

HOLMI

XX. évfolyam 10. szám

2008. október

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Ágh István*: A nemzedék behajózása • 1255
Kántor Péter: Szerelmes triptichon • 1256
Gelléri Andor Endre: Rombolás • 1258
Gréczy Emőke: Egy ismeretlen Gelléri-novelláról • 1264
Vallasek Júlia: Néhány szó Max Blecherről • 1265
Max Blecher: Történetek a közvetlen irrealitásban
(*Részlet*) (*Fordította Vallasek Júlia*) • 1268
Bogdán László: A görög sziget (Ricardo Reis
tahiti fekete füzetéből) • 1272
Luca Anna: Ráolvasás • 1275
Aljnövényzet • 1275
Lator László: Zsinórpádlás • 1276
Tomaji Attila: Tájaim • 1283
makacssárga • 1284
Darányi Sándor: Rilke 1903-ban • 1285
Levél Arszenyij Tarkovszkijnak • 1286
Szentkuthy Miklós levelesládájából (*Válogatta
és szerkesztette Vajda Ágnes*) • 1287
Pósfai György: A fej • 1309
Sírok kilátással • 1310
Petrik Iván: A sosemvolt könyv • 1314
Demszky Gábor: Keleti Éden (*Részlet*) • 1315
Szabó Sándor: A kisérdalattin • 1329
Szaniszló Judit: Neszharisnya. Öltözz, fül! (II) • 1330

FIGYELŐ

Bazsányi Sándor–Keresztesi József: Két bíráló egy könyvről (Esterházy Péter: Semmi művészet) • 1350

Réz Pál: Magánlevél • 1357

Sántha József: Regény a báli szezonra (Závada Pál: Idegen testünk) • 1358

Fodor Géza: Békés Pál-olvasónapló • 1363

László Emese: Ördögöt a falra (GreCsó Krisztián: Tánciskola) • 1367

Borgos Anna: Íróné és íróő között (Fehér Judit: Asszonyok. Bródy Sándor feleségének története és írásai) • 1372

Bán Zoltán András: Személyes olvasat (Menyhért Anna: Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom) • 1375

Csűrös Miklós: „Költő, aki ecsettel írja álmait” (Szabadi Judit: Gulácsy Lajos) • 1378

Csanádi-Bognár Szilvia: Gulácsy és a művei (Marosvölgyi Gábor: Gulácsy Lajos) • 1382

Kocziszkó Éva: Németh G. Béla emlékére (1925–2008) • 1387

Berecz Ágnes: Hantai Simon (1922–2008) • 1390

Csobó Péter György: Zoltai Dénes (1928–2008) • 1392

Bodor Adám: Csiki László (1944–2008) • 1395

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Ágh István

A NEMZEDÉK BEHAJÓZÁSA

Ha volt évfolyamtársam, **B** nem keres mostanában, talán attól fél, amiről én sem akarok hallani, s kerüljük egymást, nehogy kitudódjon, ami lassan megszokott ettől a kifelé tartó nemzedéktől. Velünk már semmi sem történik időnap előtt, miként a zöldből a sápadt levelek rég lehulltak, elég valamely éjszakai fagy, hirtelen támadt szél, s egymásba kapaszkodva rántjuk le a másikat fönről. Hát van miért aggódnom **B** miatt, hiszen barátságunk is egy végső búcsúra készülve újult meg, mikor a hozzánk csatlakozó **C**-vel elhatároztuk, hogy a nagybeteg **D**-t meglátogatjuk.

Látszatra kirándulni indultunk **D** falujába, ahova nyugdíjasan visszatelepült Budapestről. Ismerős volt a környék, csak már nem a vasútról gyalog, bár a Mecseken át, de Pécs felől érkeztünk busszal, s mintha idegen utcákba tévedtünk volna. Inkább a forróság idézte föl egykori otlétünket az ifjúság nyarából, s mintha az akkori kánikula tartana egyfolytában, s negyvenvalahány év összegyűlt tikkasztó hőségét ontja fejünkre. Közben egy beláthatatlan merényletre készülünk ezzel a kényszerű látogatással, hiszen fölöttébb szokatlan és gyanús, ha csak most jutott eszünkbe emlékezetes lakodalma óta, hogy fölkeressük. Ezért is szerettem volna késleltetni az érkezést, s mindhárman szorongtunk valamiképpen, s nem bántam, hogy nehezen találtunk oda, miután a kihalt faluban azt mondta egy járókelő: „Az a szegény? Nem húzza már sokáig.”

Az idők metszéspontján fogadott bennünket a csontra soványodott **D**, nagyszülők, szülők, lovak, baromfinép, kutya, pajta, diófa árnyékában. S a nyárszombati délben az anyai módra főzött tyúklevest, rántott csirkéhez ültetett, s borral kínált, mintha saját halotti torát rendezné meg velünk. Ám a bajáról tapintatosan hallgattunk, látszott az szavak nélkül is, üvegesen villanó szemén, rézárnyalatú bőrén, mint valami feszélyező idegenség. A képzelgés túlzásait lassan visszafogta,

megnyugtatót ismerős magabiztossága, ahogy
beteljesedett életéről beszélt, kívánatossá színezte
hangjával még a halált is, amelyről nem szólt,
csak utalt rá virágba borult hegységét illetően:
„Mikor a magasból utoljára láttam a Mecseket...”
ezt az átkozott tájat talpa alatt az udvarig,
hol a fönti verőfény annyi rózsát fakaszt,
amennyit a lenti uránium fekete sugárzása pusztít,
s annak hullat, akit majd hantjába porlaszt, s maga is
fertőz újabb generációkat egyre korábban.

Panasztalan és magától értetődő mozdulattal
dőlt hátra a heverőn, ahogy az aggok szoktak.
Fényképezéshez álltunk végül az udvaron.
A felvételt majd postán kapom **C**-től **D** temetése után,
hiába féltem úgy magunkat együtt látni, mint valami
titkos üzenetben közölte, hogy közülünk elsőnek ő következik,
s már csak ketten nézhetjük őt is **B**-vel.

Zárulhatna e vers visszatérően a kezdetéhez,
de még nem lehet befejezni az újabb fordulatok miatt,
melyek más ágon, mégis ugyanúgy folytatódnak,
miként a halál szomszédsága mindig bajt hoz valakire,
ahogy **E** és **F** barátaimmal meglátogattuk **X**-et,
majd **E**-vel együtt végbúcsút vettünk **F**-től,
és nemsokára **E**-t is át kellett fordítanom fektében,
aztán a koporsójánál állnom, az őt követő **G** nélkül.
És **B** sem jelentkezik mostanában,
talán attól fél, amiről én sem akarok hallani.

Kántor Péter

SZERELMES TRIPTICHON

1

Minket Andersen írt: te új, feszes trikódban
gyors léptekkel közeledsz messziről:
mint karcsú vitorlás tükörsíma vizen.
S én kőből rakott parti bástya módján
várlak mozdíthatatlanul, sziklaszilárdan.
Az órák nézem: késel, már megint,
de mindegy; nem teszem szóvá ez egyszer.

Az évek telnek-múlnak, meglehet,
 de te csak jössz, tükörsima vizen,
 és szerelmünkön nem fog az idő,
 mondjanak mások bármit, hogy így meg úgy,
 a tekintet elkószál jobbra-balra,
 s hol ezt, hol azt vesz észre a bámuló szem:
 új csípőt, vállat, új térdet, bokát,
 s új szájból új édes szót hallani.
 Megesik, mondjuk, de minket Andersen írt.
 Nekem te vagy a táncosnőm örökre,
 ámbátor késel megint, és szokás szerint
 mindkét karod a levegőbe nyújtod,
 mert balett-táncosnő vagy, én pedig –
 ki más? rendíthetetlen ólomkatonád.

2

De egy napon, épp hangversenyre menvén,
 feltűnt nekem, oldalról és kicsit
 kancsítva nézve, az az ismerős pár
 a Nagymező utcában, ahogy némán,
 dühödten siet az egyik, s a másik
 szándékosan lassítva lemarad,
 s az ősbűnököt számlálja az ujján,
 nehogy véletlen egyet is kihagyjon,
 nehogy valami rosszból kimaradjon.
 Egy szappanoperából ismerősek:
 huszadik rész, kora esti idill;
 az egyik most átmegy a piroson,
 a másik kivár, jön a kocsisor,
 aztán csak nézik egymást messziről,
 a Kiskörút két oldaláról,
 mint két teniszező egy játszma közepén:
 most ki adogat? te vagy én?
 s közben elered a hideg eső,
 fúj a szél, „Csukd már össze a kabátod!”,
 „Nem csukom!” – de hisz ezek mi vagyunk:
 ott mész a túloldalon, és emitt én.

3

Egy ócska tévéfilmet bámulsz önfeledten,
 s látom, hogy párás, könnyes a szemed.
 Uramisten, mire pazarolod,
 ez jár az eszemben, a könnyedet.
 S hogy nappal, nehéz súlyokat cipelve,

milyen szigorú, kemény volt az arcod.
 Rám nézel, védekezőn mosolyogsz,
 mint aki szégyelli, hogy feladott egy harcot.
 Sírj csak! Jó sírni; sírj most utólag, és előre,
 ki tudja, mikor lesz új alkalom rá.
 Főzők egy teát. Vagy inkább igyunk bort?
 Akarsz valamit enni hozzá?
 Vajon megtennél-e még bármit értem,
 mint szerelméért a filmbeli hősnő?
 És én, én mit tennék meg? Hozok egy kis sajtot.
 Nem látod? A nő bugyuta, a pasas önző.
 És az egész történet, az is milyen lapos!
 Ahogy futnak az árnyékuk elől!
 Miben reménykednek ezek ketten?
 A pasas mindig álmodozik, a nő mindig bedől.
 Mi közünk hozzá? Mindegy. Na, ne sírj már!

Gelléri Andor Endre

ROMBOLÁS

Elhalt a szél, amely havat söpört alá a csillaglevelekről; a föld lassan megfordult a hóhullásban, és rózsaszín szőlőszemnek néz ki. Mindenhonnan harangok mondják: itt a reggel! Induljunk munkába, kelmefestők, és nevéssünk azon, hogy ez a kis hordó itt, a rézüst alatt mennyi színt ivott reggel óta! Ki öntötte bele? Te, aki bő bársonynadrágban és öt centi vastag fatalpú cipőben épp a bázikus Methylenblaut oldod? Vagy pedig én, akinek kicsit hull a haja, s micsoda hosszú szálban: mostan talán a leghosszabb ütődik a kis hordó tükrére. Talán művész vagyok vagy hús fa, barna sűrű lombbal?! Dehogysis! olykor villámló, de rövidlátó szemű jófiú, aki álmokról írt. No, nincsen sok haszna belőle, hát amellet munkás is, bejár az Almeroth úr mosodájába! Mennyit keres? – kérdezed. Mit kereshet egy fiatal segéd, ha fukar kéjenc a gazda, ha a gyomorrákos üzletvezető nem az ő szeretője. Noha olykor előtte is megigazította a harisnyakötőjét.

Hát kinek a szeretője az üzletvezető? Aztán milyen, hogy néz ki? Te! A szemei idegesen kilógnak a pillák alól, de a mellébe beleharapnál! Fehér, és megremeg, ha lép. Ezt biztosan Almeroth úrtól hallottad, a lecsapott vállú, lúdlábon surranó főnöktől. Vagy egy már eltávozott fűtőtől, akinek csak az emléke ég, lobog a kazánok között, erős volt, és a hófehér ruhás, galléros lányok tudják, mért ver-üt szívük a kazánház előtt! Talán a hideg betonon, hamu, kígyóarcú parázs között heverték eszméletlen csókkal az üzletvezető és a fűtő? Lehet, lehet... de most az alacsony, lelógó ajkú és négerhajú kelmefestővel bujkál az ágyba.

Így gondolkozik a fiatal kelmefestősegéd, s hull, hull a haja. Esetleg régen fürdött vagy éhezik. Nincs sok pénze, az bizonyos, de halmokban alusznak otthon a könyvei, szakálluk nőtt porból, nyugalomból.

– Durva pamut – mondja neki a négerhajú kelmefestőmester, a Wetz.

Ránéz Gert, a fiatalabb segéd, és ásít: – Hideg van – feleli, nyakig gombolja flanelingjét, s a mutatóujjával gyorsan végigfutja a háztetők havát. Mert a műhely így néz ki: ahol ők állnak mostan, az a szabad ég alatt van, s három jégleplű rézüst kap bent-ről gőzt a rozsdás csöveken; balra tőlük egy mésszel mázolt fabódé áll: a „részegkamra”, itt dolgoznak benzinben. Se ablaka, se ajtaja, a fagy ölelheti a benzint, és lehűl 37 fokig. Fuss innen, itt elfagy minden kéz, berüg az agy... jobbra gyere, nyiss ajtót, és két vasalónót látsz: az egyiket szombaton elküldik, mert másállapotos, és kétszer rosszul lett ezen a héten, a másik mentőponyvába ugrott a harmadik emeletről, amikor meggyulladt a benzin. Mindig ijedten helyesel, kezit csókolom, igen, de ha megfordulsz, rosszat súg rólad. Arrébb a 00, három lépés a kazánház, szűk mellű szoba, három odvas, tüzes foggal, aminek a szeme a manométer. Ha hat atmoszférát mutat, káromkodva, izélje meg az istent ordítva rohan ki a fűtő, és minden csapon gőzt fúj szét. A gőz belepi a mosókonyhát, a szürke képű mosógépeket, ezeket a forgó nagy hasakat. Csak a ruhaöblítéshez szükséges hat fahordón ragyog a fény, a világosság: itt van két ócska rámajú ablak. Alatta fekszik a sárga, ráncos súrolóasztal, ezen dolgozik Gert is meg Wetz is, ha vegytisztítás van a soron.

Így, jól láttad, hogy hol dolgozik, izzad 30-40 munkásember; gőzbörtönben, rongyokba csavart, fájó torkokkal.

Rossz itt az élet, sokat kell dolgozni, sok is a gazda haszna!

Ki ne zúgolódna, és mégis ki ne fordulna örömmel be ide reggel: állásom van, istenem!

A fiatal kelmefestősegéd is rámered a Methylenblau langyos színfürdőjére: a kék üvegszín mint a pók, ha pókot szülne, gomolygatja tovább és tovább kristálykék vízalakjait. Felhő békalábbal, elmerülő kalap rajza: de mind metszőkéék, és a rézüst aranypartjához csapódik. Hullámverés, zizegés. Most öt ujj horgol bele, s kék sipkát lehel rá a festék. S tele tenyér szórja, ejti a pamutvásznat, amely undorodva iszik, kortyog, fuldoklik, és föl puffadva elmerül.

Bentről alázatosan kinyílik az ajtó, és beteg hang száll: – Gert – csönd és újra: – Gert.

A fiatal kelmefestő borzas szemmel megfordul. Helénka! Te szeretsz, de kinek kell tüdőbajos száj, s néked az van.

– No?

– A tüll, az aranszínű már kész? Itt vannak a szalonból érte.

Wetz alulról Gertre sandít: – Hol van?

Gert kifakad: – Én odaadtam a vasalónőknek!

S döngő léptekkel, dühösen s mégis mosolygó arccal a „mentőponyvához” lép. – Te bolond – lihegi magában... – Kérem – folytatja hangosan –, az aranytüll föl lett gőzölve?

– Fo... Folknének adtam tegnap – pikken ijedten a válasz –, isten bizony – és a három ujjá esküdve emelkedik.

– A Folknének?! – s Gert ezt magánkívül, gyűlölködve ismétli ötször – úgy?

– Helénka! – mordul a lányra –, mondd meg a Folknének, ne keresse kinn, ami bent van!

S rohan vissza: – Bolondokháza! – bombázza.

– Mi az, mi van, kérem? – csöng egy furcsa hang, s már Almeroth úr elnagyolt gyermekfeje látszik. Aztán a nagy lábak, a dudorodó has.

Úristen, ha most kirobbanhatna Gert! Kérem, Almeroth úr, az a nő odabent bolond, idegesíti, kínozza a munkásokat, s amit még nem tud: minden reggel féláljultan fekszik az irodában, a gallérszortírozó asztalon. Persze a gyomorgörccs, lyukadnak a belei,

a genny. S ha talpra áll viaszfehéren: epe lesz a szája, szívre, idegre fröcsköli, amint köpködő nyálgömböket szór szét.

De íme, csoda, csoda közelít: Wetz, a sunyin intrikáló szeretője szinte odaugrik Almeroth úr elé, a facipője csattan, mint a hangja: – Almeroth úr kérem, ez kibírhatatlan – a karját a combjára csapja –, Folknével nem lehet kibírni!

Ó, de Folkné fut már, igen, Almeroth az üzemben van, árulkodhatnak, utána hát... a karja kitarva, a szája messziről pörög légcavarként.

– A tüll, a tüll... amit aranyszínűre – kifogy a lélegzete, és fejhargon sípolja –, a szalon... itt van... istenem...

S a szemére nehéz könny fut.

Almeroth szemei fölnyíltak. Figyel. Folkné szeretője Wetznek. A munkásával hál. Úgy, ezt teszi, Almeroth után egy kelmefestőmesterrel, s már kiűzött innen egy fűtőt. De most: egy csapásra két legyet.

– Figyelj csak, ezek összekapnak mindjárt. Mind a kettőből kiemelkedik a tüll, mint a kígyó, sziszegve, mérgezve támadás-támadásra, s végül lopás, csalás, hanyagság, henyélés, árulkodás lesz a tüllből. Drága tüll, mozogj, lengj. Oh, Folkné kiöregedett a lyukas gyomrával, de a hetes számú fiókban egy tizennyolc éves lány van... eszes, villogó, tiszta, ez fog csókolni! de ez fog dolgozni, munkást zavarni, ha a szeretőd lesz, Almeroth. Igen, hát nagy a hasad, ha mezíten vagy, a lúdtalpadra nem lehet ránézni, mégis tied kell hogy legyen minden nő a mosodában. Miért? Nagy dolog a kéj, megrázó – ígéret, fejbiccentés, eskü vulkántűzben: utána hűségesebben, odaadóbban robotolnak a nők, Almeroth.

– Tudom, tudom...

– Nos, mi az, mi van? – kérdi gyorsan.

Mind a három hallgat. Első pofon a fogak mögül, kilendítve a nyelvtől. Ki adja? Aki nek tegnap üres maradt csóktól a szája.

Folkné: – Semmi sincsen rendben, megölnek.

Almeroth: – Ki az oka? azt kérdem.

Folkné, Wetz összemutatnak: Ó, ő!

Gert nesztelen. A rézüstre görnyed. Látod, Almeroth, ez a mintafestés tönkremenne, de résen van Gert.

– Belül látom, jól van, egy pillantás is elég. Csak dolgozz.

Szóval mit mond Folkné? Pontosabban és újra akarom hallani!

– Wetz tolvaj, festéket lop, hypermangánt, nem dolgozik.

Mit mond minderre Wetz: – Folkné egy elhasznált ringyó, és... azért hazudik.

Meddig engedi nőni a szidalmakat Almeroth? Amíg egészen biztos tényeket nem kap.

– Hiszen maga három napig egy felöltőben járt, amit innen vitt el, és ami kiszakadt.

– Egy – susogja Almeroth – Wetznek elég.

– És Folkné – tör ki a négerhajú –, hiszen hazahordta éjszakára a kombinékat (elhallgat, de fölnyílik a dühe bosszút állón): hiszen hengegett, mikor ott vetkőzött a lakásban: ez grófi kombiné... s mikor lehúzta, így szólt: ez itt a grófnő melle... ha meztelenül az ölembe ült: ugye szép combja van a baronesznek? – kérdi, s lehúzza a bugyiját, a baroneszt!

– Kérem – s kettőt tapsol Almeroth –, Wetz úr azonnal jöjjön az irodámba.

– Igen – s megy vörös nyakkal a göndör fejű. Gert káprázva emelgeti a kék vásznat. Folkné áll, aztán a falhoz lép, és fehér lesz a ruhája, amint nekidől.

Azok nincsenek már itt. S Gert szeme lassan fölemelkedik. Eléri Folkné tág, méla tekintetét, s beleragyo. Tűz. „Nincs szeretóm – lobogja –, te fehér mellű, igen, gyo-

morbajos vagy, de a hasadon nem üt át a fertőzés, a szádat meg nem csókolnám. Te, én szánlak is és kívánlak is.”

Könnyekbe száll a lobogás, Folkné elpityeredett. Mondjuk, villám eső közben.

De talán túl sok a nedv Folkné szemén, talán vak a fájdalomtól, hiába nézed, Gert. De a tűz leömlik a mellre, ó, Gert szenvedélyesen szereti a melleket.

Az asszony, íme, mindig kisebb. Lehet, hogy a mellét fogdosó öt ujj durva emléke éled a szívébe, s szorítja, szorítja. S a görnyedő test az elhaló szív fölé esik. Folkné két-rét hajolt, a szája tátva van, és hány.

– Ezt kaptam tőlük, ezt – nyögi, s vak, szédült szeméibe olyan élesen mar bele a fehér hó, hogy lehunyja. Most sötétségben van, istenem, leeshetett a világ aljára, istenem, elhagyta mindenki. A gyomrában meg ugrál a rákarcú örült, s mindig leharap gennyező fogakkal a szívéből. Oh, undorító!

S Gert elfogja, amint a térdében megcsuklik, s hastánc-vonalban összeomlik. A bal karjával a lábát, a jobbal a vállánál tartja. Apró, terhes lépésekkel a benzinmosó cinasztala felé viszi. Aztán nagyobb lép, s tétován majdnem elesik: Folkné melle tisztán, gyöngyösen látszik.

Gert örül, hogy itt a cinasztal. Az asszony elájult, mereven tapadnak a szemhéjai, az asszony elájult – mormogja Gert, de ő olyan izgatott, hogy még az Isten is megbocsátaná azt a csókot, s Folkné is, még ha föl is ébredne.

Kint a rézüstben megsötétedik a pamutvászon: a téli Nap a hósugaras levegőt emeli álarcnak, így suhan följobb, vakultan. Ott imbolyog a magasban: dél van, 12, s lám, Gert mégis megcsókolja Folkné mellét, nem tud betelni az ízével, a hús cukor, fölolvad, édes.

– Fúj, Gert, te önmagadat elárulod – szólna most az elmúlt idő, az évek –, semmire se emlékezel, semmiféle fogadalomra, amit barátodnak, Polnak tettél, aki fönt éhezik a téglagyárban? Miért kerülöd két hete: félsz, hogy pénzt kér kenyérre? Te zsupori, te hazug, mire kell neked a pénz? Nőre – liheged, nőre, ez a csók az én igazságom, rövid az élet, csak ölelni. Nem, nem lehet az álomra azt mondani, az Úr teste, vegyétek, szenvedők, éhezők. Húst, húst, valóságot!

Ti álmodók, ti csak sírjátok olyan mélyről föl, mint a kagylók, a tengersűrűbe zuhant, mélybe szorult hullámok közül. Sírjátok, mert mikor csókolhat meg egy ilyen hullám fényt, napvilágot és verheti seregét a parthoz? Mikor lát mást kardhálnál, az ijesztő polipnál? Mit lát a korallok elmosott erdőiben?, fölakadt hullát, az orrát eszik a halak. De – mondja az ilyen hullám – a gyomorba jutva, a nagy gyomorba, rögtön pörgetik-táncoltatják, őket sejtik, s a sápadt, vizes húscsapat vörös csónakba ül, és részegen dalolja: – Vér, vér vagyok! Úszok a szívhez, úszok az ágyhoz, újra élek, ha más hasában is!

A lélek angyala hiába suttogja könnyes ajakkal: Gert fiam, aki mélyre akar látni, mereven, csillag módra, csak nézni, nézni szabad. Sose hunyd le ébren, csak álmodban. Gert, lefelé van az előre, lefelé a nyomorban, lefelé a sírban. Menj csak három métert a föld alatt, s jöjj föl onnan hétnapi örök alvás után: elégetek érted minden tudományt, csak mondd, hogy éltél, mit éreztél ott lent? Pár szóban, egyszerűen: élek, vagyok, halok, és holnapra örökre nevetünk vagy komorak leszünk!

Barátod hitt abban, hogy eljön a tündérek kora: ha mézcsöppekre nézett, rögtön mesébe kezdett. Gert, te hittél abban, hogy olyan szabad leszol, mint a levegő.

Most meg éppen hogy lekapja a fogát az ájult asszony melléről. Almeroth úr jön vissza. Hűvös arccal, ő semmi sem történt... no de... és vérvörös lesz a képe. Folkné melle csupaszon? Gert bíbor arccal néz rá.

– Elájult, főnök úr – vágja ki Gert nyögve.

S Almeroth nem hajol közel a mellhez. A kis rubinpontot nem akarja észrevenni.

– Igen – mormogja –, elájult, hm – és segít Gertnek –, persze levegő kell... azért nyitotta föl a blúzát.

– Igen, főnök úr – feleli Gert alázatosan, s túlfeszült figyelemmel vár. – Forduljunk el az asszonytól, Almeroth, és tárgyaljunk.

– Azt... tudja... – mondja lassan Almeroth –, Wetzet azonnal! kirúgtam!

Sóhajt: – Mennyi bajom van – Folkné felé fordul –, ez is megy rövidesen.

S kicsit ott időz az asszonyon: megöregedett, megbetegedett. S bánatosan, meglegyintve az elmúlástól, rámered Gertre: – Maga vezeti ezentúl a festést és a vegytisztítást. Kap majd segédet, inast is, s este egyéves szerződést kötünk.

De beleakasztja macskakörmét Gertbe: – Remélem, kedves ifjú üzemvezetőm – s Folknéra mutat –, ennek békét hagy.

A homlokára csap: – Fusson, rohanjon az irodába éterért, mindjárt dél van, a munkásoknak pedig nem szabad ezt látni.

Gert mennyire tud, milyen sebesen rohanni, ha parancsolják! Hogy az asszony áldozat, Wetz is, hogy undorodva gyűlölte Almerothot idáig, és sokszor megölte álmában; mindez most semmi. Éter, éter kell – suhogja –, csitt, múlt, minden csöndesüljön, hülyeség volt. Igen, a munkásoknak nem kell látni, mert összehajolnak ártatlan sóhajjal, „mi is így járunk”.

Sürgetve ront Helenkának, aki a gallérokat rendez: Étert adj!

Gert torka máris átalakult: fordult egyet, mint a föld, idáig éjben, csöndben, suttogva, most a napfényen kiabálva szöknek föl a hangok.

– Gyorsan, ha mondom!

Ragadja az üveget, lohol. Almeroth ott áll a cinasztal fölött, áll és méléz. Mint egy költő – gondolja Gert, s elfelejti észrevenni a kibuggyanó hasat.

S most Almeroth kiemeli a másik mellett is, s a szívre önti az étert. Dörzsölgeti.

– Hozzon havat – mondja Gertnek.

Most ő csókolja meg – gondolja Gert, míg kifut.

És sietve két marék havat nyújt feléje.

Nem, Almeroth félreáll.

– Maga dörzsölje a szívinél – mondja. S lustán bámulja, amint Gert rászórja a havat, aztán kerengve elkenyi s végül súrolja a bőrön. S zavarában nem tudja, hogy a rubinpontot a hó itta be vagy Almeroth úr zsebkendője.

Percek. Folkné szemei lassan kiveresednek, táncolnak már a pillái, lassan lejtének, mint kuszált pamutgombolyag, kitűnik a merev szem. Most ijedten rebben a szemhéj: okosan, egészségesen akar látni a szem, mert Almeroth figyelő képe mered rá. S Folkné föl akar pattanni, azt hiszi, a földön van, pedig itt fekszik a cinasztalon, a keze szétcsúszik, nem kapaszkodhat, s a levegőbe esik. S a két benzinesedény undorító, émelyítő illatot ont. Mindjárt háyni fog. Oh, menj el, Almeroth, ne nézz olyan csodálkozva rám, menj az ajtóig, s már ott mondd azt: Ugyan, Folkné, nem történt semmi.

– Ne nézz úgy rám, nekem kell még az állás!

Almeroth kedvtelve nézi. Két jéghegy a homloka alatt, s nesztelen jeleznek egymásnak: Ez a matracod, ez a húsmatracod, hogy vergődik, először te vergődtél, összetett kézzel vívtad ki. Sorsot intézől, Almeroth, meghaljon, éljen, egyen vagy éhezzen. Ahogy tetszik neked.

A hetes számú fiók. Folkné, neked menni kell. Te Folkné, én őszintén mondom, 18 éves, fiatal, mint a te fűtőd volt, és én remegek érte. Menj, siess el a helyedről, kérlek,

ne sírj, jó, mondjuk, szabadságra, én adom rá a pénzt, de ugye holnap nem látlak. Nézd, sehol se használhatlak, mert minduntalan sírva fakadnál azon, hogy kim voltál, mi voltál itt a gyáramban. Menj hát. 18 éves szűz, én tudom, hogy bűn ez, mit tehetek. Ti dolgoztok, gyia – mondom –, s ti egymásnak ismétlitek, gyia-gyia – én elbultam, kedves, én ellustultam, csak enni és szeretni tudok már. Így én is beteg vagyok, s te is. Csak ártanánk egymásnak, menj, menj, eltakarom az arcom. Segítek, de úgymint meghalsz rövidesen.

S Folkné egészen közel van, hátrahúzódik, de kimondja: – Folkné, magának szabadságra kell menni rögtön. Hiszen súlyos beteg.

S már el is fordul, már megy csoszogva.

Ej, nem szégyenli magát ez az asszony, aki az üzem lelkének vallja magát, talán az Isten megy el tőle, s behúzza azt az öreg barna ajtót. Miért nyújtja nyögve a karját, nincs hangja, és mégis kiáltoz, míg a szemeiből könnyek esnek. Hát olyan nagy dolog az állás, az evés, ivás, amit elnyer általa az ember, s olyan csúf a halál? Almeroth, te isten, akkor állj meg, állj meg...

– Mi lesz? Eltűntél?...

Gert ijedten figyel. Aztán megnyugszik. Ő talpon áll, facipőben, ő utána rohanhat Almeroth istennek. Ők este szerződést kötnek, bizalmasan, cigarettázva beszélnek, s nevetnek, ha a művillámok, a szidás, ha hajszolás kerülnek szóba: – Kérem, ügyeljen, mert megtudja Almeroth!... Kérem, ki lesz azonnal dobva! Igen, ma este megkötik a barátságot. Mikor arra a papírra ráírja a nevét, mit felejt el Gert? Egy másik írást, ami alá szintén odaírta a nevét két évvel ezelőtt.

Így szólt: *Élet*. PN-novella.

Tehát ezt Gert írta? Igen, akkoriban minden benzineshordó számát lejegyezte, s éjente különös őrzőngő följelentéseket írt: – Tisztelt tűzvizsgáló bizottság. 13478 sz. és stb. számú hordók jöttek. Ha a nyitott helyiségbe egy koromszakra röppen: összedűl az egész ház.

Amikor remegve az istent kérte a kazánház előtt, hogy óvja, mert száz liter benzint visznek ebben a pillanatban, s a bolondos fűtő épp a parazsat kotorja. S a dinamó keféi szikráznak: lehunyja a szemét, rossz nézni. S a kazánház, jól megírta az *Élet*ben, mi-coda lehetőségeket rejt.

Nos, meg is bánta, de már elfelejtették, el bizony. S most: minden rendben van, ugye? Jól bántak el Folknéval, Wetzcel. Nincs már mit írni róluk, lázongani.

– De – rebben a lelke – talán majd titokban holnap lesz, de ma este a szerződést kell megkötnie, egy évig biztos kenyér! Holtbiztos, ha nem lopok, mint a Wetz tette!

Bizony, Wetz most Almeroth úr ujjai között van. Mert ha a mesterek közé megy, s úgy félvállról kimondja: Ja, a Wetz, hm, dolgozik, dolgozik, de lop is!

Wetz akkor bezárhatja magát a hideg hóba, és sírhat, míg az orcáira fagy a könnye. S halálra vált testével talán festhet is valamit, ha szétbomlik. Szövetet, tüllt, selymet soha többé, ha Almeroth úr akarja! De ilyen hátborzongató képet, azt igen. Mindenki sikoltva, orrát befogva rohan el tőle...

Már mindenki leállt. A ruhakosarakba süppednek a mosólegények, s egyikük azt mondja: Mikor a hullaházban dolgoztam, ilyen kosarakban cipeltük őket.

Egyik mosóné megakad az evésben, és dideregve förmed rá: Hallgasson, ebéd van. A kormos képű fűtő most hordja szét az apró, párolgó lábasokat.

Gert otthagya Folknét, aki int, hogy egyedül akar maradni. Megy, elfelejt mindent, legszívesebben elkiáltaná: – Üzemvezető vagyok! S hogy meglátja a macskajárású mosómestert, Rövert, odafut: – Röver úr! Üzemvezető vagyok.

– Úgy – leheli halkan a mosómester, fölvonja a szemöldjét, s az ajtóig surran, onnan mélységes figyelemmel visszanez: – Gratulálok! – és fölemeli a tenyerét.

S ajtót nyitva oda siet, ahol a gallérokat gömbölitik, s az ingeket vasalják az asszonyok, s ahol körben gyűlve a gallért hordó lányok várakoznak.

Most kell választani közülük. A régi lányka, aki idáig elkiáltotta az ebédidő végén, hogy „Indulás”... otthon maradt, nem akar bejönni, mert a munkások csúfolják, s mindig feléje sipítják: Indulás.

Ez ellen semmit se lehet tenni. Ez így van. Megint egy új kell, aki talán tovább tűri a csipkelődést, aki ha kell, tízszer, juszt is odakiáltja:

– Igenis, indulás...

S nem figyel a dühös kifakadásokra, csak öt perc múlva, nem figyel arra, hogy csám-pás, vízibéka, rohadt minden, mert újra odakiáltja: – Indulás.

S a papírzacskók böffenő durrogása nem nyomja el a szavát.

Indulás, csak azért is!

Ilyet keres Röver, a mosómester, és szétnéz.

Gert is bejön, s bévül dobog a szíve: Már nekem is közöm van ehhez!

Gréczy Emőke

EGY ISMERETLEN GELLÉRI-NOVELLÁRÓL

„Itt élsz – s ujjá befutotta gőzmosóm környékét –, és még semmit sem írtál ezekről a szegény kis prohilányokról, ezekről a mosólegényekről, a nyomorról és a kínról, ami körülvesz.” A Szegi Pálnak tulajdonított mondat Gelléri Andor Endre EGY ÖNÉRZET TÖRTÉNETE című önéletrajzi regényében hangzik el. Ha ez valóban így történt (engedjük meg a szerzőnek, hogy más életrajzírókhoz hasonlóan némi fikcióval is élhetett), akkor a nagyszerű novellista sok erős, maradandó írását köszönheti a nála mindössze egy évvel idősebb, de jóval tapasztaltabb művészettörténész, költő, szerkesztő, „férfi-műzsa” sugallatának, de Gelléri díjnyertes regényének, A NAGYMOSODÁ-nak is ez a proletárvilág lett a közege.

A ROMBOLÁS, amely tudomásunk szerint itt jelenik meg először, Szegi Pál (1902–1958) hagyatékában maradt fenn, érintetlenül, nyersen, ezért a most közölt változat az utólagos szerkesztés nyomait viseli. Szegi és Gelléri baráti kapcsolatáról nemcsak az életrajzi regény, de Vargha Kálmán nagyszerű monográfiája (*Arcok és vallomások* sorozat, 1973) is megemlékezik, ám a barátság kezdetének és elmúlásának (nem megszakadásának) idejét nem rögzítik ezek az írások. Szegi 1925-ben ideiglenesen, majd 1926-ban végleg hazatér a Tanácsköztársaság bukása után nem sokkal megkezdett bécsi, majd párizsi emigrációjából, tehát nyilvánvaló, hogy kapcsolatuk nem korábbi ennél az időpontnál. Szegi és első felesége, Markos Erzsébet iparművész Szinyei Merse utcai műteremlakásának viszont hamar állandó vendége lett Gelléri, aki 1927-től dolgozik a Magyar utcai Király gőzmosodában, és tanulja ki a kelmefestő- és tisztítószakmát. „*Még aznap éjjel írtam egy novellát, s csak ennyi volt a címe: ÉLET*”, ez volt a válasza Gellérinek Szegi fent idézett javaslatára, a novella pedig 1927-ben jelenik meg a *Pesti Napló*-ban. A szellemi társakat kereső kezdő író Szegitől kéri el a „*szocialista könyvtárat*”, ami-

kor tudatlannak és tanulatlannak érzi magát Zelk Zoltán és József Attila társaságában. „Mert csak egy ifjú a mezőn, ahol a csipkerózsza-bokor mögül eléje lép az első meztelen asszony, csak az tudott olyan áhítattal felnézni és izgulni az eléje táruló szépen, mint én bámultam a tündéri Szegire. Pusztán a két szemét, e csillogó vagy elboruló golyókat, tehetségesebbnek tartottam, mint tíz esztétát a régi Nyugat-gárdából. Ha rám nézett, már zúgni kezdett bennem az írni vágyás özönvize. S kértem is rá, hogy legyen mindig csak mellettem, hadd tartson ez a lírai özönvíz negyven, száz, ötszáz napon át. [...] S ki jött el hozzám ebédidőben a kőkockámhoz, amin főzelékjeimet fogyasztottam a gőzmosó udvarán? Csak Szegi, mindig csak ő jött nagy lépteivel, hogy megnézzem a jövő irodalomtörténete számára, tízszor, hússzor figyeljen meg ugyanabban a pózban, mint Flaubert tanácsolta ezt Maupassant-nak, amikor írni tanította. Látni akart, búsan és vidáman, letörten és felemelkedve.”

A 30-as évek közepétől távolodhattak el egymástól. Gelléri új tanácsadókra lelt, előbb Móricz Zsigmond, majd Füst Milán lett írásainak lektora, a „férfi-műzsa”. Szegi pedig új házasságában egy osztállyal feljebb lépett: egy jómódú nagykereskedő lányát vette el, és a műteremlakásokat, olcsó albérleteket pasaréti villalakásra cserélte el. Ez már nem Gelléri világa volt. Ugyanakkor Szegi hagyatékában fennmaradt az 1940-es kiadású VILLÁM ÉS TŰZ című novelláskötet Szegi által ceruzás bejegyzésekkel kommentált példánya – nem volt tehát közömbös Gelléri későbbi pályája iránt.

A ROMBOLÁS 1929-ben íródott – a datálásban segít az ÉLET című novella („PN”, azaz *Pesti Napló*) említése, mely alá a történet főhőse, Gert (azaz Gelléri alteregója) két évvel korábban odaírta nevét. A ROMBOLÁS karakterei éppen azok a benzin szagától megreszegült, szerencsétlen mosónők, segítők, galléros lányok, akik a PARÁZS, a RÉSZEGEN, az ÉLET és a többi mosodanovella hősei, éppúgy viselkednek, „az önkívület határán”, „az örület zónáiban”, ahogyan Gelléri korai írásainak szereplőit jellemzi Vargha Kálmán.

„Apám közel ezer novellámat égette el, mert amikor megnősültem, fél évig is állni hagytam a kézíratosládát az udvaron. Megunta az öreg a várakozást, tél volt, s lassan feltüzelt az egészet”, írja önéletrajzában Gelléri. A ROMBOLÁS szerencsére közel egy évtizeddel korábban Szegihez került – így lehetséges most az olvasók elé tárni.

Vallasek Júlia

NÉHÁNY SZÓ MAX BLECHERRŐL

„Írok s érzem eközben a lázrohamot közeledni,
Dermesztő fagya már terjed a tagjaimon.
Kékül már ajakam, híg nedv csöpög orrlyukaimból
És hallom vacogón összeverődni fogam.
Ujjhegyeim s lábujjaim is már eljegesedtek,
Olykor szinte megáll, majd szaporáz ütterem.
[...]
Érzem, mint közelít az a végső pont, hol e testből,
Napjai fogytával, lelkem is elmenekül”

(Kálnoky László fordítása)

– ad pontos leírást lázrohamáról egy hajdani poéta, Janus Pannonius, mintegy illusztrálandó, hogy bizony nemcsak a szerelem, a halál, istenek és eszmék lehetnek a költészet ihletői, hanem az olyan látszólag triviális, de a költő számára szó szerint „égető” vagy akár egzisztenciális dolgok is, mint egy lázroham. A test így lesz engedelmes eszközből titokzatos műzsává.

A romantika szinte kötelezővé tette a költő számára a szenvedést, s mivel a patológia műzsája mégsem látogathat mindenkit, hát megszületett a kor betegsége, melyben alkalmanként egyformán szenved Novalis és Lamartine, Byron és Vajda János. Ez a betegség az angoloknál a spleen, a franciáknál a mal du siècle, német földön (és magyar fordításban) a Weltschmerz, azaz világfájdalom. Se szeri, se száma a kór jellegzetes tüneteit mutató szerzőknek és regényhősöknek, mindannyiuknál megfigyelhető a melankóliával, kiábrándultsággal, nosztalgiával keveredő, lázadás és cinizmus közt vergődő fájdalom, a társadalomtól való elidegenedés, a magány felértékelődése.

A modern irodalomban a lelki betegség után egyre inkább előtérbe kerülnek a különböző testi betegségek, a világfájdalom helyét átveszi a tuberkulózis, s a regények egyik visszatérő helyszíne lesz a szanatórium. A betegségnek és az ebből fakadó kisebb-nagyobb izolálódásnak köszönhetően egyre nagyobb teret kap az individualizmus (a modern irodalom és életérzés egyik legjellemzőbb vonása).

A szenvedés önmagában nyilván még nem szavatolja a betegágyon szerzett élményekből születő művek minőségét, és nem is minden szerző érez kedvet arra, hogy egyéni drámáját irodalmi formába öntse. A (testi/lelki) szenvedés, az elidegenedés, elzárkózás, a másság felismerése azonban mondhatni divatos témája lesz a modern irodalomnak. Nietzsche egyenesen azt állítja, hogy betegség, illetve abból fakadó szenvedés nélkül az egészség sosem ébredne öntudatára.

Max Blecher számára a testi szenvedés úgy válik ihletőerővé, hogy (csekély számú) műveit olvasva elsősorban nem a határhelyzet, a lassú leépülés tragikumát érzékeljük, hanem a szuverén nyelv- és világteremtés erejét. A betegség fizikai értelemben lehatárolja ugyan életterét, mégis lehetővé teszi a csakis így kitaruló, lázalmokkal terhes világok megörökítését.

Blecher jómódú zsidó porcelánkereskedő fiaként 1909-ben született az észak-moldovai Botoșani-ban. Romanban jár iskolába, majd Párizsban beiratkozik az orvosi egyetemre. 1928-ban azonban meg kell szakítania tanulmányait, mert Pott-betegséggel (gerinctuberkulózissal) diagnosztizálják. Ettől kezdve különböző francia, svájci, román szanatóriumokban kezelik, eredménytelenül. 1935-től, három év múlva bekövetkező haláláig, immár gyógyíthatatlan betegként újra Roman városában él és ír, végleg ágyhoz kötve. A bezárt, mozdulatlanságra ítélt életet változatos szellemi tevékenységgel teszi elviselhetővé: olvas, hosszú órákon át hallgat Bach-lemezeket, képzőművészeti albumokat forgat, sőt szürrealista stílusban maga is fest. A társasági életet jobbára a levelezés helyettesíti: levelezőpartnerei közt ott van André Breton, André Gide, Martin Heidegger, illetve a román modern és avantgárd irodalom számos jeles képviselője: Ilarie Voronca, Geo Bogza, Sașa Pană, Mihai Sebastian. A térdére erősített deszkalapon ír, verseket, karcolatokat, majd prózát.

A szanatóriumok világa és az írás összeér: nagyjából abban az időben jelennek meg első írásai, amikor az első kezeléseket szenvedni el gipszágyban fekve Berck-sur-Merben. A neves modern román költő, Tudor Arghezi lapjában debütál, több korabeli (román és párizsi) lap, köztük avantgárd lapok munkatársa lesz. (Például *Le Surréalisme au service de la Révolution*, *Les Feuilles Inutiles* stb.)

A román avantgárd, különösen a szürrealizmus az irányzat többi, kelet-európai változatához képest szorosabban kapcsolódott a francia mozgalomhoz, noha a román avantgardisták sem hívták magukat szürrealistáknak, sőt mindvégig konstruktivista szellemű fenntartásokat hangoztattak a Breton-féle szürrealizmussal szemben. A szoros kötődés oka nyilván a formálódó modern román társadalom franciaorientáltságában keresendő, a román avantgárd számos költője két nyelven publikált, illetve Franciaországba költözött. (Például Tristan Tzara, B. Fundoianu.) Max Blecher is franciául kezdett írni, 1934-ben megjelent első kötete, a *CORP TRANSPARENT (ÁTTETSZŐ TEST)* viszont már román nyelvű verseket tartalmaz.

Irodalmi eszményeiről így vall ugyanebben az évben a román avantgárd egyik vezéralakjához, Saša Panăhoz írott levelében: „*A mindennapi élet irrealitása és logikátlansága számomra már régóta nem intellektuális spekuláció: én magam élem meg ezt az irrealitást, a maga fantasztikus eseményeivel. [...] Az eszményi írás számomra annak a magasfeszültségnek az irodalmi formába öntése, amely Salvador Dali festészetéből árad. Íme, mit szeretnék elérni – azt a hideg, tökéletesen olvasható, esszenciális örületet. A robbanásoknak a szoba falai közt kell bekövetkezniük, és nem messze, a mindennapi absztrakciók vagy az álmok világában. [...] A szürrealizmus fájjon, mint egy nyílt seb!*”

Ez a Dali-ihletésű „magasfeszültség” még hiányzik a verseiből, annál jobban megnyilvánul prózájában, különösen első munkájában, az *ÎNTÂMPLĂRI ÎN IREALITATEA IMEDIATĂ* (1936) (*TÖRTÉNETEK A KÖZVETLEN IRREALITÁSBAN*) című, a vallomás, a napló műfaji vonásait ötvöző, gyermek- és kamaszkori eseményeket felidéző regényben.

Egy vidéki kisvárosban töltött kamaszkor emlékeit az éber hallucinációk, az érzékek kizökkenése, a mozi, a panoptikum, a maszkok, általában a szimulákrumok világa, a művéség iránti (egyébként szürrealista eredetű) szenvedély formálja szaggatott vallomássá. A címben jelzett „közvetlen irrealitás” egyébként rokonítható Breton szürrealizmusdefiníciójával, aki ugyancsak arról a eufóriával keveredő szorongásról beszél, amelyet a tárgyak vagy események furcsaságában megnyilatkozó csoda kelt a szemlélőben. Blechernél is a legbanálisabb, legjelentéktelenebb tárgy vagy cselekvés egy pillanat alatt titokzatos, ritkán jó-, többnyire rosszindulatú erőként nyilatkozik meg.

A mesterséges világ és a megélt irrealitás hangulata árad Blecher önéletrajzi ihletésű műveiből, az 1937-es *INIMI CICATRIZATE (BEHEGEDT SZÍVEK)* című regényből és a posztumusz, csupán 1971-ben megjelentetett *VIZUINA LUMINATĂ. JURNAL DE SANATORIU (FÉNYES ODÚ. SZANATÓRIUMI NAPLÓ)* című kötetéből.

A gipszágyaikon mozdulatlan heverésre kényszerített, élő viaszbabok történetei bontakoznak ki az elbeszélés során, a betegség koordinátái közt alakuló életek szürrealis epizódjai, melyeknek köszönhetően a (rém)álomszerű víziók keverednek nagyon is „reális” jelenetekkel, mígnem a valóság és irrealitás közti határ lassan elmosódik, valahogy úgy, ahogy Blecher szanatóriumi naplójának narrátora írja: „*Azt hiszem, megélni vagy megálmolni egy eseményt ugyanazt jelenti, a mindennapi élet éppoly hallucináló és furcsa, mint az álmok világa. Képtelen volnék például pontosan meghatározni, melyik világban írom ezeket a sorokat.*”

Max Blecher

TÖRTÉNETEK A KÖZVETLEN IRREALITÁSBAN

Részlet

Vallasek Júlia fordítása

Azt hiszem, tizenkét éves lehettem, amikor Clarát megismertem. Bármilyen mélyre ásnék gyermekkori emlékek után, azok mindig a nemi megismeréshez kötődnek. Éppoly nosztalgikusak és tiszták, mint az éj, a félelem vagy az első barátságok kalandjai. Semmiben sem különböznek a többi melankóliától, a többi várákozástól, például attól az unalmas várákozástól, hogy majd egyszer „nagy” leszek, ezt, valahányszor nálam idősebb emberrel fogtam kezét, ellenőriztem is, megpróbáltam azonosítani a súly- és méretbeli különbségeket az én bogos ujjak közt eltűnő kis kezem és az azt megszorító hatalmas tenyér között.

Gyerekkorom egyetlen pillanatában sem hagytam figyelmen kívül a nők és férfiak közti különbséget. Lehet, hogy volt egy időszak, amikor minden élőlény áttetsző mozgássá és tehetetlenségé mosódott össze előttem, erről azonban semmiféle pontos emlékekkel nem rendelkezem. A szexuális titok mindig is viszonylagosnak bizonyult. Úgy volt „titok”, ahogy egy tárgyról, egy asztalról vagy egy székről beszélünk.

Amikor azonban figyelmesen kutatok a legkorábbi emlékeim között, a nemi aktus helytelen értelmezéséből látom, hogy azok mennyire „elveszítették aktualitásukat”. Helytelen formában képzeltem el a női szerveket, a közösülést magát pedig sokkal ünnepelesebbnek és furcsábbnak, mint ahogy Clarával tapasztaltam. De minden téves, majd egyre pontosabb értelmezésben kimondhatatlanul ott lebegett a titok és keserűség hangulata, amely lassan állt össze, mint egy festmény, amelyet festője pár vonalas vázlat alapján alkot.

Látom magam egész kicsinek, bokáig érő ingecskében, kétségbeesetten sírok egy kűszöbön, egy napfényes udvaron, amelynek kitárt kapuja kihalt térre nyílik, egy hason alvó kutyákkal és zöldséges bódék árnyékában pihenő emberekkel teli, forró és bús délutáni térre.

A levegőben a rothadó zöldségek csípős szaga terjeng, nagy, lila legyek zümmögnek hangosan mellettem, isszák a kezemre hulló könnycseppeket, és örült tempójú köröket írnak le az udvar sűrű, forró fényében. Felkelek, és nagy gonddal pisilek a porba. A föld mohón issza be a folyadékot, a helyén sötét folt marad, mint egy nem létező tárgy nyoma. Ingembe törlöm az arcomat, élvezettel nyalogatom a szám széléről a sós könnycseppeket. Visszaülök a kűszöbre, és nagyon boldogtalannak érzem magam. Megverték.

Apám az imént a szobában húzott néhányat a pucér fenekemre. Nem nagyon értem, miért. Gondolkodom. Feküdtünk az ágyban egy velem egyidős kislánnyal, lefektettek minket aludni, amíg a szüleink sétálni mentek. Nem hallottam, mikor jöttek vissza, nem emlékszem, mit is csinálhattam a kislánnyal a paplan alatt. Csak azt tudom, hogy abban a pillanatban, amikor apám hirtelen felrántotta a paplant, a kislány éppen engedni kezdett nekem. Apám elvörösödött, dühös lett, és megvert. Ez minden.

Ahogy ott ülök a napon, a küszöbön, sírok, megtörlöm a szemem, ujjammal köröket és vonalakat rajzolok a porba, az árnyékba húzódok, elhelyezkedem törökülésben egy kövön, és jobban érzem magam. Egy lány vízért jön az udvarra, megforgatja a kút rozsdás kerekét. Figyelmesen hallgatom az ócska vas nyikorgását, nézem, ahogy pompás, ezüstös lófarakként ömlik a víz a vödörbe, nézem a lány nagy, piszkos lábát, ásítkok, mert semmit sem aludtam, és néha megpróbálok legyet fogni. A sírás után újrakezdődő egyszerű élet ez. A nap tovább zuhogtatja kábitó melegét az udvarra. Ez az első szexuális kalandom, ugyanakkor a legrégebbi gyerekkori emlékem.

Ettől kezdve a sötét ösztönök dagadni kezdenek, formátlanodnak, és visszatérnek természetes kereteik közé. Az, ami táguló, növekvő elragadtatás kellett volna legyen, számomra lemondás lett, kegyetlen banalitássá züllött, a gyerekkorból a serdülőkorba való átmenet a világ beszűkülésével járt együtt, ahogy a dolgok megtalálták a helyüket körülöttem, kimondhatatlanságuk megszűnt, ahogy egy fényes felület bepárásodik.

Walter eksztatikus, varázslatos alakja ma is őrzi bűvös fényét.

Amikor megismertem, egy akácfa árnyékában üldögélt egy fatörzsön, és Buffalo Bill-füzetet olvasott. A reggel tiszta fénye hideg árnyéksuhogásként szűrődött át a sűrű, zöld lombokon. Szokatlan ruhát viselt: meggyzín tunikát vésett csontgombokkal, őzbőr nadrágot, pucér lábán pedig finom, fehér bőrcsíkokból font szandált. Ha egy-egy pillanatra újra szeretném élni ennek a különleges találkozásnak az emlékét, elég hosszan elnéznem egy régi Buffalo Bill-füzet megsárgult borítóját. Mégis más volt Walter konkrét jelenléte, vörös tunikája az akác árnyékának zöld levegőjében.

Első gesztusa olyan volt, mint egy állat rugalmas talpra szökkenése. Gyorsan összebarátkoztunk. Keveset beszélünk, váratlanul meglepő javaslattal állt elő: együnk akácvirágot. Először beszéltem olyan emberrel, aki virágot eszik. Pár pillanat múlva Walter már a fán volt, és egy hatalmas csokorral szedett. Aztán lemászott, és megmutatta, hogy kell óvatosan eltávolítani a virágot a csészelevelekről, és csak a hegyét kiszívni. Én is megpróbáltam, a virág kellemes harsenással aprót reccsent a fogaim közt, és számat betöltötte a soha nem ízlelt, gyöngéd, hűvös aroma.

Egy ideig csendben eszegettük az akácvirágokat. Hirtelen megragadta a kezemet:

– Akarod látni a bandánk „főhadiszállását”?

Walter szemében szikrák villantak. Féltem egy kicsit. – Akarod vagy nem? – kérdezte megint. Egy pillanattal haboztam.

– Akarom – válaszoltam olyan hangon, amely már nem volt az enyém, kalandvágy ébredt fel bennem hirtelen, amelyről jól éreztem, nem belőlem fakad.

Walter kézen fogott, és a kert végi kiskapun át egy kihalt telekre vezetett. Ott szabadon nőtt a fű és a gyom. Csalán csípte a lábamat, amerre mentünk, félre kellett hajtánunk a vastag bogáncs- és bürökszárakat. A telek végében omladozó falhoz jutottunk. A fal előtt árok húzódott, benne mély gödör. Walter beugrott, és maga után hívott, a gödör a falban folytatódott, azon át egy elhagyott pincébe jutottunk.

A lépcsőfokok kopottak voltak, benőtte őket a fű, a falakról csöpögött a nedvesség, előttünk áthatolhatatlan volt a sötétség. Walter erősen megszorította a kezem, és maga után húzott. Lassan-lassan lementünk vagy tíz lépcsőfokot. Ott megálltunk.

– Itt kell maradnunk – mondta –, nem mehetünk tovább. A mélyben vasemberek laknak, vaskarjuk, vasfejük van, a földből nőnek ki. Mozdulatlanul gubbasztanak, és ha elkapnak a sötétben, megnyuvasztanak.

Visszafordítottam a fejem, és kétségbeesett pillantást vetettem a pince tátott szájára, a fényre, amely egy egyszerű, tiszta világból érkezett, ahol nincsenek vasemberek, és ahol messziről látni lehet a növényeket, embereket, házakat.

Walter valahonnan előszedett egy deszkát, arra ültünk. Ismét hallgattunk pár percet. Jó volt a pincében, hűvös volt, a levegő nehéz nedvességszagot lehelt, órákig elültem volna ott, elzárta, távol a felforrósodott utcáktól, az unalmas és szomorú várostól. Jól éreztem magam a hideg falak közé zárta, a napban bugyogó föld alatt. A délután felesleges zümmögése mint távoli visszhang szűrődött be a pince tág torkán keresztül.

– Látod, ide hozzuk a lányokat, akiket elkapunk – mondta Walter.

Csak nagy vonalakban értettem, miről beszélhet. A pince nem gyanított vonzerőre tett szert.

– És mit csináltok velük?

Walter nevetett.

– Hát nem tudod? Amit a férfiak szoktak a nőkkel, lefekszünk melljük, és... a ... tollal...

– Tollal? Miféle tollal? Mit csináltok a lányokkal?

Walter ismét nevetett.

– Hány éves vagy? Nem tudod, mit szoktak csinálni a férfiak a nőkkel? Nincs tollad? Ni az enyémet!

A tunika zsebéből egy apró, fekete madártollat húzott elő.

Abban a pillanatban éreztem, hogy rám tör a szokásos roham. Talán ha Walter nem vette volna elő a tollat a zsebéből, a végtelenségig el tudtam volna viselni a pince teljes, reménytelen zártságát. Ebben a pillanatban azonban ez az elhagyatottság mély, fájdalmas értelmet nyert. Rájöttem, milyen messze van ez a pince a várostól, a poros utcáktól. Mintha eltávolodtam volna önmagamtól, a föld alatti mélység magányába, egy akármilyen nyári nap mélyébe. A Walter által mutatott fényes, fekete toll azt jelentette, hogy ismert világomból már semmi sem létezik. Minden ájulásba dőlt, furcsán fénylett a nedves füvekkel teli különös helyiség közepén, a sötétségben, amely hideg, mohó, odvas szájként nyelte a fényt.

– Hé, mi a bajod? – kérdezte Walter. – Várj, elmondom, mit csinálunk a tollal...

Kint, a pince szája fölött egyre fehérebb, ködösebb lett az ég. A szavak nekiütözköztek a falaknak, és ájtartak puhán, mint valami folyékony lényt.

Walter tovább beszélt hozzám. De olyan messze volt tőlem, annyira légies lett, hogy csupán világosságnak tetszett a sötétségben, árnyékban ágáló ködfoltnak.

– Először megismogatod a kislányt – hallottam, mintegy álomban –, aztán a tollal saját magadat is megismogatod.... Erteni kell a módját...

Walter hirtelen fölém hajolt, és rázni kezdett, mintha fel akarna ébreszteni. Lassan, lassan kezdtem magamhoz térni. Amikor rendesen kinyitottam a szemem, Waltert az ágyékomra hajolva találtam, szorosan a farkamra zárt szájjal.

Képtelen voltam felfogni, mi történik.

Walter talpra állt.

– Látod, ez jót tett... A háborúban az indiánok így térítik magukhoz a sebesülteket, és a mi bandánk minden indián varázslatot meg gyógyírt ismer.

Részegen és kimerülten ébredtem. Walter elszaladt, eltűnt. Én is felmentem óvatosan a lépcsőn.

A következő napokban mindenhol kerestem, de hiába. Már csak a pince maradt hátra, ám amikor elindultam, az elhagyott telek egészen más arcot mutatott. Mindenhol szeméthalmok, döglött állatok, rohadék búzlótt irtóztatóan a napon. Amikor Walterrel voltam, semmit sem láttam mindebből. Lemondtam arról, hogy elmenjek a pincéig, így aztán soha többet nem találkoztam Walterrel.

Beszereztem egy tollat, amelyet a legnagyobb titokban, újságpapírba csomagolva a zsebemben tartottam. Néha úgy tűnt, az egész tollas történetet én találtam ki, Walter soha nem is létezett. Néha-néha kibontottam a tollat az újságpapírból, és hosszan néztem: áthatolhatatlan volt a varázsa. Az arcomhoz közelítettem selymes, puha fényét, ez a simogatás megborzongatott kissé, mintha egy láthatatlan, mégis létező személy érintett volna meg az ujjai hegyével. Első alkalommal egy szép estén vettem használatba meglehetősen szokatlan körülmények között.

Szerettem későig kint maradni. Aznap este nagy vihar keveredett. Az egész napi forróság a villámok szabdalta ég alatt fullasztó légkörré sűrűsödött. Egy ház küszöbén ültem, és a villanyfény játékát figyeltem az utcácska falain. A szél rázta az utat megvilágító villanykörtét, és a gömb falakat beárnyékoló koncentrikus körei úgy ringtak, mint a víz, ha megrázzák az edényt. Hosszú porszalagok lebbentek fel az úton, és spirálként emelkedtek a magasba.

Egy hirtelen szélrohamra úgy látszott, mintha fehér márványszobor emelkedne a levegőbe. Ellenőrizhetetlen bizonyosság volt, mint minden bizonyosság. A fehér kőtömb sebesen, ferde irányban emelkedett, mint egy gyermek kezéből elszabadult léggömb. A szobor pillanatok alatt öklömnyi fehér folt lett az égen. Két külön személyt láttam most már világosan, kézen fogva siklottak az égen, mint a szívek.

Ekkor egy kislány állt meg előttem. Nyilván tátott szájjal, tágra nyílt szemmel bámulhattam felfelé, mert csodálkozva kérdezte, mit látok az égen.

– Nézd csak... egy repülő szobor... gyorsan... mindjárt eltűnik...

A kislány figyelmesen, összevont szemöldökkel nézett fel, és azt mondta, nem lát semmit. A szomszédságunkban lakott, arca pufók volt, és gyógyszerári piros kaucsukhoz hasonlított, a tenyere örökké izzadt. Addig az estéig csak ritkán váltottunk egy-két szót. Ahogy ott állt előttem, hirtelen nevetni kezdett:

– Tudom, miért csaptál be – mondta –, tudom én, mit akarsz...

Fél lábon ugrálva távolodni kezdett. Felugrottam, és utánaszaladtam, behívtam egy sötét gangra, ahova ő ellenkezés nélkül követett. Ott felemeltem a ruháját. Engedelmesen, a vállamba kapaszkodva hagyta magát. Talán jobban meglepte, ami történik, mint amennyire tisztában volt a dolog szemérmertlenségével.

Az esemény legmeglepőbb következményével néhány nap múltán, egy piac közepén szembesültem. Néhány kőműves meszet oltott egy ládában. A mész fortyogását figyeltem, amikor hirtelen valaki a nevemet kiáltotta, és azt mondta: „Tollal, szóval... tollal, mi?” Egy húsz év körüli, tagbaszakadt, vörös és kiállhatatlan siheder volt. Azt hiszem, a mellett a sötét gang melletti lakásban lakott. Csak egy pillanatra láttam, ahogy rám kiált a láda túlol oldaláról, a párologó mészzen keresztül pokolbéli látomásnak tűnt, aki tűz és villámok közt szólal meg.

Lehet, hogy mást mondott, és csak az én képzeletem adta szavainak azt a jelentést, amely azokban a napokban foglalkoztatott, nehéz volt elhinnem, hogy bármit is láthatott a gang áthatolhatatlan sötétjében. Ámbár, ha jobban belegondolok, talán nem is volt annyira sötét, mint ahogy én éreztem, és mindent jól lehetett látni (talán éppen a fényben álltunk)... Ezek a feltételezések arról győztek meg, hogy a nemi aktus alatt egy álom foglya voltam, amely tekintetemet és érzéseimet egyaránt megzavarta. Nagyobb óvatosságra intettem magamat. Ki tudja, milyen aberrációkra vetemedem: fényes nappal, a vágy hatalmának kiszolgáltatottan, melyben úgy mozogtam öntudatlanul, mint egy nehéz álomban.

A tollhoz szorosan kötődik egy másik emlék, egy fekete, mélyen felkavaró könyv emléke. Egyszer egy asztalon találtam, és nagy érdeklődéssel lapoztam át. Egy banális re-

gény volt, André Theuriet „Frida” című könyve, számos képpel díszített kiadásban. Mindegyik képen feltűnik egy szőke, hullámos hajú, bársonyruhás kisfiú és egy selyemruhás, dundi kislány. A kisfiú hasonlított Walterra. A gyerekek hol együtt, hol külön látszottak a képeken, főleg egy park rejtékében vagy romos falak tövében találkoztak. Mit csinálhattak együtt? Ezt szerettem volna tudni. Vajon a kisfiúnak is volt egy tolla, amelyet hozzám hasonlóan a zsebében hordott? A könyvecske nyomtalanul eltűnt. Keresni kezdtem mindenhol. Érdeklődtem a könyvesboltokban, de senki sem hallott róla. Bizonyára titkokkal teli könyv, ha sehol sem lehet a nyomára akadni.

Végül torkomban dobogó szívvel bementem egy közkönyvtárba. Egy magas, sápadt, enyhén reszkető szemüvegű úr ült a terem végében egy széken, és rám nézett. Már késő volt visszafordulni. Előre kellett mennem az asztalig, és ott érthetően ki kellett mondanom a csodálatos szót „Fri-da”, mintha rejtett szenvedélyeimről vallanék a rövidlátó úrnak. Közelebb léptem a pulthoz, és halkán suttogtam a könyv címét. A könyvtáros szemüvege még gyorsabban kezdett remegni az orrán, lehunyta a szemét, mintha emlékei között kutatna, és azt mondta, „nem hallott róla”. Szemüvegének reszketése azonban belső izgalomról árulkodott, most már biztos voltam benne, hogy a „Frida” a legtitkosabb és legszenzációsabb leleplezéseket tartalmazza.

Sok évvel később egy könyvesboltban ráakadtam a könyvre. Már nem az én fekete vászonba kötött könyvecském volt, hanem egy sárguló borítójú, nyomorult, alázatos kis füzet. Egy pillanatig meg akartam vásárolni, de aztán meggondoltam magam, és visszatettem a polcra. Így ma is érintetlenül őrzöm egy fekete könyvecske képét, amely magában hordoz valamit gyermekkorom eredeti illatából.

Bogdán László

A GÖRÖG SZIGET

Ricardo Reis tahiti fekete füzetéből

1. Az éden

Egy görög szigeten éltük át
szerelmünk mirákulumát.
A sziget élt, s mindennapjaink
átszínezhettek a csodák...
Megtanultuk egymást szeretni.
„Mindent nem kell komolyan venni! –
okított a sziget –, ha más
nem figyel az én, csak magát,

örökre egyedül marad,
szeretni kell a másikat...”
Így éltünk éjt és napot át,

és ismétlődtek a csodák.
„A szerelemben nem kell sietni,
siethetsz, nem múlik el semmi
s minden örökké ismétlődhet –
tanított a sziget –, szerelmet
hazudni lehet, de minek,
hazudhattok, ki érti meg?
Én csak nevetek rajtatok,
úgyis boldognak látszotok.”
„Valóban így volt, Lídia?
Ily boldog nem voltál soha?”
Míg meg nem kísértett a sziget!
Ezt úgyse érti senki meg.
Feküdtünk a babérligetben,
hittük, hogy lát, őriz az Isten,
mígnem egy reggel Nemezis
ébresztett, „...hát már ide is
utánunk jöttél, átkozott!”
S a sziget is köddé változott!
Tejfehér, fojtogató ködben,
egyszerre *másnak* látszott minden.
Akár szigetünk, ködünk is élt,
és ármányosan így beszélt:
„Mért félték tőlem annyira,
Ricardo s drága Lídia?
Ha mindég bennem maradnátok,
lelhetnétek egy új világot.
Ki tudhatja, hogy mi a jó?
minden csupán illúzió.
Csak én, a köd vagyok örök,
még akkor is, ha eltűnök.
Ha szétzilál, megöl a fény,
ez is csalóka tünemény.
Bármikor visszajöhetek,
s elragadhatlak titeket.
Semmit se várok, semmitől se félek,
gyertek velem szerelmes szegények...”
Szigetünk mélán nevetett,
skandáltam rontó verseket.
És hallgattuk a misereret,
Gramofonról. És a végzet
köd képében osont tova,
zengett az Áve Mária.
A sziget zordan hallgatott.
S a ködben várok, városok
tűntek fel. Lehunytuk szemünk.
Senki nem játszódhat velünk.

Egymásba veszünk. „Ez az éden!
És ezt kellene felcserélnem? –
csókolt lázasan Lídia. –
Mért kéne köddé válnia.
Őt nem adom! Ő az enyém...”
S a tenger felől megjött a fény.

2. A Dionüszosz-szentély

Amikor kissé restelkedve, morcosan visszahúzódott, szétesett, foszlányokra szakadozva, a napsugarak ölelésébe vezetett a tejfehér köd, nevetni kezdtünk Lídiával.
„Sikerült, Ricardo! – mosolygott könnyes szemekkel. –
Legyőztük a félelmet, hátha nem fog többé kísérteni?
Hátha békén hagy ez a színét állandóan,
álságosan, csalafintán változtató, átkozott köd.
Most láthatta, hogy nem képes becsapni,
megejteni, csapdába csalni, észlelhette,
hogy nem félünk tőle... Hátha nem kísért tovább.”
Én ebben távolról sem voltam ennyire biztos,
s mintha hallottam volna a sziget gúnyos nevetését is,
de lehet, csak felcsigázott képzeletem játszott velem,
mint mostanában annyiszor, hiszen hogyan lehetne
ép ésszel elfogadni egy szigetről,
bármely tündérkert is ez a mi görög szigetünk,
hogy él?! Hogy élő organizmus?
Mindez, valljuk be, kívül esik a ráció határán,
hihetetlen és fantasztikus, de mégis hallani véltem
a sziget gúnyos röhögését, aztán váratlanul éreztem,
hogy újra van valami célja velünk, hogy megint irányít.
Talpra ugrottam, felsegítettem Lídiát, és megindultunk,
mintha tényleg irányította volna lépteinket
a babérligeten túl, egy dombon fekvő görög templom,
egy Dionüszosz-szentély romjai felé.
A fehér kövek olybá tűntek a szikrázó napsütésben,
mintha egy hatalmas, ismeretlen őszállat csontvázai lettek volna,
egy szörnyetegé, amely itt múltott ki a domboldalon,
haláltusájában a szigetnek ajándékozva iszonyatos erejét.
Így találtuk meg a rejtett cellát, de erről is beszámoltam már,
és a holtak rémisztő könyve, a Nekronomikon egy szír példányát,
ami teljességgel más irányt szabott életünknek.
A borítóra helyezett pergamenlapon az Uroborust láthattuk,
a saját farkát harapdáló kígyót, amely sorsunk jelképe lett...
Sokszor gondolom azóta is, nem lett volna mégiscsak jobb
elmenni a köd távoli birodalmába, és nem jönni vissza többé soha?!

Luca Anna

RÁOLVASÁS

Nem teszed lábad a földre
nem lépsz se sárba se kőre
álmodban suhanó snow-board
talpad alatt hol nem volt hol volt

kékje az égnek a nyílás
átnyilall rajta a sírás
sárga sugara szemeidbe
ráfagy az arcod a könnyre

talpad alól kifutó föld
elúszik alattad a zöld
erdő bolyhosan árnyékos foltja
éber álmod a reggel eloltja

ALJNÖVÉNYZET

Valószínűleg csak fantáziálok.
Nem létező impulzusoknak
tulajdonítok jelentőséget.
Gereblyével turkálom az avar.
Nicsak, csokipapír: Egy Sport szelet.
Két rúzsos végű csikk. Nem volna ősz,
lángra lobbanthatnák az aljnövényzetet.
De hát nincs ősz. Honnan az avar.
Sorsom melyik szikár szegmense ez.
Nem hihetek el többé szavakat.
Nem érezhetek át helyzeteket.
A kijelentő mondatok kora
következik. Nincs modalitás.
Fülemben üllő – dallam nélküli,
ütemesen kopogó kalapács.

Lator László

ZSINÓRPADLÁS
HOLTÁG

Sásváron, a kertünk alatt, pár száz méterre folyt a Tisza. Minden tavasszal kiöntött, bezúdult régi medreibe, újakat mosott, elárasztotta a Gyilkát, a Pengőt, a vastag törzsű öreg diófák szegélyezte vágát, át-átcsapott a szomszédos Szirmába vezető úton is, s mikor a nagy víz levonult, állóvizek maradtak utána, erdőkben, bozótosokban, füzesekben, nádasokban. Akármerre indultam, egykettőre valami vízhez értem, tavacskákhöz, holtágakhoz, a falut körülerező Kis-Tiszához. Túl a Tiszán volt az ócskafalu, a folyó moshatta el valamikor, és az újfaluban is, ha itt vagy ott valamiért leástak, sokszor váratlanul kavicsrétegbe ütközött a szerszám, jelöl, hogy régebben arra is járhatott a víz. Lehet, hogy Sásvár neve (egyébként Árpád-kori település volt, határörközség, be-telepített székelyek lakták) a vízi világra utalt. Szerettem a pangó, itt-ott lassan csordogáló vizeket, a szakadékos-padmalyos morotvákat, az erőszakos, sűrű, folyton változó növényzetet, valószínűtlen virágokat, zsombékosokat, a sekélyeseket, a váratlanul fekete mélységeket, a lassan úszó, meg-megvillanó halakat. Ki-kijártam a Kistagon át a Fenyőre, az égres nyiladékaiban kanyargott a víz, egy kis gyaloghídon hasalva figyeltem a nyüzsgő tenyészetet, a híd alatt fodrozódó patakocska bársonyos ábrákat formált a homokban, fölötte, száraz-gyökerek közt sárgás szegélyű kitingpáncélban ügyetlenül úszó, meg-meglóduló csiborok, csikbogarak, a víz színén korcsolyázó, hirtelen mozdulatlanra merevedő vízipókok, lassan araszoló hurkás piócák, vízisiklók, tarka mintás, rücskös, lüktető torkú békák, a korhadáson át felfelé tülekvő hajtások, nád, sás, gyékény, káka, békabuzogány. Itt is, akárcsak kertünk nagy bokrai alatt, a teremtés előtti-utáni káoszt, a formát kereső anyagot láttam. Ez a gyerekkori tapasztalattömeg később hol így, hol úgy rendezve, belekerült a verseimbe. Ott volt előttem, amit az ember ki tudja, mióta próbált mesékbe, mítoszokba, képletekbe foglalni, ahogy egy 1963-as versemben írtam, *a szakadatlan teremtés, amely / a hetedik napon sem pihen el*. Az egy színén, egy időben együtt születés, halál, az azért olyan gyötrelmesen gyönyörű, mert a pusztulással egyszívű, egyetlen-megismételhetetlen élet, *az azért égbolt-gömbölyű egész, / mert pusztulással vemhes létezés*. Ezt persze nem gyerekkoromban gondoltam így, mégis akkor alakult ki bennem ez a *szólam*, s hadd használjam a szót mindkét, zenéi és retorikai-köznapi értelmében. Hogy ér-e valamit, hadd mondjam untig újra és újra, azon múlik, hogy van megcsinálva, hogy van a versbe odatéve. A **HOLTÁG** elemeinek, darabjainak, azt szerettem volna elmondani, életrajzi háttérük van, még a képzelet, a szándék átrajzolta, elvontabb-fogalmibb részeinek is, most is ott érzem mögöttük a látványt, a foghatót-tapinthatót, a nyersanyagot. De a kezdő sorok legfeljebb közvetve vallanak fészükre. *Az itt mindennek egyforma súlya van*, mondjuk, legalábbis formája szerint, axiomatikus értelmezése a gyerekkori élménykazalnak. Hogy valahova mégis kötődik, erre legfeljebb az *itt* utal. De ez a szál egyelőre elvarratlan. A folytatás, ha lehet, még inkább elválk az alkalomtól. A túlsúfolt képsornak (*a teremtés forró páráival / egymásba habzó zsarnok elemek / kohóiban megsűrűsült anyag*) egy érzékletesen, naturalisztikusan absztrakt világszemléletet (kénytelen vagyok ilyen nagyképműen mondani) kellene sugallnia. Vagy hogy még jobban eltúlozzam: egy anyagelvű metafizikát.

De a szöveg jelentésénél fontosabb a rajz. A képeké, a mondaté. Meg a versdarab szerkezeti szerepe. Ennek a négy sornak az volna a dolga, hogy nagy teret teremtsen a nekem ezért vagy azért fontos tárgyoknak. Ha ez sikerült, akkor már odatehetem a kis-koromban emlékezetembe, érzékeimbe, bőrömbé-sejtjeimbe rögződött apróságokat, s talán így, ebben a mágneses mezőben, az olvasó is másképp látja őket, megérez valamit nekem máig erős sugárzásukból. Az egyik egy Tisza-parti kavics. Ahova fűrödni jártunk, volt egy szép porond, egy forró-kavicsos partszakasz. Testi gyönyörűség volt egy-egy simára csiszolódott, szép formájú kavicsot ujjunk közé venni, fogdosni, simogatni, nézni is jó volt a fényes fekete kőbe ki tudja, milyen földtani előidőkben belepréslődött vékony, szemcsés, fehér kvarc-csíkokat. Mi kovakőnek hívtuk, lehet, nem az volt, de egy másik kővel vagy acéllal, egy reszelődarabbal szikrát is lehetett csiholni belőle. Merő véletlen, hogy másodiknak éppen ez a toll jutott eszembe (*egy gyöngyházsín vagy zöldaranyba játszó / toll kifinomult aszimmetriája*), gyűjtöttem is, a kertünkben, a fenyvesben mindig lehetett valószínűtlenül szépeket találni, cirmos-mintás vércsetollat, sárgarigóét, szarkáét, varjúét, szajkóét (Áprily Lajos szerette kalapjára tűzni). Egy-egy toll szeszélyes színei, viaszos-zsíros felülete, formája, *aszimmetrikus* (ezt a jelzőt nagyon fontosnak érzem) szerkezete elemi gyönyörűséget ébresztett bennem, s ma is érzem az iszonyodást, amit egy talán erőszakkal kitépott vagy idő előtt elhullatott, még lágy hegyű, még éretlen, azért gyűrött varjútoll s hegyében a húst, a talán meggyötört testet is megidéző *cseppnyi vér* gerjesztett bennem. A *cseppnyi vér* után jólesett megtörni a sort, azt hiszem, kell ide a szünet, az üres hely, az elakadó lélegzet leképezése. De itt megint kellett valami, ami összefogja, helyükre állítsa a HOLTÁG kapcsolattalan, esetleg széthúzó alkatrészeit. Ezt persze csak most, utólag okoskodom körül, írás közben az embert többnyire ösztönei és a vers véletlenei, készítései vezetik. Szóval a hézagos sorra következő, első olvasásra, meglehet, homályos, bizarr képekkel zsúfolt mondatban, körülhatárolt térben, egy kis mindenséget akartam volna teremteni: *A tüskebozót alvadt viharában / egy képtelenül fénylő égdarab / örvénye édes szőlőháj-sötétben*. A díszleteket készen kaptam, csak oda kellett őket állítani. A tüskebokor, úgy emlékszem, vadrózsabokor volt, valahogy, nem tudom, miért, beügyeskedtem magam boltozatos aljába. Rezzenetlen, széttartó, összecsapó, ívbe görbülő ágaival, szeszélyes összevissza alakzataival, sűrű levélzete fény-árny játékaival, a réseken áttündöklő éggel olyan volt, amilyennek leírom: mozdulatlan viharzó végtelen. Nem tudom, kell-e magyarázni az *édes szőlőháj-sötétet*. A bokor alatt egyszerre volt fény és homály, csakugyan zöld volt, és úgy éreztem, édes minden. Mintha egy szép szőlőszemet a fénybe tart az ember: héján átvilágít, különös mintáival, a belső kocsonya. Azt szerettem volna, ha, innen kezdve, egymást erősítve, egyszerre volna benne a versben a valamennyi érzékünket magára vonó matéria és az, amit az anyag természetéről sejtünk, tudunk, képzelünk. Valami földhözragadt transzcendencia. A filozófia nem az én mesterségem, mégis előnyös helyzetben lehetek: a vers többértelműségeivel, viszonylagos homályával, bizonytalanságaival olyasminek adhat alakot, amit különben szegényes eszközeinkkel csak fogyatékosan tudnánk megfogalmazni. Egyébként meg én nem is a vers jelentését próbálom lefordítani. Inkább azt szeretném, amennyire lehet, megvilágítani, hogy miből lesz, hogy alakul ki a vers. De a HOLTÁG második felével egyre nehezebben boldogulok. Azt meg tudom magyarázni, mi honnan került, többé-kevésbé azt is, hogy miért került a versbe. Hogy a *bevégzetlen tökéletesség* (gyakran elmondom ugyanazt, ez a már emlegetett *szakadatlan teremtés változata*) *felszíne alatt liuktelő homály* miért van *beírva kettős szívű csönddel*. Egyszerre kétféle, ilyen és olyan csönd, az esendő teremtményeket

kétfelől övező semmi. Ez se nagy találmány, mármint a gondolat, mégis, rögeszmésen, többször is megírtam, más-más alakot adva neki. Például a HOLTÁG-gal anyagában közeli rokon GYEREKKOR-ban: *Forgolódik a zabolátlan / lelkekkel, mindenféle lényvel / túlzásúftolt alacsony világban, / a kétfelé nyitott sötétben.* A HOLTÁG-ban ez után a gondolatot, absztrakciót játszó, de lényegét tekintve mégiscsak anyagszerűségével ható háromsornyi részlet után a semmiképpen sem jelképesnek szánt, egy kis túlzással: jelentés nélkül való tárgyi világ természetelví rajza következik. Nekem azért mégis van jelentése, mert ma is a talpamban érzem *a káka tömött bokrai alatt recsegő torzsort*, szememben, fülemben van a lápos-mocsaras, zsombékos parton *sziszegve feltörő víz.* Bennem egy elmerült világot hívnak elő, de mit tudom én, mit mondhatnak annak, aki sose látta, érzékelte, tapintotta gyerekkorában azt, amit én. És ugyan hányan tudják, hogy ha az égerfát, törzsét vagy egy vastagabb ágát, elfűrészelik, csakugyan szép és szájalomra indító seb támad a vágás helyén? Hogy az elhalt tavalyi sás csakugyan *rostlemezes*, csakugyan *páncélszerű*? Hogy az elszáradt nád, törött csonkjaival csakugyan *csontszilánkos*? Talán, ösztönösen, ezért tettem ebbe a képsorba valami gondolatszerűt. *A ki tudja, mily félig-csíráival / egy többértelmű lehető világnak* emiatt, és nem csak azért került ide, mert mindig felgyújtotta a képzeletemet a föld vagy az élő testek felszíne alatt készülődő, számtalan változatot ígérő, mégis a magba, a csírába, a génekbe írt parancshoz igazodva alakuló élet, az, ahogy a *formátlan fűrtös létek, a még névtelen, még el nem különült sejtek, csírák* (ezek egy 1967-es versemből, Az UDVAR-ból való idézetek) sokaságából, vagy ahogy, egy emelettel feljebb, az ember kínálkozó sorsígéretei közül, választások, kényszerek, véletlenek hálójában, *kiválik az egyetlen lehetőség.*

A HOLTÁG-at első pillantásra laza szövésű, majdnem álomtechnikával alakuló, mégis, azt hiszem, minden ízében hézagtalan, mind mélyebbre ereszkedő mondat zárja. A hajdan meghittén ismerős kisvilág szeszélyesen kiemelt töredékei már-már fénykép-szerűen hívek a versben, mégis a vers sodrásában inogni kezdenek, héjuk ki-kifeszlik, egy homályos tartomány nyílik meg mögöttük. Legalábbis így kellene lennie. Hogy is tudnám ezt érzékeltetni? *A vízítőkkel, hínárral, erre-arra / sodródó, lefelé tapogatódzó / gyökerekkel fekete mélységnek* (bár pontos leképezése egy nekem ma is elevenen ismerős holtágnak) egyszerre csak, én így képelem, valami többletjelentése támad. Dehogyan lefordítható metafora, több is, kevesebb is annál. Bizonytalan sejtelve egy másik, velünk született hajlamainkhoz igazodó, képzelgéseinkből, álmainkból ismert mélyvilágnak. Nem bölcseleti, szavakba nem foglalható, földies természetfölötti. Aztán a rendhagyó képzettársítások. *A halál édes émelységéhez* (ezt nem a XX. századi lélektanból vettem) a *zsombékok, nyirkos üregek / pézsmaszaga, viasz-húsos növények / keserű méze, csurgó verítéke* (ha kimondatlanul is) érzékies-szexuális képzeteket indít. Véletlenül, a vers sugallatára vagy tudatosan, nem tudom. A verszáró sorpár aztán végleg összemossa a kintit és a bentit. Azt szerettem volna vele mondani (nem éppen eredeti ötlet), hogy az egyed nemcsak hogy közegében él a körülötte áradó anyagi világnak, hanem egyenmű vele.

HOLTÁG

*Itt mindennek egyforma súlya van:
a teremtés forró páráival
egymásba habzó zsarnok elemek
kohóiban megsűrűsült anyag.
Féhr csíkos fekete kovakő*

*tompa tűzben, már-már valószínűtlen
 gyönyörűen érzékeny hámu bőrnek.
 Egy gyöngyhákszín vagy zöldsárgyba játszó
 toll kifinomult aszimmetriája,
 a heges szár gyűrött hegyében
 egy cseppnyi vér.
 A tüskebozót alvadt viharában
 egy képtelenül fénylő égdarab
 örvénye édes szőlőhéj-sötétben.
 De a bevégzetlen tökéletesség
 felszíne alatt lüktető homály
 béirva kettős szívű csönddel.
 A káka tömött bokrai alatt
 recsegő torzs, sziszegve feltörő víz,
 ki tudja, mily félig-csírával
 egy többértelmű lehető világnak.
 És égerfák halványvörös sebekkel.
 A sás rostlemezes páncélzatán,
 a csontzilánkos korhadáson
 átnyomakodó nádas falain túl
 vízitökkel, hínárral, erre-arra
 sodródó, lefelé tapogatódzó
 gyökerekkel fekete mélység,
 fekete-arany-ezüst villanások:
 tüskés sügér vagy iszapos cigányhal.
 A halál édes émelgése, aztán
 zombékók, nyirkos üregek
 pézsmaszaga, viasz-húsos növények
 keserű méze, csurgó veritéke –
 s mindez majd a hús féleszmeletében
 folytatja síkos, érdes árapályát.*

1969

HÉRACLIUS GLOSS TÖPRENGÉSEI

„A lélek a kígyóból disznóba vándorol, a disznóból a madárba, a madárból a kutyába, s végül elérkezik a majomba és az emberbe. Aztán valahányszor újra vétezik, kezdi előlről, míg el nem jut a földi megtisztultság csúcsára, s akkor átvándorol egy magasabb rendű világba. Így száll szüntelenül állatból állatba, szféráról szférára, a tökéletlenből a tökéletes felé haladva.” Gondolom, nem sokan olvasták, és ha olvasták is Maupassant korai, huszonöt éves korában írott elbeszélését, az HÉRACLIUS GLOSS DOKTOR-t, aligha emlékeznek erre a néhány sorára. A novella idéten, bogaras főszereplője, régi könyvek, írások megszállott búvárlója, rátalál az éppen neki valóra. A kézirat szerzője, más-más személyben, más-más időben, a lélekvándorlásról értekezik, a maga tapasztalatai alapján. A doktort attól fogva, hogy egy éjszaka lázas figyelemmel végigolvasta az írást, egyetlen dolog érdekli: mikor, milyen lényeket, testeket lakott meg ő, aki most éppen Héraclius Gloss, mit őriz, mit takar ki tudja, hány régebbi léte, mi maradt meg benne előző életeiből. Maupassant-t nem a lélekvándorlás, inkább a figura érdekli. A doktorocska egyre jobban be-

legabalyodik a homályos sejtelmeit olyan szerencsésen igazoló tanba, s végül, egy vérfagyasztóan humoros helyzetből, csak az elmebaj, a bolondokháza felé talál kiutat. Egyébként Maupassant rövid életének utolsó éveit állandó szorongás, az örülettől való félelem ülte meg, és csakugyan, a szeniális író is a sárga házban végezte. Domokos Mátyás a Maupassant-novella sugallatain túl talán ezt a háttértörténetet is kiérezte az én HÉRACLIUS GLOSS-omból: aki *a végső kérdések ketrecébe zárva* él, abban *kizökken az idő*, s megeshet, hogy *ott fejezi be, ahol Héraclius Gloss*. Kedvemre van ez az értelmezés, benne lehet ez is a versben, csak gazdagítja, ha beleértem, különben is mindig úgy képzeltem, hogy a modern versben sok szólam fonódik össze. De én mégsem ezt akartam megírni. Az első sorok (*Mióta járom egy lefokozott lét / káprázatokkal vemhes folyosóit, / ez irgalmatlanul körülhatárolt, / de sejtelmekkel villámló sötétet?*) csak elismétlik, a magam képeére formálva, a vers természetéhez igazítva, amit az imént a Maupassant-kisregényből idéztem. A szavakat, a társításokat-kapcsolatokat, a képeket s talán leginkább a mondatszerkezetet most is, majd négy évtizeddel a vers megírása után, egészen a magaménak érzem. De hadd mondjam el, ezúttal terjengősen, mit szerettem volna vele mondani. Valamilyen felsőbb hatalom, ilyen-olyan vétkeinkért, egy alacsonyabb rendű létbe zárja lelkünket, így képzelik a lélekvándorlás hívői. A metempsichózisról gyerekkoromban sokat hallottam. Mostanában megint sűrűn beszélnek róla. És nem csak társaságban, felületesen. Freud annak idején még csak a magunk külön lelkének múltjával törődött, csak a gyerekkorunkba akart bennünket visszatéríteni, ott kellett orvosnak-betegnek közösen megtalálni elmerült (eltemetett), felnőttelelkünket alakító élményeinket. A mostanában elterjedt, benső alkatrészeinket, működésüket sokkal távolabbról magyarázó regresszív pszichoanalízis a magzatvízen túlra visz, előző életeinkben keresi az egyedet torzító vagy jótékonyan formáló erőket. De ha ebben nem hiszünk is, mindnyájunknak vannak különös tapasztalatai. Vannak megmagyarázhatatlan, mégis valami forrásra utaló álmaink, pillanataink, amelyekben megokolhatatlan szorongást vagy gyönyörűséget érzünk, ráismerünk egy-egy helyzetre, mintha valamikor, ki tudja, hol, mikor, már átéltek volna. A franciáknak külön kifejezésük van rá, a *déjà vu*. Voltak nekem is, gyerekkoromban, ahogy akkoriban illett mondani, atavisztikus álmaim. Az egyik vissza-visszatért: egy fán kuporgok (ennek az álomnak volt fogható háttere is, nagyon szerettem fára mászni, alkalmas ágakon, elágazásokban megfészkelni, nemegyszer le is estem), egyszer csak elfogott valami rémület, s már éreztem is a zuhanás szédületét. Talán a szervezet ösztönös önvédelme volt, hogy mielőtt a földnek csapódtam volna, mindig felriadtam. Nem tudom, hallottam-e a felnőttektől, vagy olvastam valahol, lehet, hogy majd csak Makón, talán éppen a tizennyolc-húsz éves koromban agyonolvasott Freud valamelyik könyvében, hogy ennek a szorongásos álomnak ősemberkorunkban van a gyökere: eleink gyakran fán aludtak, ott nem ejtették el őket a nagy ragadozók, de, valóságosan vagy álmukban, le-leestek, s ránk, utódainkra hagyták a réges-régen okát vesztett rettegést. Később Jungban is olvastam valami hasonlót a tudat alatti képzetek archetipikus formáiról, az emberiség közös tudatáról, a különféle hitvilágokban, mítoszokban helyről helyre vándorló vagy egymástól függetlenül megjelenő ősképelekről. Ebben, így vagy úgy, hittem.

A Maupassant-elbeszélés vérfagyasztóan humoros. A lélekvándorlás neki csak arra kell, hogy kicsúfolja vele megrendítően gyermekéteg hősét. Én a kölcsönvett gyámoltalan doktor monológjában komolyan veszem, ezért az emelkedett hang, az erősen megvilágított kontrasztos képek, a színpadias rendezés, a töprengés dinamikáját, a zaklatott gondolkodás természetét leképező, a vers írása idején nekem már amúgy is kedves hosszan futó, de minden szakaszukban megszerkesztett, sűrűnek szánt mondatok.

De a metempsichózisban való hitet feltételes módba szerettem volna tenni (*Mert ha igaz – ha igaz hát, hogy vándorol a lélek*), és kimondatlanul, egy másféle jelentést kínálni. Vagy éppen többféle lehető értelmezést. A versindító négy sor nemcsak egy új és új testbe, a létezés alsóbb szintjeire utasított lélek ki tudja, mióta tartó vándorlásáról szólhat, hanem egy körülrajzolható, anyakönyvezhető emberi lény, az egyszeri egzisztencia állapotáról-sorsáról is. Mondhatja egyszerűen azt is, hogy különféle kényszerek közt kanyargó életünket szűknek, fogyatékosnak érezzük, ha fel-felfénylenek is benne szép pillanatok, káprázatok, sejtelmek, valamilyen teljesség ígérete. De ha valahonnan ismerősnek tetsző álmainkra, forrástalan ismereteinkre, sose tanult tudásunkra, megokolhatatlan mámorainkra, kínjainkra gondolunk, hihetjük akár azt is, hogy ezeket a szilánkokat valamelyik előző életünkből hoztuk magunkkal. *Honnan különben egy-egy felszökő / homályos álmokkép vagy foghatóan / világos rajzú részlet, épp csak / valami összefüggésből kivetve?* De akkor már inkább hihetünk Jungnak, lehet, hogy az emberiségnek csakugyan van valami egyetemes emlékezete, vannak örökletes formái kollektív tudatának a nehezen megfogalmazható vagy éppen megfogalmazhatatlan mégis-kifejezésére. De gondolhatok valami hasonlót földhözragadtabbban is. Többnyire tudjuk, mit örököltünk apánktól, anyánktól, mit, rajtuk keresztül, nagyszüleinktől, s hihető, hogy nemcsak tulajdonságokat, hajlamokat, hanem valami többet is. És ha, adatok híján, nem tudjuk is kinyomozni, nyilván maradt ránk ez-az névről ismert vagy ismeretlen eleinktől, régről, akár azt is mondhatnánk, az időtlenségből. A lélek így is vándorolhat. De ezt, remélem, a versben jobban el tudtam mondani: *ha igaz hát, hogy vándorol a lélek, / elménk beláthatatlan terein / nagy seregek vonulnak mozdulatlan / egymás lakatlan sorsain keresztül.* Ezzel azt akartam volna mondani, hogy az olyannyira magunkénak érzett, személyes sorsunk formálta tudatunk (lelkünk) magunkkal hozott elemekből is épül. Természetesnek vesszük, hogy vannak velünk született ösztöneink, az úgynevezett énünknel hatalmasabbak, a kilátástalan helyzetekben is élni készítőik, a fajfenntartást szolgáló szexualitás. És ki tudja, még mi mindent, kevésbé nyilvánvalót, kapunk örökül, milyen *seregek* foglalták el *elménk beláthatatlan tereit?* Helyzetek, kapcsolatok, okok tűntek el, de következményeik bennünk maradtak. A *szorongásaink sújtólég-robbanása* egy réges-régen elsüllyedt világra, időkre-terekre vall. Ezért *földalatti*, egymásra torlódott geológiai rétegek alól érkezik. Ebben a három sorban: *két szemünk közt a keskeny félelem, / egy alacsonyabb rendű létre valló / riadalmaink vágató bozótja* még félig állat őseink félig-sem-tudatát tettem oda a magunk érzéstömegei mögé. Az ősragadozók elől az őszbozótosokban menekülő (azért *vágtat* visszafelé a bozót) előembert. Miért ne maradhatott volna ránk a kis helyre szorult, fejét sajdító réműlet, *két szemünk közt a keskeny félelem.* (A *keskeny szerepe* az volna, hogy testiesítse, anyagszerűvé tegye a kint.) S ennek az ellenkezője: *egy fala-omló pillanat / oktalanul fénylő gyönyörűsége.* Mert mámoraink, elragadtatásaink is lehetnek megmagyarázhatatlanul aránytalanok. A folytatásnak: *s kicsoda sodrás hajt egy ismeretlen / barlang alacsony pészma-éjjelébe* kétfelé ágazó jelentése lehet. Odagondolhatjuk a sokunknak ma is valamilyen menedéket, védelmet, még valami többet is ígérő barlangot, de a *pészma-éjjel*, kivált a folytatással: *a hús feketéjétől ütöttenel* az asszonytestet is a vers képzetkörébe vonja.

A verszáró sorpárt nagy kedvvel írtam, és szeretem ma is. Pedig csak lazán kapcsolódik az előzményekhez. Ráadásul: nem éppen eredeti gondolat, hogy az ember, sok millió éves tapasztalatainak hála, homo sapienssé válik. Én belülről képzeltem el a koponyát: mint a Pantheon, mint egy bazilika boltozata. De nem csak a befejezés közhely. Szinte minden az, amit a versben összehordtam. Az alapötletet, ha a magam kedvére átformáltam is, Maupassant-tól vettem. A többi innen-onnan. A lélek-vándorlást

valamelyik (hindu, egyiptomi, görög) hitvilágból vagy a mai ezoterikusoktól, de leginkább, bevallom, felszínes hétköznapi ismereteimből. Vagy Freudtól, Jungtól, hézagos emlékezetemre hagyatkozva. De hogy a vers jó-e vagy sem, kell-e mondanom? nem ezen múlik. Hanem azon, hogyan tudja az ember áthevíteni, különféle trükkökkel, képekkel, jól megvillanó társításokkal, nem rendes helyükre tett, váratlan jelentéstöbbletet nyerő szavakkal, a szabályostól akár elütő, meg-megtört, mégis mértani mondat-szerkezetekkel, egyszóval, az anyag megformálásával, azt a valamit, amit versnek szánunk.

HÉRACLIUS GLOSS TÖPRENGÉSEI

*Mióta járom egy lefokozott lét
káprázatokkal vemhes folyosóit,
ez irgalmatlanul körülhatárolt,
de sejtelmekkel villámló sötétet?
Mert ha igaz, hogy vándorol a lélek,
alább vagy feljebb, már kinek mi jut,
s legfeljebb az marad előtte rejtve,
hogy mily akarva-akaratlanul
tett vétkekben találtatott bűnösnek,
és talán az is, hogy miféle mérték
szerint vetették latra tetteit,
ha igaz hát, hogy vándorol a lélek,
elménk beláthatatlan terein
nagy seregek vonulnak mozdulatlan
egymás lakatlan sorsain keresztül,
s emlékezetünk roppant súly alatt
egymás fölé torlódott rétegek
áttetsző földpát- vagy matt palatömbje.
Honnan különben egy-egy felszökő
homályos álmokép vagy foghatóan
világos rajzú részlet, épp csak
valami összefüggésből kivetve?
Honnan különben szorongásaink
földalatti sújtólég-robbanása,
két szemünk közt a keskeny félelem,
egy alacsonyabb rendű létre valló
riadalmaink vágató bozótja?
S honnan egy fala-omló pillanat
oktalanul fénylő gyönyörúsége,
s micsoda sodrás hajt egy ismeretlen
barlang alacsony pészma-éjjelére
a hús fekete éhétől ütötten?
Vagy nem érzem-e, hogy szűk koponyámat
hogy feszíti homorúbbra a vágy?*

1970

Tomaji Attila

TÁJAIM

Lator Lászlónak

1. sietős alkonyi vázlat

baljós dal kezd szólni valahol
fölszáll szerteszőkken elhajol
odaúszik hol kontyos ritka madarak
emelkednek lassan tűztorkú nap alatt

ott messzire ringó távolok
találkoznak ott lágy fény csorog
elindulnak a fák ostoros jegenyék
összeérő karjuk között remeg az ég

kiárad most hömpölyög s megáll
megmutatja még magát a táj
poros földeken árkok szélén út felett
imbolyognak majdani árnyak emberek

nézd lassan betelik az elrendelt idő
tenyeredbe foghatod onnan is kinő
följajdul és születni kezd hamar a mély
fénylő anyajegyekkel telt hatalmas éj –

2. bárhogy futsz utolér

Nyugtalan égi galambokat látsz Egy hamutollu
galamb menekül kicsi árnya elől fel az ég oszlopára
Onnan mint kő hull a jajszava és a folyóba verődik
nem lassítja le gyors zuhanását az ott maradt hajnali pára

Ellobban majd indul a hullám és a leomló távoli
partról már kegyelemtelen újra feléd fordul
Lábad elé zuhan most le a roskadó ág
törzse sebét nem fedheti el a tenyér Vére kicsordul

Méz szaga vér szaga mindenhol szakadó szirmok s kelyhek
méhek a fullasztó illatok forгатagában
Reszket a megvadult lét hiába sütöd le szemed már te is érzed
összetpadt kicsi szárnyak az alkony bódulatában

Hallod hogy koccan a fog Az este sötétlila
tűfoga csattog a tört hasadékos mélyben
hol rejtőző hideg forrás tör fel a kék szakadékból
messzire elrohan s elfoly a széles lejtők tágas ölében

Ultramarinná mélyül az ég vad szél közeleg
szétszapja az iszkoló felhők tépett szárnyát
s rátör a szép szabad parttalan áradó vízre
Sas sikoltása a fák zuhanó moraján át

Bárhogy futsz utolér a vihar a sötétlila
égből fegyvere villan a néma galambok tollán
elsodorja őket messze az éjben remegő
kicsi testüket őtjögve dobálja a mélybe az orkán

Szárnyak vér méz vacogó szerelem kerek erdők
árnyai készek feszülni egy távoli ország zárt kapujának
Ott ver rajtuk végig a szörnyű idő – dördül az ostor
s verdesnek szakadt zászlóként gabalyodnak egybe a tájak – –

MAKACSSÁRGA

Hommage à Kormos István

elröpül a szél magában
rikolt egy gyöngyhasú madár
makacssárga álmában
virágot verejtékezik a világ

gázolsz hasig keserű fűben
gólyahírt hozol vadalmát
nyelvet ölt rád s hallgat
mint csont a szivárvány

gyöngye vessző lassan fává lészen
hamuszürke levelei hilintáznak
kigyúlnak a lezuhanó fényben
lángolnak a rózsák is szerteszét
hiába hűti forró szirmuk örök szél

száz évig ha élnél se értenéd
miért lobogsz te is
ha lángolnak a rózsák szerteszét

száz évig ha élnél se értenéd
mit megláttál most hirtelen:
egy nyughatatlan ökörnyál
szaladt tovább ezüstösen a réteken –

Darányi Sándor

RILKE 1903-BAN

*„Seit Wochen will ich diese Worte schreiben
und wage es nicht aus Furcht, es könnte
viel früh zu sein...”* A szakítás után
a jambust mintegy lélegezni kell –
hetek óta, igen; és rettegésből,
hogy túl korán, s ha nem, akármilyen későn,
felesleges kockázat így kiadni
magad bírádnak, csak hogy válaszoljon;
és mégis vállalod, hogy megmutasd:
nem adtad fel – nem számít semmi sem,
s az élet addig az, míg merni mersz.

Magad, neki. A régi megnyitás.
Hová vezethet így az újabb játszma?
Ha visszaír, elhárít-e, s ha mégse,
hogyan tovább, mi a következő
lépés – s ha el, feketére, fehérre?
Vagy nem is sakk ez, kockáztok csupán,
minden helyzet hatesélyes, nem kettő,
s ő tisztán látja annyi, számadásnak
álcázott számításod, neveti,
vagy ami rosszabb, unja, cselt se vet?
Merre. A tiltott szublimációba?
A testetlenbe mentett lényeket
kristályosítja sebzett magatok:
a sértett ő, amiért lekötötted
konok rajongásoddal, mint a hámba,
múzsádnak, széllel járó vadlovat,

s nem tudtad, vissza akkor jön, ha mint
a szív bánatát, szabadon ereszted?
S a véres te, durván rákényszerítve
az önzetlenre, önként; tiszta önzés,
aki láng voltál, őbelőle éltél,
s mindaddig vallhattad büntetlenül:
a művész dolga égni, másoké
pedig, hogy táplálják maró tüzét. –
Innen hová?

Az önfeláldozásba:
magad lenned énedet megtagadva,
nőnöd fényébe, ki másnak világít,
kifosztatásodba beletörődnöd,
embersége kényének átadatni.
Ő lesz utad és ő kalauzod:
beavat eddig titkolt életébe,
ad szabadsága misztériumából,
mint éltető kenyérből, és irigység
nélkül osztja szét másoknak magát,
s ha elbírod, hogy egy legyél csupán
a sok közül, csak szemtanúja dús
áldozatának, nem haszonlesője,
sorsoddá szelidítéd végzeted.
Ezért írsz most: „*Ich werde diesen Sommer
während des July und August in Deutschland
sein (in Worpswede wahrscheinlich).*” Szeretlek.
Elverted mindened, tilos szavak
vesznek körül. De lásd, ez lesz a kezdet.

LEVÉL ARSZENYIJ TARKOVSZKIJNAK

Arszenyij Alekszandrovcics,
mit mondjak, mi tartott soká?
Az én hibám, ha elmaradt
találkánk fia birtokán.

Belátom, kár volt titkolóznom,
vagy hinnem bár, túlnóhetek
a törpeségen és a lombon.
Nem várnak sűrű fellegek.

Nézze, már egészen kihűltem!
(Öleljen meg, s nem tűzhöz ér
keze, a vétlen, karcsú ékszer.)
Feladhatjuk-e mindenért?

Ön csendben túrt. De hát tegye. –
Mit gondol, jobb lett a világ?
Ha ránk lát, csikkjét dobja el,
és üdvözlöm Cvetajevát.

SZENTKUTHY MIKLÓS LEVELESLÁDÁJÁBÓL

Válogatta és szerkesztette Vajda Ágnes

A nemrégiben megjelent dedikációkötet (ÖRÖK KÖZELSÉG, EZER EMLÉK. Szerk. Tompa Mária. Hamvas Intézet, 2007), illetve az író könyvtáráról megjelent tanulmány (Parragi Márta: SZENTKUTHY MIKLÓS KÖNYVTÁRA. PIM, 2008) is bizonyítja, hogy Szentkuthy életműve ma is tartogat eleven meglepetéseket. A FRIVOLITÁSOK ÉS HITVALLÁSOK megjelenése óta számtalanszor kiderült, hogy a különleges műfajok – vele készült interjúk, dedikációk, könyvek százaihoz fűzött drámai és regényszerű széljegyzetek – közelebb hozzák az idén száz esztendeje született íróat a mindenkori olvasóhoz.

Szentkuthy levelezése is ebbe a sorba tartozik, hiszen magányában sokszor jelentett számára menedéket a kapcsolattartásnak ez a formája. Barátainak és ismerőseinek írt leveleiben a meghitt szeretet, a játékosság hangneme simul össze a stílus-

bravúrok sorával. Még a műveit nem igazán olvasó távoli ismerősöknek is magát meg nem hazudtoló, túlcordsordulóan szeretetteljes, de körmondatokra és záporozó hasonlatokra épülő leveleket fogalmazott.

Szentkuthy Miklós válogatott levelezéskötete várhatóan 2008 végén jelenik meg a Hamvas Intézet gondozásában. A szerzteázó, magán- és irodalmi levelezést is tartalmazó hatalmas anyagból nehéz volt válogatni, hiszen egy-egy kiragadott levél ritkán adhatja vissza a több évtizedes barátságok hangulatát, ráadásul sok üzenetváltás becsét csak akkor ismerjük fel igazán, ha tudjuk háttérét is.

A szövegek eredeti helyesírását meghagytuk, csak a nyilvánvaló elírásokat javítottuk; jegyzeteink a legfontosabb tudnivalókra vonatkoznak.

Vajda Ágnes

Mikes Kelemen Akadémia

A Mikes Kelemen Akadémiát fiatal írók, költők hozták létre 1936. október 22-én. Alapító tagok: Cs. Szabó László, Devecseri Gábor, Füsi József, Gogolák Lajos, Halász Gábor, Hevesi András, Horváth Béla, Horváth Tibor, Jankovich Ferenc, Jékely Zoltán, Kerecsényi Dezső, Képes Géza, Kolozsvári Grandpierre Emil, Makkai László, Sötér István, Szentkuthy Miklós, Szerb Antal, Tolnai Gábor, Weöres Sándor. Céljáról, létrejöttének okairól Szentkuthy megírta visszaemlékezéseit 1946-ban. (TÍZÉVES A MIKES AKADÉMIA. *Holmi*, 1992. 1. sz.)

1936. X. 21.

Igen tisztelt Uram,

bizonyára értesült már arról, hogy fiatal írók és költők közel egy esztendeje a Mikes Kelemen Akadémia megalapítását tervezik. Az Ön írói műve és magatartása azt parancsolja nekünk, hogy meghívjuk az Akadémiába; a társaság minden tagja, különösen Szerb Antal, Kerecsényi Dezső és Hevesi András urak Nagyságodat tagul ajánlották.

Kérem, szíveskedjék értesíteni engem, hogy a jelölést méltóztatik-e elfogadni, s előterjeszthetjük-e választásra Nagyságodat a Mikes Akadémia f. hó 24-i alakuló ülésén; megválasztása, természetesen egyhangú lesz. Nagyon kérem kedvező válaszát, mert mindannyian meg vagyunk győződve arról, hogy Akadémiánk csonka és szegényebb lenne Nagyságod nélkül.

Közelebbi felvilágosításokkal nagyon szívesen szolgálnék telefonon is.

Őszinte híve és régi tisztelője:

Horváth Béla
Füsi József

Vas István

1939. I. 19.

Kedves Miklós!

Levelled lesújtott. Előrebocsátom, hogy ennek csakugyan semmi köze nincs barátságunkhoz, de számomra szomorú és azon kívül helytelen is. Szomorú, mert így eredeti tervem felborul, ti. beláttam, hogy Jemnitzet ki kell hagynom, így rajtam kívül csak Boldizsár Iván és Keszi maradna, márpedig két tanulmány kevés egy emlékkönyvhöz.

Részetről azért helytelen, mert egész téves felfogású. Görcsös irodalmi magányosságodat megértem, sőt, tetszik is nekem, és alkalmazhatnád, ha például, mint egy folyóirat szerkesztője szólítanálak fel együttlétezésre. De ez (itt van tévedésed) egyáltalában nem társas munka, még csak nem is irodalmi esemény (jobb és bal – hogy lehet, különösen itt, ilyen gyermeket fogalmakat használni?), hanem egyszerűen emlékkönyv,¹ mely forgalomba sem kerül, csak Eti barátainak lenne elküldve. Vonakodásod olyan, mintha nem mennél temetésre, mert nem élsz társasági életet.

Persze, nem akarok tőled olyat kérni, ami természeted ellen volna. Szégyenkezned is fölösleges, de – gondolkozz öt percig, és belátod, hogy nincs igazad. Múltkor az emlékkönyvből kifolyólag vallási kötelezettségedet említetted Eti iránt, ez túlzott volt. De ezt az irod. pol. szempontot jelen esetben alkalmazni viszont – frivol. És főleg azt lát-

¹ V. I. 1938-ban elhunyt felesége, Nagy Etel emlékkönyvéről van szó, melybe visszaemlékezés írására Sz. M.-t is megkérte a költő. A levélből kitűnik, hogy eleinte nem akarta vállalni, később azonban mégis megírta. (In: IN MEMORIAM: EGY MAGYAR TÁNCOSNŐ. NAGY ETEL EMLÉKE. Cserépfalvi, 1940; MÚZSÁK TESTAMENTUMA. Magvető, 1985.)

nád be, hogy ez nem olyan eset, mely vállalt és szép életstílusodat érintené. Tehát még egyszer gondolkozz öt percig, frissen, józan ésszel és baráti szívvel, és biztos, hogy elküldöd a hatalmas betűkkel teli kéziratot.

Mellesleg, szívesen hozom le úgy, hogy részlet *Orpheus* című munkádból, ez azután pláne mentesít minden ilyen meggondolás alól.

Szeretettel ölel

Vas István

NB. Kérlek, ne címezz költő úrnak. Csak a postást és a cselédet mulattatod velem. Különben is a két fogalom kizárja egymást.

Füsi József

Olasztanár, író, műfordító

R. Scuola Media Italiana
Eugenio di Savoia

1941. IX. 25.

Kedves Barátom,

Megkaptam legújabb könyvedet. Még aznap elolvastam. Nincs semmi megjegyezni-valóm rá, hacsak az nem, hogy ez a Cynthiával való kétszeri boldogság pontosan arra az időre esik, amikor én, a „cambridge-i tanár”,² katonai szolgálatot teljesítettem. Ezt is csak azért jegyzem meg, mert több helyen írod, hogy nem emlékszem, nem tudom már pontosan. Én tudom pontosan. Mindent tudok. Most már tudom azt is, amire olyan kíváncsi voltam mindig, és megfejtetlen volt eddig nekem: tudom a szerkesztési módszeredet is, és így ezzel a dologgal is végleg leszámolhatok.

Pár nap múlva csekkszámhádra el fogok küldeni a következő tíz kötetre 25.– pengőt, hogy erre se kelljen többet gondolnom.

Isten veled!

Régi híved: Füsi József

Radnóti Miklós

Radnóti Miklósnak ez az egy képeslapja lelhető fel Szentkuthy Miklós hagyatékában.

Budapest, 1942. VI. 6.

Miklós-kám,

Magyar Csillag-beli bírálatodat³ hálásan köszönöm, nagy élvezettel olvastam. Szeretnék néha látni, most, hogy a hétfői találkozások megszűntek, alig találkozunk... Szeretettel köszöntelek

Radnóti Miklós

² A SZENT ORPHEUS BREVIÁRIUMA V. könyve CYNTHIA-jának modellje (1941) Jász Veronika, Füsi József első felesége.

³ Sz. M. cikke a *Magyar Csillag* 1942. 3. sz.-ban jelent meg a SZERELMES VERSEK c. világirodalmi antológiáról (Szukits, Szeged, 1941), amelyben Képes Géza, Radnóti Miklós, Szemlér Ferenc és Vas István műfordításai találhatók.

Vas István

1946. IX. 21.

Drága Miklóskám!

Muszáj visszatérnem tegnapi – tán Neked is kínos – esténkre, nehogy azt gondold, hogy... és főleg, nehogy én azt gondoljam, hogy...

Mindenekelőtt: sokat gondolkoztam éjszaka, sokféle bűnömön, de az önteltség, gőg vádja alól elég tiszta szívvel fölmentettem magamat. Különösen most, amikor több mint fél éve egy sort sem írtam, és az a szörnyű érzésem, hogy kiszáradtam, ahogy mondják „kiírtam magamat”. Azért szörnyű, mert nekem a versírás afféle legfőbb kábítószer volt, s most úgy vagyok, mint akitől megvonták a morfiumját. Ebből azt is láthatod, hogy szubjektíve a művészet egész funkcióját sem látom valami dicsfényben, és objektíve is, sajnos, már évek óta olyan nihilizmus kínoz, melyben a művészet egész értékét, szerepét és jelentőségét sokszor a cipőcsinálás alatt látom. És végül: hidd el, nem tudom, mennyire volt túlzott termékeimnek az a bizonyos viszonylagos kurzusa, melyet tulajdonítottam nekik, de amikor legjobban meg voltam győződve tehetségemről, akkor sem tartottam magamat különbnek senkinél a földön, esküszöm. Szent Elek legendájának szépségét igazán csak a hercegek érthetik, amilyen Goethe volt, és amilyen Te is vagy. Én, ezt is hidd el, sohasem éreztem magamat hercegnek, hübrisz teteje lett volna tőlem, ha leülök a küszöbre szolgának. Ismered Osvát híres mondását: „Mire olyan szerény Ön, fiatalember?”

De, tudom, nem itt volt a kutya eltemetve. Hiszen Te már előzőleg is belém akartál kötni. S abban sokkal érzékenyebb és támadhatóbb pontomra ütöttél. Igen, én is úgy érzem, hogy ezt nem szabadna csinálni, mert az ember önkéntelenül helyesli és segít fenntartani ez által az egész rendszert.⁴ De hát mi egyebet tehetnék? A Belügyet szintén azért hagytam el, mert ott még fokozottabban ez volt a helyzet. Visszamenni megint egy magáncég könyvelésébe reggeltől estig? Egyrészt ennek gyakorlati lehetőségei meglehetősen megszűkültek számomra, másrészt túl fáradt vagyok hozzá, s ebben Te nem róhatsz meg, mert sohase próbáltál olyasmit.

Egyébként pedig csakugyan meglehetősen közönnnyel vettem tudomásul (és, ismétlem, saját verskötetemre nézve is), hogy kapitalizmusban kapitalista elvek határozzák meg a könyv sorsát is. Bevallom, hogy a munkások sorsa a kapitalizmusban jobban felháborított volt, mint az íróké. S engeddd meg, hogy rámutassak egy következtelésedre: Te a kapitalizmus előnyeit, mint magánember, meglehetősen kiélvezted. S most ennyire tiltakozol a hátrányok ellen, melyek mint írótnak érnek. Ugyanabból kifolyólag? És gondold meg még azt is, hogy éppen irodalmi dolgokban a másik elképzelhető módszer, a hivatalos kiadásé, láthatóan nem kecsegtet több előnnyel.

Tegyem még hozzá, hogy én azzal szoktam némileg megnyugtanni lelkiismeretemet, hogy alárendelt és nem felelős állásban vagyok, s hogy például főnököm helyén nem maradnék, ha legalább legkedvesebb terveimet nem tudnám megvalósítani. Ő egyébként saját kedves ügyét meg is valósítja a kapitalista elvek ellenére is, – de hogy én is ugyanezt tegyem az enyéimmel, ennek hiúsági és gyakorlati okokból egyaránt útját állja. Mindazonáltal persze hogy meg kell próbálnom minél többet becsempészni belőlük, s épp ebben az irányban kezdtem Nálad érdeklődni, amikor rám förmedtél. Tehát, ha olyan művet írsz, melyről félig-meddig az a nézeted, hogy kiadható, add ne-

⁴ V. I. 1946-ban a Révai Kiadó lektora lett.

kem gyorsan ide elolvasni, s aztán majd megbeszéljük, mi volna a leghelyesebb diplomáciai módszer. (Bármikor 9–3 ó. felhívatsz: a 121-981 v. 124-340)

Végül és legfőképpen, ami Hozzád való szeretetemet illeti, azt hiszem, csak szeméremből mondtad, hogy ez bonyolult kérdés. A dolog úgy áll, hogy nagyon szeretlek, úgy, ahogy vagy, és ezt vedd, kérlek, vallomásnak is. De ha nem is szeretnék önkéntelenül és mindentől függetlenül, meglehetősen hűséges természetű vagyok, és őszintén és el nem múlóan hálás vagyok Neked, azt hiszem, Te is tudod, mi mindenért.

Szóval, öllelek, sokszor és tiszta szívből

Pista

Kolozsvári Grandpierre Emil

1946-tól a rádiónál dolgozott, a Magyar Központi Híradó Prózai Osztályának vezetője volt, 1947-től átvette a *Magyarok* szerkesztését is, melyet 1949-ig, a lap megszűnéséig vezetett.

1947. VIII. 4.

Szép hosszú Miklósom,

hadd térjek vissza múltkori beszélgetésünk tárgyára, az „Elvekre és arcokra”. A következők jutottak eszembe: ez a társaság az – utálom a nemzedék szót –, amelynek műveiben először vált problematikusá valóság és irodalom kérdése (itt ugyan Illyést föltétlenül meg kell említeni, a feleségével együtt írott művében⁵ – a címére nem emlékszem – ezt a kérdést feszegeti) – kinél így, kinél amúgy. A továbbiakban, a precizírozás után azt hiszem, meggyőzőbb leszek – itt van először a *Prae*, hogy mindjárt rajtad kezdem, tudat és valóság kapcsolatán, ott van Sőtér a maga szürrealizmusával, kacsalábon forgó kastélyával, kamarásaival, fellegjáróival, Méliuszaival, Konstantinjaival, – ti kettőtöknél a korábbi művek jelentését a későbbi fejlődés – a realizmus felé, – világossá teszi: – kibontakozás a konvencionális ábrázolásból egy forradalmi periódusban s e forradalom elemeinek felhasználása egy következő higgadtabb s valóságosabb szemléleti módban. Weöresnél nagyjából hasonló, habár nem ily egyértelmű a helyzet, nála párhuzamos a két irányzat: – gondolj a *Túl, túl a hegyeken túlra* egyfelől, s másfelől az *Eidolonra* vagy a *Panyigái* üre, itt gyermeki tisztaság, egyértelműség, báj, közvetlenség – amott teljes elrugaszkodás az értelemtől – íme a fejlődés két „dialektikus” eleme. Thurzó regényei a még próbálkozásszámba menő *Adósságon* kezdve – egy-két megtörést nem számítva, egyenesen vezetnek a *Nappalok és éjszakák*hoz, amely a maga szándékos és tökéletesen megvalósított szürkeségében, a valóban szürkén és színtelenül ábrázolt kisszerűségben általművészi, hogy kikerüli a legtöbb magyar íróra leselkedő veszélyt – Szabó Dezső, Móricz – ezek az írók a valójában szánalmasan középszerű valóságot saját egyéniségük állandó jelenlétével megnagyítják – Szabó Dezsőre nem is hivatkozom, de *Turi Dani* még közeli rokona a népszínműnek, nem ő nagy egyéniség, hanem az író, aki ábrázolja. Thurzó egy illuzionizmustól ment, reális realizmussal próbálkozik – némi kitérőkkel, mint egy-két meseszerű regénye – az egyiket a Franklin adta ki, a másik Görgeyről szól. Rónay verseit ebből a szempontból nem vizsgáltam, regényeit sem, de bizonyára probléma volt számára a valóság kérdése, különben nem írhatta volna meg most megjelent művét, az általam már sokat dicsért, a *Regény és az élet*

⁵ Illyés Gyula: LÉLEK ÉS KENYÉR. (Kozmutza Flóra értelmességi és ösztönvizsgálataival.) Nyugat, 1939.

címűt. Ami Vast illeti, tanácstalan vagyok, de nem hiszem, hogy ő kivétel lehetne. Bóka versei – nehogy megmondd neki – olyanszerű visszahatást jelentenek szándékos szárazságukban, a túltengő líra ellen, mint Thurzó a konvencionális hősábrázolás ellen. Ami engem illet, nekem ugyancsak ez volt a centrális problémám, régebbi regényeimben – *Csibráky, Alvajárók* – egy életstílust próbáltam ábrázolni, amelynek lényege éppen az, hogy nem vesz tudomást, képtelen tudomást venni a valóságról, – a *Tegnapban* – ezúttal teljesen tudatosan és világosan – a folyamatot igyekszem megmagyarázni, amelynek eredményeképpen szükségszerűen egy ilyen welfremd életstílus alakult ki, kultúra és valóság viszonyát vizsgálom a középosztály intézményeiben és életében. Ilyenformán a *Prae* – időrendben is első – mintegy a metafizikáját adja a kérdésnek, más szóval – e cikksorozatban éppen azokból az elemekből bontható ki a további irodalmi törekvéseket, amelyek játéka révén a *Prae* megszületett. Ha mindaz, amit mondtam, vert benned valamennyi visszhangot, még beszélgetünk a dologról, – ha nem, tégy belátásod szerint.

Ölel: Emil

Borsos Miklós

1947. XI. 30.

Kedves barátom Miklós!

Vannak dolgok, amiket még egy írástudatlan kőfaragó is csak írásban közölhet úgy, hogy félreértés ne legyen belőle. Kedves, mondhatom rajongásig kedves leveledre, lehet, hogy én komiszabb leszek e sorokban, de én barátodnak éreztem és érzem magam első perctől kezdve, és így én beszélhetek olyanokról is, amiről irodalmi, vagy közönség sznob rajongóid, vagy akik a Szentkuthy imponálás látszatrajongók nem beszélnek.

Én nem álltam be, soha nem is fogok, természetemnél fogva bálványimádók közé. Téged, nagyszerű, varázslatos egyéniségednél fogva ilyen emberek vesznek körül. Ez természetes. Benned van egy akkora bőség, hogy nem érzed szükségét, hogy távolabb tartsad magadtól ezeket. És elvegyültél velük.

Jól tudom, egészen őszintén írod azt, hogy nem igaz az, hogy „kiszertté” belőlem, de az okokat nem fogadom el. Mert a barátság nem szerelem. Benned van valami, a Te barátkozásod hasonló a szerelemhez, pedig a kettő között azt a különbséget érzem – azt az óriási különbséget, hogy a szerelmet félretolhatják a vad munkád, írás, olvasás, botránnyok, véres számár és a többi. De én ilyenkor a vad munkában, amikor félretol az ember szerelmet és minden mást, akkor elmegyek az egész más területen dolgozó baráthoz, megnézni, mit csinál, elmondja saját izgalmait, és beszélgetnek arról, hogy ez ér a legtöbbet, mert ez nem zavarja meg a munkáját, hanem újabb megerősödést, inspirációt kap.

Úgy érzem, megmérgezett, átítatott a sok hódolat, és nem tudod magad kivonni ebből a légkörből, a csendesebb megnyilatkozású közeledést vagy nem veszed észre, vagy nem elégít ki. Európai Iskola és ehhez hasonló légkör, bár tökéletesen tisztában vagy szellemével, mégis értékesebb annál, semmint előtte benéztél volna csak egyszer is a szomszédban levő csendes barátod műhelyébe, elbeszélgetni az illusztrációkról, vagy mit tudom én, egyszerűen azért, mert a műhelyében az ablakban tengeri kagylók, kék kristályok és vízi kövek vannak, és az üvegtetőn az őszi levelek időnként némán leszánkálnak, és madarak játszanak rajta, és mindez belülről nézve, márványok és kövek, rajzok közül egy egész világot jelent.

Tavaszi rossz napjainkban, mikor néhányszor együtt ültünk valamely kocsmasztalnál fák alatt, azt mondtad, félsz, hogy merevség alakul ki munkáidban. Ez a merevség a napi életedből alakul ki, vagy nem alakul ki. Megvannak a kialakult szokásaid, és ezt egy olyan nagy és intenzív gesztussal éled, hogy már szinte kívülről tudod. Nem próbálsz meg, milyen az, hogy csak úgy begyere hozzám, nem kóborolsz elhagyott uccákban, domboldalon, mintha ismeretlen városban lennél. Ugyanazt a formát kívánod mindég. Ha egyszer egy előadásodon csak húsz hallgató ül, mikor belépsz, nem azt mondod, hogy végre elmaradtak azok, akik legnagyobbbrészt szellemes közbevetett megjegyzéseidet élvezik, hanem otthagysz az a néhány komoly embert. Én viszont voltam olyan Németh László-, Móricz Zsigmond-előadáson, ahol öten voltunk – megtartották. És ha neked annyira szívügyed Shakespeare, akkor *egy* embernek is előadod, mert elég *egy* ember is ahhoz, hogy közöljük mondanivalónkat. Ne érts félre, pillanatig sem akarok semmi mást, csak az én számomra egy-két idegen jelenséget közöltem, ami nem elhidegülést, hanem megértő elhúzódtást idézett elő, épp mert tiszta nagyrabecsülő baráti érzéssel vagyok irántad.

Számunkra, Bubát⁶ is belevonom ebbe, az élet nem mindég habzsoló öröm vagy haláltánc, hogy Téged idézzelek. Bizonyára van bennem is sok hipochonderség, de sohasem „hipohondrizálok”. Számunkra a csendességben is nagy élet van, úgy, mint a tegnapi éjszakában, a nagy nedves csendben. Látszólag nem történik semmi, pedig éppen annyi történik, mint a tűzhányó kitörésében. Ezt Te nagyon jól tudod.

Még egyszer – én Rád nem haragudtam semmiért, mindenkit úgy és azért szeretek, amilyen, de vannak dolgok, amik tőlem idegenek. Számunkra a barátság nem szórákozás, hanem egy benső állapot. Ez jelen van akkor is, ha nem találkozok hosszú ideig barátommal. Létezik, állandóan összefügg életemmel, szellemi érdeklődésem és munkám, napi életem, gondolkodásom világában [...].

És természetesen szidom az istenit, ha úgy látom, hogy marha, de csak azért, mert szeretem.

Te kedves bolond, édes marhám. Miklós – ezt megírtam Neked, mert „Te is éppúgy távol voltál”.

Ölel barátod, a csendes bolond Miklós

[*Verso: Mikulás-rajz alatt*]

Kedves Miklós, e héten minden nap be van „táblázva”, és ezúton kívánok névnapodon jó egészséget, „bort, bűzát, békességet”, amiből, tudjuk, az első az, amit valahogy megkapunk.

Ölel Miklós

Kállai Ernő

Művészettörténész, kritikus. Éveken át Moholy-Nagy Lászlóval együtt dolgozott Berlinben Walter Gropius, a Bauhaus körében. Sz. barátjaként több írását lefordította németre.

1949. I. 13.

Kedves Szentkuthy,
nem tudom, otthon talállak-e, ezért biztonság kedvéért előre írásba foglalva is közlöm veled a következőket:

⁶ Borsos Miklósné Kéry Ilona.

Kelemen Emiltől hallottam, hogy szoktál könyveket venni. Mármost nekem, sajnos, sürgősen el kell adnom néhány szép művészeti könyvemet. hátha akad köztük olyan, amelybe „beszállnál”. Ezekről van szó:

1. *L'art catalonien. IX.–XV. siècle. Cahiers d'Art* kiadása, nagy albumformátum, 341 reprodukcióval. – 200 Ft.

2. *Les arts primitifs français – Art mérovingien, art carolingien, art roman.* Nagy albumformátum. – 170 Ft.

3. Otto Fischer: *Chinesische Landschaftsmalerei.* Kurt Wolff Verlag, 1923. 63 képes tábla. 100 Ft.

4. Ernst Diez: Shan Shui. *Die chinesische Landschaftsmalerei.* 1943. 68 képestábla, szöveg közti rajzok + 1 színes. 100 Ft.

5. *Die Spätmeister des japanisches Holzschnitts* (Sharaku, Hokusai, Hiroshige). 52 képestábla + 10 színes tábla. Otto Lorenz Verlag, Wien. 120 Ft.

6. *Rembrandt összes rézkarcai* (Meiser der Graphik, B. L. VIII.) 341 repr. 120 Ft.

Ha vennél valamit e könyvek közül,⁷ légy szíves, értesíts. Nem leszel holnap, péntek de. az Árpád gimnáziumban? Én a közelben lakom, a Kiscelli utca 76.I.2-ben. Nem jöhetnél el hozzám? Esetleg átmennénk a szomszédba a „Kenyeres pajtás”-ba egy pohár borra, ott el is beszélgethetnék.

Megbocsáss, hogy így rád rontok, de minden kötél elszakadt, és ég a ház.

Válaszodat vagy holnap látogatásodat kérve üdvözl

Kállai Ernő

1949. I. 15.

Kelt Óbudán, a Kenyeres Pajtásnál, 1-2-3. kupica kisüstinél, az Úr 1948. esztendejében. januárius 15-én.⁸

Hát szervusz Te nagy ember, akivel végre remekül összekerültem. A fene egyen meg, nehogy megszeresselek. De fenemód irigyellek is, mert két ilyen kedves nő van körülöttem. A vízilényről most már pontosan tudom, hogy ő Sellő. Mondd meg Sellőnek, hogy amíg élek is bánom, hogy nem csókoltam meg tegnap, noha pedig olyan édes, kívánatos, torkos szája van. De nem voltam megberetváló, és ennek következtében olyan félszeg és bátortalan voltam, mint egy gimnazista. És aztán, csak utóbb döbbentem rá részeg fejemmel, hogy Sellő úgy eltűnt az előszobában, mint a kámfor. Hát illik ez? Úgy faképnél hagyni az öreg Ubult, mint Szent Pál az oláhokat?!

Ám hogy lássátok, kivel van dolgotok, sürgősen közlöm: mához egy hétre, tehát január 22-én, szombaton este vacsora után találkozunk Folly Róbertnél, zenét hallgatni. Örömet benne van a Robicsek, és vár benneteket okvetlenül. 8– $\frac{1}{2}$ 9 óra között legyetek ott, mind a hárman. Verpeléti út 14, földszint 1. A Móricz Zsigmond körténnél kell leszállni, a Verpeléti út onnan indul. Majd kérni fogjuk Follyt, hogy a XV. századbeli dijoni mise-éneket adja elsőnek (jó?), aztán Couperint, Purcellt, Byrdöt, Händelt,

⁷ Sz. M. könyvtárában megtalálható ezek közül: LES ARTS PRIMITIFS FRANÇAIS, melyben bejegyzés tanúskodik arról, hogy a könyvet K. E.-től vásárolta.

⁸ Sz. M.-né jegyzete a borítékon: K. E. tévesen írt 1948-at.

Bachot, Mozartot és egy kis Alessandro Scarlatti-áriát (gyönyörű!!!). Benne vagytok? No és persze Vivaldit. És ha bírjátok, Gluck *Orfeusát*. Micsoda program! Meg lehet örülni.

Te Miklós, nem tartogathatnál otthon állandóan valami kisüstit? Az a gyanúm, hogy én a jövő hét folyamán egyszerre csak beállítok, böngészni. És akkor jó volna egy kis lelki beöntés. Látnod, megfedekeztem róla tegnap, hogy Picasso *Éjszakai halászatát* megnézzem. Hiába, részeg voltam. Te viszont valóban fantasztikusan bírod az italt. Alle Achtung. Öllelek. Csókoltatom Dollyt és a Sellőt, teljes hódolattal.

Ubul

1949. II. 12.

Kedves Miklós,

S.O.S. megint itt a balhé. Tehetnél-e hétfő délutánra csodát, amikor ügyis dolgod van a gimnáziumban, mégpedig épületes dolgod? Ha nem megy az egész, talán egy része? Légy szíves. Előre is kösz. Kézcsókom Dollynak és Magdusnak.

Öllelek

Ubul

1949. II. 22.

Kedves Miklós,

fontos híradás, jegyezd föl, kérlek a naptáradba: március 6-án, vasárnap este vacsora után ½ 9 órakor találkozás és zenehallgatás Folly Róbertnél. Okvetlenül legyetek ott! Már megbeszéltem veled, hogy az *Orpheus* is műsorra kerül. Örömet vár benneteket. A napokban egyébként igyekszem beállítani hozzátok a szonett-tanulmány teljes kéziratáért.

Öllelek. Kézcsókom Dollynak és Magdusnak.

Ubul

1949...

Te Miklós,

a Hölderlin-tanulmányod⁹ megrendítően szép. Istenbizony, a végén majdnem könnybe lábadt a szemem. Ezt a tanulmányt *csak* én fordíthatom le németre, a fene essen beléd, megint behúztál a csőbe. Ez a Hölderlin, kivált a *Hyperions Schicksalslied*ben (amit idestova 25 év óta imádok) rettentően saját magamra eszméltet. Most, hogy a tanulmányodat (mely jelentősen felülmúlja még a Shakespeare-szonett tanulmányt is)¹⁰ olvastam, megint eszembe jut, hogy 1920-ban írtam egy, az egész emberi történelmet és szellemi vívódást tanulságképpen leszüretelő tanulmányt, ezzel a címmel: *Ewige Wanderschaft*.¹¹ Az istenit neki, nem jelent meg sehol (noha az öreg Dietrichnek igen tetszett), és a kézírata ott veszett Berlinben, a 15 éven át gyűjtött, összes remek művészeti könyveimmel egyetemben.

⁹ Sz. M.: HÖLDERLIN. In: *Ezüstkor*, 1943. június; Sz. M.: MÚZSÁK TESTAMENTUMA. Magvető, 1985. A levelet K. E. 1949 elején írhatta. A tanulmányt lefordította, és erről hosszú, német idézetekkel teli munkalevelet írt 1949 júniusában.

¹⁰ Sz. M.: SHAKESPEARE SZONETTJEI. Ford. és bev.: Szabó Lőrinc. In: *Válasz*, 1949. márc.–ápr.; ill. MÚZSÁK TESTAMENTUMA. Magvető, 1985. K. E. ezt is lefordította németre.

¹¹ ÖRÖK VÁNDORÉLET.

Szóval lefordítom ezt a tanulmányt, ha addig élek is. A fene egye meg: most ez gyötör: nem híg velejű-e az én Picassóm ehhez a tanulmányhoz képest? Mert hiszen: iszonyatosan nagy gondolat-orkeszter-szóban zeng a te tanulmányodban. Azt hittem eddig, hogy az én Picassóm is sokszólamú írás, de most, a Hölderlined után úgy érzem, hogy nagyon is vékony, egy húron játszottam végig. Rettentő, ahogy Hölderlin kapcsán a költészet, a művészet legeslegvégső dolgaira tapintasz. Egy söntésben írom ezeket, nagyon elgondolkodva, noha pedig ez alatt az idő alatt inkább pénzért kellett volna futkosnom, mert megint teljes a Pleite.¹² De bánja a fene. Ez az általad felidézett Hölderlin – és szellemmámor és magamra-ismerés minden pénzt megér. (Csak így kérek, türelemmel, mert lehet, hogy 4-6 hét is beletelik, amíg a tanulmányt lefordítom.)

That's all. C'est tout. Még csak annyit, Dolly tegnap nagyon csúnyán kibabrált velem. Miért? Azt akarja, hogy komolyan belebolonduljak? Azt üzenem neki, hogy az Isten pofozza meg. Schluss.

Igaz rokonlelkemből öllelek

Ubul

Sürgősen kölcsönkérem tőled Hölderlin verseit! Nem hoznád el, amikor az iskolában órád van? Ha nem vagyok otthon, add le a házmesternek. Előre is kösz.

Kunszery Gyula

Költő, irodalomtörténész, újságíró. Szentkuthy Miklós tanártársa volt az óbudai Árpád Gimnáziumban 1939–1948 között. Szentkuthy sokat emlegette és nagyra becsülte nyílt, őszinte természetéért és a hitleri időkben tanúsított politikai bátorságáért.

1954. XI. 15.

Kedves Miklóskám!

Kriszta a tanúm rá, mert elmeséltem neki másnap reggel, szóval szerdáról csütörtökre virradó éjjel a következőket álmodtam. Van egy Tóth Péter nevű öreg haverom, az a valóságban ny. ügyész és hajdani vívó-olimpikon. Az álomban viszont a Józsefvárosi-templom plébánosa volt (valójában protestáns). Nővéremék elküldtek hozzá, hogy váltsam ki a házassági levelüket. Ott ült a plébánia-hivatal íróasztala mellett fehér mise-ingben, s egy kisfiúval tárgyalt valamiről. Odaköszöntem neki: „Péterkém, most hivatalos ügyben kereslek”, de ő rám se hederített, a gyerekekkel foglalatoskodott tovább, azt magyarázta neki, hogyan kell írni egy új típusú íróttal, s egy fehér papírlapra ezt írta le: „Miklós”, de már az M.-nél el is pacázta az írást... Én mindjárt abban sejtettem az álom jelentését – lehántva róla minden járulékos elemet, – hogy Miklóssal valami baj lehet. S mikor este későn hazavetődtem, avval fogad Kriszta, hogy értesítés érkezett Édesapád haláláról.

Én nyomban felemeltem a telefonkagylót – nem ezt a fekete recsegőt, hanem azt a másikat – és belekiabáltam: „Atyikám, fiatal vagy és okos!” – S az az érzésem, hogy meghallotta. És mosolygott. Hiszen Ott már valószínűleg csak mosolyognak az effajta gyarló, földi, emberi érzélgősségeken és félszegségeken.

Emlékszel, legutóbb arról vitatkoztunk, – Te tagadtad – hogy az emberben a halhatatlanságot igénylő transzcendentális ösztön van olyan erős, mint a lét- és fajfenntar-

¹² Pleite: csőd.

tásé. Nos, akkor nem hittem volna, hogy ilyen hamar, ilyen szomorú s ilyen személyeskedő érvel siet elméletem támogatására a kegyetlen Végzet. Mert azt hiszem, hogy csak a sír szájánál lehet igazán érezni állításom igazát, ilyenkor az a bizonyos ösztön elemi erővel dörömböl a tudatunk falán, és szerintem – minden Nyekraszovval ellentétben – itt, a halálnál van a vallás végső gyökere. Mert az elementáris erők félelmétől megszabadíthat a tudomány; a nyomorúság közepette reménykedni lehet abban, hogy támad egy új Spartacus, Dózsa vagy Lenin (vagy Horthy Miklós), még betegségek esetén is lehet bizakodni a természeti erőkből. De a Halálnál nincs más megoldás, mint hinni Istenben és a túlvilágban.

És egymást – az itt-maradottakat – még jobban szeretni! Ne haragudjál a sematikus „üzemi” hasonlatért, de ha egy kazán összedől, akkor a többi, még üzemképes kályhákban kell jobban felszítani a tüzet, hogy ne csökkenjen a környezetben az a szeretet-meleg-hőfok, ami nélkül nem lehet és nem is érdemes élni.

Az értesítést megkésve kaptuk. Vagy a későn-feladás, vagy a téves címzés következtében (Hol van már vagy még Kettőskereszt-utca?). És így a temetésen nem tudtam megjelenni.

De ez nem is lényeges. Majd egyszer egy késő-tavaszi vagy kora-őszi napon kísértünk együtt Atyi sírjához, ott elimádkozunk egy Üdvözlégyet, vagy elmormoljuk magunkban Csokonai háttorzongatóan szép költeményét az elmúlásról és átalakulásról, ott hagyunk pár szál virágot, és azután beülünk a Szürke Csacsiba (úgy emlékszem, így hívják a közeli kocsmát), és „megtoroljuk” az öreg-úr halálát. Te tudod legjobban, hogy ez nem kegyeletsértés, hanem nagyon is kegyeletes szertartás.

Egyébként is: idestova már több rokonom, ismerősöm van a Farkasréti-temetőn belül, mint kívülről, s így ha kísértálok oda, olyan, mintha egy népes társaságba mennék.

Persze, közben még találkozni fogunk személyesen is, ha majd túl lesztek az első napok nyomasztó nehezen.

Addig pedig Miklóskám, íme ezúton beszélgettünk el egy kicsit Veled, Édesanyádnak add át kézsókunkat, Dollyt csókoljuk. Marionnak gondolatban felemelem az iskola-füzetét:

Gyulácska

Balaton-Öszöd, 1959. VIII. 8.

Kedves Miklós!

Régóta tartozom Neked ezzel a levéllel, hogy ti. hálásan megköszönjem dedikált művedet,¹³ de egyrészt nem akartam csak úgy zsákban macskát megköszönni, másrészt csak most, rövid szabadságom alkalmából tudtam annyi időt szakítani, hogy a könyvet valóban végig is olvassam. (Sajnáltam, hogy mikor elhoztad, nem találkozhattunk.) Elolvastván a könyvet, nem kongó frázisként fog hangzani az elismerés, amely tömören ebben sűrítendő: irigylésre méltó az a fantasztikus gazdagságú írói tehetség, amelynek még a kisujjból kirázott mellékterméke is ilyen mély értelmű művészi alkotás. Az volt a szándékom, hogy írok is róla a *Vigiliában*, de erről le kell mondanom, mert a könyv felszíne olyan, hogy a mi olvasóközönségünkkel nehezen lehetne megértetni, hogy itt jóval több van, mint a késői középkor s így természetesen az egyháznak is sza-

¹³ Sz. M.: BURGUNDI KRÓNKA. Magvető, 1959.

tirikus ábrázolása. A krónikázó klerikust idézem: „hogya valamilyen jelenséget látunk a világban, ne elégedjünk meg a felület megfigyelésével és a legszembeötlőbb külső jegyek leltározásával, hanem hatoljunk a homlokzatok mögé...” Hát én hatoltam is, de az átlagolvasó erre nemigen képes. Én jól tudom, hogy a *Burgundi krónika* nem *csak* középkor; és hogy nem csak akkor, azokkal és azok révén történt minden *nem* úgy, ahogyan kellett volna, illetve kellene; no de ezt meg veszedelmes lenne nyomtatásban elemezni, fejtegetni – mindkettőnkre. Persze ne hidd, hogy valami túlzott önteltség beszél belőlem, amikor így szembeállítom magamat a többi olvasóval, s elkülönítem magam tőlük. Korántsem. Teljes tudatában vagyok helyzeti előnyömnek, annak ti., hogy szerencsém van személyesen és közelről ismernem e mű íróját, s ez az, ami lehetővé teszi számomra az alaposabb megértést. De hát ezzel pedig nem illik elhencegni egy hivatalos kritikában, s így hát mindenképpen meg kell elégedned a *Burgundi krónika* reflexiójaként ezzel a pár írott sorral, – no meg az alkalomadtán személyes csevegéssel.

Hogy pár sort magunkról is írjunk: az *Új Ember* kibérelt nyárára itt egy balatonparti villácskát, s tíznapos terminusokban váltakozva nyaralhatnak itt a vállalat alkalmazottai; mi családostul július végén jöttünk ide, s a jövő hét elejéig maradunk. Előnyei az akciónak, hogy nem kerül semmibe, s a vállalat furgonján háztól házig szállítanak (ez különösen Kriszta szempontjából kedvező). Hátrányról nem is beszélhetek. Legfeljebb az időre panaszkodhatunk, de erről nem a vállalat tehet. De már az is erősen javuló tendenciát mutat, sajnos idestova „post festa”.

Közelünkben nyaral Szerb Antalné, aminek az az előnye, hogy sok érdekes irodalmi világi pletykáról értesülhet révén az ember. Nemrég vendégségben volt nálunk Sőtér, s ő mesélte, hogy W. J.¹⁴ Almádiban evezés közben majdnem belefúladt a Balatonba. Csak majdnem. A Balatonnak úgy látszik jobb ízlése volt annál, semhogy elnyelje. Egyébként az egész kulturális vonalon erős balratolódás észlelhető. Mondd már. Megszoktuk. No de most már nem fárasztalak tovább kusza soraimmal (apropos, kuszaság! – jó bor is van errefelé!), és búcsúzom Kriszta nevében is. Mindkettőtöknek kellemes nyári időtöltést kívánva – üdvözetet, csókot, kézcsókot küldve (kitől kinek mi dukál). Mi van Goethével?¹⁵

Gyulácska

Ui. Kedves Miklós! Ez a téma „egészen más lapra tartozik”. Felesleges, hogy belekerüljön netán kiadandó „gyűjteményes levelezés-kötetünkbe”. Tehát könyved megjelenésének azért is örültem, mert ennek révén bizonyára végleg kievickéltél az átmeneti anyagi zavarok veszély-zónájából. Ennek feltételezése viszont felbátorít arra, hogy előszerénytelenkedjem az arra való emlékeztetéssel, hogy 200.– forinttal még „jösz nekem”. A 400-nak a felét kaptam meg az első „zsákmányolás” alkalmával, amikor véletlenül összetalálkoztunk a Belvárosban. A többi sem sürgős, hiszen addig az enyém, amíg nincs nálam. Csak éppen a „clara pacta” kedvéért említettem, hogy a „bona amicitia”-t semmi félreértés se zavarja, és sietve le is zárom a témát, feltételezve, hogy nem haraxol meg érte,

I. m. f. Gyulácska

¹⁴ Feltehetően Waldapfel József (1904–1978) irodalomtörténész, egyetemi tanár.

¹⁵ Sz. M.: ARC ÉS ÁLARC. GOETHE ÉLETFREGÉNYE. Magvető, 1962.

Szentkuthy Miklós – Vas István

1973. január 29.

Édes jó Pistám!

talán hallottál valahol arról, hogy immár majd egy éve lefordítottam Joyce *Ulysses*t. Fordítás közben a benne levő verseket (mondjuk nagyjában a „szürealistább” jellegűeket) magam lefordítottam. De maradt kb. 60 sor – lefordíthatlanul. Bár elég képzelőerővel rendelkezem (lehet, hogy már ez is képzelődés...), nem tudtam mást elképzelni, mint hogy ezeket a sorokat CSAK TE fordíthatod le. Erre most szeretettel, nagy hállával „ünnepélyesen” és baráti csókkal megkérlek, – ettől a kívánságomtól persze a lektorátus és a kiadó is el vannak ragadtatva. Tudom, tudom elfoglaltságodat (Hölderlin, önéletrajz, versek stb. stb. stb.), de talán ez a 60 sor (bocsáss meg szerénytelen, de vad óhajomért!) – egy hónap alatt –, beszűrhető lenne opusodba. Még egyszer nagyon kérek rá, piros szívvel biztosítva Téged, hogy ha nincs módod vágyálmomat teljesíteni, ölelésem éppoly megértően szoros marad nyakad körül, mint most és mindörökké. (Telefonom: 364-169). Pirit – VIII. *Orpheusom* egyik Főihletőjét – karácsonyi és húsvéti szívcsengő szívlármával kézcsókolom.

Miklóstok

Illyés Gyula

1974. IV. 4.

Kedves Miklós,

Ma reggel kaptam meg az *Ulysses*t. Első olvasmányul tettem asztalomra. De nem állhattam meg, hogy ízelítőül ne igyak belőle egy nagyot. Így máris a köszönetem mellé szívbéli gratulációm is küldhetem. Csatlakozva a véleményekhez, melyeket eddig is hallottam: mesterteljesítmény!

A magyar nyelv Múzsájával együtt szeretettel ölellek

Illyés Gyula

Örkény István

1976. XII. 6.

Kedves Miklós!

Nem tudom a telefonszámodat. (Az enyém: 858-517-re változott). Azt sem tudom, mond-e neked valamit egy esetleges József Attila-díj. Nekem azonban jólesik elmondanom a körülményeket, hátha egy kis örömet okoz.

Ennek a lebonyolítása az, hogy az írószövetségi titkárság (aminek nem tudom, miért, tagja vagyok) 15 író-t javasol a választmánynak, mely aztán szabadon hozzáír, töröl, és titkos szavazással választja meg azt a 15 nevet, akit fölterjesztünk. (Hová? Ahol döntenek.) A titkárságon én mondtam ki először a neved, mindenki helyeselt, és a választmány ülésén a jelenlévő 32 író 32 szavazattal hagyta ezt jóvá, amire alig volt még eset. Az utánad következő (úgy emlékszem, Csurka) csak 26-ot kapott.

Írom ezt azért, nehogy a Nagy Magányosnak véld magadat, hanem érezd mindannyiunk tiszteletét, szeretetét, elsősorban persze e sorok írójáét, aki pályád kezdete óta látja benned minden idők legnagyobb prózáíróját.

Dollynak kézcsókom, téged barátsággal köszönt

Örkény István

Szentkuthy Miklós – Miháltz Pál

1981. IV. 11.

Édes, jó Barátom, drága Palim-Pálom!

Kevés olyan kedves értelmes, lírikus, szerető, szenvedélyes és elégikus levelet kaptam életemben, mint Tőled, – szégyenletesen szegényes viszonzás, mikor (valóban) óriás-naplómból elküldöm Neked azt a passzust, melyet képeid hatása alatt (*Orpheus*-művem IV. és V. kötetének írása közben) körmöltem és véstem:

Szerettem-e szebbet a bolond nagy természetben, mint a napraforgókat? Ha emlékezetem nem csal: mintha a *Prae*-ben (1934) is, a könyv legelején napraforgókról írtam volna; elvégre a második kiadásban is utána nézhetnék, de utálok magamat olvasni (afféle „rom-eltakarítás...”). Miért írom a Nagytermészetről, hogy „bolond”? ezer oka van ennek, de most csak *egy* okot jegyzek fel: a Nap az élet, a hajnal, a vegetatív Éos (a mitológiában is) és ugyanakkor ez a drága, robbanó, parádés Aurora és Hélios-Virága: már magában hordja a mulandóságot, hervadás-drámákat, pusztulás-tragédiákat, – erotikus tárulkozás és Innata Nirvana mindig ikreként szólják a maguk paradox kétszólamúságát a világban. Miháltz Pál és én – *egy*. Olcsó vagy jobb minőségű úgynevezett „egzisztencializmus” és a desperáció fekete méhében születő „valahol, valahol mégis (?) tavasz...”

Mérhetetlenül undorodom, utálkozom, röhögök és ásítva unatkozom a múltörténet, műkritika esztetizáló frázis-katafalkján, gané-galacsin hajtogatásán, eszelős szó- és zsargon-fétisizmusán, de talán (csuda egy véletlen), nem is olyan különleges rondaság, mikor valaki „lírai konstruktivizmus”-ról írt Miháltz festészetével kapcsolatban. Itt Miháltz és én újra – Egy. Mert tele vagyok érzéssel, indulattal, szenvedéllyel, szomorúsággal, rekviemmel a Keats-költő versével: Az *Őszhöz*, tele vagyok a Létezés totális érthetlenségének (tán értelmetlenségének?) tudatával, ami bomlasztó, rothasztó, feloszlató, anarchikus alaktalanságokra csábító dolog, – és? és? és? Mégis (Miháltz!) rendet, szerkezetet, kompozíciót, egyensúlyt akarok, – szép, palotás szimmetriákat, arányokat, a Styx és Acheron cineráris tájain. Nem vagyok-e Miháltz Pállal és Goethével utazó, aki grand-guignol és neuro-mély romantikát igyekezett egy életen át a hellenisztikus aranymetszésekkel, Canova-klasszicizmussal egyesíteni? Teuton Faustot gréciai Helénnel? Walpurgis-éjszakát az Égei Tenger reggelével? Káoszt a Renddel?

Nekem Szentendre óriási élmény volt, amit az tett ragyogóan lehetővé, hogy *sem-miféle* művésszel, művészteleppel, zsenikkel vagy sznobokkal *nem* találkoztam. Ezért tudtam a *Művészet* folyóiratban Vajda Lajos Szentendre-„értelmezéséről” rokonszenvvel írni.

Kapuk, kapuk... Bizánc, falu, egyszerűség, élet kapuja, halál kapuja, érzékies ívek és formák, szinte totemeim voltak a nép, a paraszt, a rom, a mulandóság, a *nem* diadalívek és nem Titus-humbugok. Nincs az a szexuális gyönyör, mely Miháltz színeinek, faktúrájának, feketének, halálaranynak, álomtapétának, láb-zöldnek, ősz-mézgának, ősz-olajnak érzékies hatását pótolhatnák. Sereg divat-absztrakt képet elvből, ösztönből utaló, de ha érzékies, *vad színei* vannak (vagy autumnálisak) *szenuálisan* –, pillanatnyilag füttyülve arra, hogy értelmes vagy értelmetlen dolog ez –, szenuálisan kéjelgek bennük.

Feszület... Egész Orpheus művemét átjárja hit és hitetlenség, mítosz és ráció, lobbogó metafizika és dezillúziótól lógófarkú fizika, katolicizmus és agy-parázna eretnecség

harca (most már nem is nagyon harcolnak, – „békés együttélés”...) Most: Miháltzzal (tévedek?) a Feszület előtt megint iker-egynek érzem magam, – itt a *szenvedés* iszonyatosan felfoghatatlan tényéről van szó.

Miháltz – Miklós – a madárijesztő és a Crucifixum azonossága, ugyanakkor kétféle szétfutása, rongyok horror-babájában is ott az Isten (oly érdektelen, hogy valaki hivatalosan theista vagy atheista...) és a keresztfát is reménytelen bábjátéknak érezzük.

Óbuda eltűnése... 1939–1945, a világháborút ott éltem át. Egyik legkedvesebb barátom, a legjobb magyar kritikus, Halász Gábor Óbudán élt. Másik jó-jó barátom, Kállai Ernő műkritikus Óbudán élt. Egyik főszerezőmmel óbudai kocsmakertben találkoztam. Ősz volt, a levelek szokásos halálkaméleon halálszínessége, vad szelek surrogása, színfoltok, vonalak, kék fa, vörös fal, alkonyat memento mori koloratúrája, újra vörös foltok, újra kék látomás fénytkeresés – soha, soha (objektív vagyok, nem hirtelen-hülyő hülye-hisztériás) *színek* Isten legnagyobb ajándéka, mondá Chesterton – ilyen érzéki felfordulást nem idéztek fel bennem, – *így* festenek, ha festenek, – milyen fájdalmasan különös, hogy Miháltz Pálnak leghalványabb sejtelve sincsen, hogy valaki (Miklósa) az ismeretlenség távolában zsigerei VIG zsugorodásával kéjeleg a Melankólia, a temető pasztell-puha, viasz-nehéz pávatollaiban.

És újra ő, és újra én, és újra képek: pecsétviasz olvadása plusz mértan Archiméd és Pythagór-kövei és szögletei és (ez másik *nagy* témám Miháltz Pállal kapcsolatban) – egy *szűk*, *szűk* világban és világból ki tudja fejezni a Mindenség szomorúságban dúskáló prizmatikus komponenseit, – *nagy* tanulság és figyelmeztetés (fenyegetés?...) ez nekem, aki kócos-barokk opusomban *minden* virágot, Istent, csillagot, kristályt, történelmet, állatot, múltat, jelent, művészetet, lélektant, matézist, divatot, *sexus ultimust* stb. ki akarok fejezni (Catalogus Rerum): nem vagyok tulajdonképpen *nevetséges* Miháltz szélrózsás mikrokozmosza mellett?

Úgy tudom, ha jól tudom, Miháltz Pál a 20. század leghaladóbb elveinek hitvallója és harcosa. Ez mindenképpen jó, de különösképpen akkor jó, ha szeretetből, részvétből, virágok, falak, fák, bizáncok, kapuk, Holdak és Napok bukása és *koloratúrás* esendősége fölötti fájdalomtól születik. Akik agonizáló napraforgókban szofoklesznél aischyloszibb tragédiát látnak (in colora! in colora! *Forma e Colore* füzeteim...): azok a *szenvedés* keresztyét (száz év előtti Volga-bárkákat vontató...) viselő *embereknek* is – a *legहितesebb* szív-okokból – bizonyára a legnagyobb JÓT akarják.

Vajon találkozom-e az életben (találkoztam! *Első* élményem egy rajza vagy metszete volt Borsos Miklós szobrász lakásában 1947 táján) Miháltz Pállal? Meg tudom-e értetni vele, hogy sok szomorúsága (túloznék?) azáltal, hogy „forma e coloré”-vá magasztosult (*színeid*: heroinom, hasisom): bebizonyosodott, hogy a Lét gonosz gyászmaszkja mögött a végső ok és a végső cél mégis JÓ? (*Orpheus* IV. vagy V. kötetében egy piktor modellje Miháltz Pál legyen).

1981. január

Édes Barátom, bocsásd meg, ha ez a felületes napló-jegyzetem távolról sem közelíti meg műved pontos definícióját, és nagyon is önző módon szubjektív, – próbáld szeretni e torz skiccen keresztül is leghűségesebb

Szentkuthy Miklóssodat

Juhász Ferenc

Budapest, 1982. I. 19.

Kedves Géniusz Úr!

Kedves Miklós!

Nem is Pápa! Nőpápa Egyáltalán! Undsoweiter Kanpápa. Kellene két kantáta!
No, nem bolondozok! Édes Miklósom! Két ünnep kér tiszta szót. E tiszta szavakra kérek. Egy: *Illés Endréről*. Kettő: *Arany Jánosról*. Bandi júniusban lesz nyolcvan éves. Arany János száz esztendeje halt meg. Miklós! Írj róluk! Kérlek minden szeretetemmel. Mert Arany János, e zárt világegyetem-örület, e nyitott tiszta-tiszta bánat, ez az öldöklő szelíd gyász, ez a Magyarországra dőlt sírás, ez a könyörtelen fehér jaj: hatalmas szavakat kér! S a tiéd azok!

És Illés Bandi? Szava és irodalom-szolgálat: most kötelessége Róla szavunknak.

Édes Miklósom! Ugye írsz? Valamit, akármit.

Az Illés Endréről szóló: március végéig kellene.

Az Arany Jánost-mondó: augusztus végéig.¹⁶

Befejezésül: mikor láthatunk Benneteket?

És lesz-e újabb Szent Orpheus-rész? Mert várom.

Millió kézcsók és milliárd ölelés: Feri

Szentkuthy Miklós – Varga Domokos

1982. V. 15.

Drága Dombi! Mi az, hogy „Dombi”?! Hegyi! Alpesi!

Életem állandó, kísérő örömenéje, hogy könyveidet nekem mindig elküldöd,¹⁷ – közben alig marad belőlem valami, olyannyira szétrág a legsárgább irigység: *hog*y lehet valaki olyan ezeroldalú, mint Te (99 klapoccal, emeletes ágyakkal) = vízi könyvek, erdő-könyvek, históriás és literáris könyvek dübörgő vízése buta fejemre, – CSODA VAGY! Amellett jóság, szeretet, humánus, humor és bölcs, fölényes türelem!

– Finnek, finnek... Három emlékem van.

Egy = 1919–23 táján az I. ker. Werbőczy-gimnáziumban Bán Aladár volt latin tanárom, eszelősen (naív sovinizmus? agglegény-hobby?) ugorkodott örökké a finnek körül, modorai bizony sok kacagató „tic”-kel voltak spékelve és tűzdelve, ugrattuk is bőven.

Kettő = az Egyetemen (1928 táján) magyarból középvizsgáztam, a nyelvészet professzora törpe mongol gnóm Szinnyei volt, őrzöngve utáltam a volapük, zürjén, osztályk stb. szar makogásokat és fonetikus írást, meg is buktam a nyelvészeti vizsgán, bár Bán tanár úr (elmentem hozzá) lefordított nekem egy „Kun isä lampun osti” című novellát (hogya oda ne rohanjak...) –

Három = mikor 1941–42 táján olvastam a Vikár-féle *Kalevalát* egy kiskocsmában, – az ilyesmiről, – *Hegyi*-kém ne alkoholfreies Restaurantok jussanak eszedbe, hanem a Kánai Mennyegző, ahol az Úr Jézus igazhitű protestáns bort varázsolt, eretnek katho-

¹⁶ Sz. M.: REALIZMUS AVAGY VÁDIRAT A SORS ELLEN. *Új Írás*, 1982. 6. sz. (Illés Endréről); LEGMODERNEBB, LEGMAGYARABB. *Új Írás*, 1982. 10. sz. (Arany Jánosról.)

¹⁷ V. D.: FINN TESTVÉREINK. Kozmosz, 1982.

likus vinkó helyett, – ebbe a kisvendéglőbe állított be egy biciklis rendőr + honvéd + valami¹⁸ is + bébi-tűzoltó és → engem, mint középiskolai tanárt: légoltalmi segédszolgálatra cipeltek a várbeli légvédelmi tüzérség (= a *mellé-* és *félrelövés* felejtethetlen olimpiai bajnokai...) Főhadiszállására...

„Szerelmed, Suomi” – ?

Szerelmem: Te Nagyhegyi!

Mindezt véste: NIKOLAJNÄN SZENTKÄJTLINNEN

Juhász Ferenc

1983. III. 29.

Kedves Miklós! Drága Orfeusz-Atya!

Énekes kéri Énekesét: húr-pengetésre, szív-tisztító Dalnoki Dologra!

Írásra: Babits Mihályról!

Fájdalmad ha volt: temesd el!

Örömed ha van: virágozzon!

Úgyis egy földben rohadunk majd el. Magyarország-földben!

Okos, okos, okos szavad kell!

Páfrányos, csillagos szavad kell!

Örvénylő virágzásod!

Nincs annál szebb, mintha arról beszélünk *tiszta szóval*, aki nem szeretett minket!

Keményebb visszavágás!

A szelidséggel!

A szelíd világegyetemmel!

És elhallgat az Isten, ha a világegyetem kezd beszélni!

Hát beszélj, drága Barátom!

Öllelek milliószor, kézcsókom Asszonyodnak: Feri

Az írás szeptember 1-ig kellene.¹⁹

Szentkuthy Miklós – András László

1983. XII. 14.

Édes, jó András Laci Barátom, hála, öröm kísérte, kíséri november 12. óta pompás könyvedet²⁰ – Irántad érzett intellektuális vonzalmamon és legőszintébb szeretetemen mit sem változtat sordino-lucifero kérdésem = MI A FENE rejtélyes Madáchban és *Az Ember Tragédiájában*? Számomra: lélektani, biológiai, szociológiai, történelmi, életrajzi stb. szempontból minden szinte ásítottóan világos, evidens Formule-máßig, verklubanale... Persze ez a sottogó (tán = von Fachkenntnissen unbetrübt...) véleménykém: mit sem változtat a sci-fi-krimi-zált Madách-portréd irodalmi remeklésén.

Csók: Szentkuthy-Pfisterer Miklósodtól!

¹⁸ A levélben itt egy horogkereszt rajza.

¹⁹ Sz. M.: SZENT ORPHEUS TALÁLKOZÁSA SZENT MIHÁLY ARKANGYALLAL. BABITS MIHÁLY SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁRA. *Új Írás*, 1983. 11. sz.

²⁰ A. L.: A MADÁCH-REJTÉLY. Szépirodalmi, 1983.

Lakatos István

1985. II. 25.

Drága Miklós!

Ugyancsak megkésve köszönöm meg vaskos kötetnyi *Fejezetedet*²¹ (múlt évben befüttott még) – kiderül belőle, huszonevés korodban zseniális voltál már; fene a korviszonyokat, hogy az irodalomtörténet ezt öregkorod delén fedezi csak föl. Még jó, hogy vagyunk néhányan (s ez a néhány számít: nem a kézikönyvek és készülők Összefoglalók), akik ezt mindig tudták Rólád.

Kamatoztassuk felismerésünket a gyakorlatban most.

Hajdani folyóiratunknak, az *Újhold*nak és a köré csoportosult társaságnak fölfelé futó csillaga lehetővé tette számunkra, hogy újra indítsuk ezt a vállalkozást. Nem havi sajtótermék formájában, hanem évkönyvként. A Magvető följánlotta, hogy évente mondjuk két kötetet, *Újhold-évkönyv* címen szerkesszünk meg, és töltsük meg egyrészt a mi munkáinkkal, másrészt a nagyra becsült barátaink remekműveivel. Ívszám hozzávetőleg annyi áll évente rendelkezésünkre, mintha tizenkét folyóirat-számot hoznánk ki. Egy-egy kötetünk így 6-700 oldalt tehetne ki. A szűkebb szerkesztőség: Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs és én, a tágabb: Ottlik, Mándy, Szabó Magda, Lator, stb. Általam üdvözlöttek mindnyájan s kérnek föl, tisztelj meg bennünket közreműködéssel.

Elsősorban érdekes, jó esszét szeretnénk Tőled. Esszét, pl. az angol esszéről, Eliotról mondjuk. De nem akarjuk megkötni képzeletedet, írj, amiről szeretnél.

Évkönyvünk a társművészetekkel, a történelemmel, a tudományokkal is foglalkoznék. Hátrány számodra: mivel most indulunk, első alkalommal az átfutási idő legkevesebb 3 év, ez a várakozás, később, remélhetőleg rövidül. Előny: mivel nem folyóirat vagyunk, a kiadó jobban fizet, mint az időszaki sajtótermékek szerkesztőségei tudnak. Évkönyveink, mondanom sem kell, értékcentrikus orgánumok lennének, feltett szándékunk tehát, hogy szigorúan kiszűrjük belőlük mindazt, ami irodalom ürügyén a folyóirat-oldalak 90%-át megtölti nálunk.

Levezés helyett egyszerűbb, célszerűbb lenne talán, ha felhívnál. Csak soha délelőtt, akkor alszom! Legbiztosabb déli 12 és 2 óra között. Várom telefonodat, kedves Miklós, vagy akár mindjárt küldeményedet.

Sok szeretettel öllelek addig is:

Pista

Gábor Miklós

1985. VIII. 3.

Drága Miklós,

bocsánatkéréssel kéne kezdeni, azzal is kezdem. Bocsánatot kérek. Senkivel szemben nem lettem volna ilyen bugris, mint Veled szemben. Jöttek a könyveid és ajánlásaid, – hozták a könnyülést, az örömet. De én csak halogattam azt a két sort, ami udvarias lett volna, de egyben megszakította volna *személyes* kapcsolatomat Veled, összes műveiddel – saját fiatalkorommal és összes elképzelt műveimmel, no meg azzal az érzéssel, hogy még élek.

Elmúlt éveim olyanok voltak, mint a félálom, de nyomasztó félálom, a vereségek és tehetetlenség éve, amikor a közömbös lealacsonyodás és a rabszolgaság undorát nem

²¹ Sz. M.: FEJEZET A SZERELEMRŐL. Szépirodalmi, 1984.

tudtam szinte egy percre se kiköpní a számból. Te, aki a világtól külön élsz, talán nem ismered ezt az érzést: benne lenni. És közben „semmi okom panaszra”!

Talán szégyelltem volna Hozzád közeledni az undornak ezzel a közérzetével, amelyhez közben ragaszkodtam, hisz végül is ez volt az egyetlen biztos pont, ettől éreztem mégis úgy, hogy van remény.

Ma se vagyok sokkal külön állapotban, de talán mégis – hisz lám, legyőzött a kényszerű vágy, hogy írjak Neked. Mindig tudtam, hogy vagy, mindig újra olvastalak, olvasgattalak, ahogy kell. Csak éppen nem tudtam felmutatni Neked azt a „színészt”, aki a Te színészeidhez hasonlít, ezt szégyelltem. Talán. Ki tudja?

Nem voltam képes rá, hogy egy sort is leírjak Neked, most meg szükségét érzem. Ez minden, amit mentségemre mondhatok. Köszönöm, hogy Te közben is gondoltál rám. És fel foglak majd hívni, és ha megengeded, majd fel is foglak keresni. Hallgatni téged (mint „európaít”). Tiszta szívből ölel:

Miklós

Ugye, nem haragszik, hogy én is aláírom: Vass Éva (mint „nej”)

Szentkuthy Miklós – Rakovszky Zsuzsa

1985. XII. 14.

Édes, jó Rakovszky Zsuzsa,
november 14-én kaptam meg kezéből gépelt vers-gyűjteményét, – november 16-án, szombat reggel, $\frac{1}{2}$ 9 → $\frac{1}{2}$ 10 órakor *mindet* szóról szóra, betűről betűre a legnagyobb izgalommal olvastam végig, alaposan aláhúzogattam a művészetileg „legfeltűnőbb” sorokat és szavakat → az eredmény számomra: *nagyon* magas színvonalú költészet ez, sok konzekvencia vonható le belőlük, ha a 20. század ars poeticá-járól eszmélkedünk → *szívesen* eszmélkedem Magával együtt, ha kitüntet látogatásával!

Miklós

Szentkuthy Miklós – Határ Győző

1986. VI. 6.

Kedves, kedves, kedves Győző!

Hamarjában is, későbbben is, alig tudom, hogyan köszönjem meg legizgalmasabb, legfejedelmibb könyvajándékaidat. Jóformán még a csomagolópapírt se hántottam le ró-luk, és úgy olvastam végig egyfolytában (fagylalt a tölcserből lassan szopogatva) *Éjszaka minden megnő* című könyvedet, a meg nem érdemelt dedikáció legnagyobb büszkeségem, olvasás közben Vergiliusként vezetett, mint ama talját.

Mégis, kissé aggódom, hogy tán illetéktelen tolváknak veszed, ha mondom: val-lás, filozófia, erotika, katolicizmus, krisztológia, pornológia, szóalkotás, nyelvalkotás szellemi supermarketjén valahol vérfertőző rokonságban, és ha nem, tán sógorságban vagyunk.

A legnagyobb szeretettel, valóban a legvastagabb és legkövérebb remény hizlal tovább a viszontlátás reményében, – Nietzsche-bajuszod szőrzeti közérzetéről majd személyesen adsz információt, –

ölel, ölel, ölel Miklósod

Szentkuthy Miklós – Esterházy Péter

1986. VII. 3.

Köszönöm, köszönöm küldeményedet, a szépirodalomból²² majdhogy (= laudandum est) kivezető bevezetésedet – magam sem tudom pontosan, hogy nekem = BE? Vagy KI? Vezetés kell-é?

Csók, ölelés

Sz. Miklóssod

Szentkuthy Miklós – Juhász Ferenc

Irányítószám: Szívemben és a Nagytervezetben mindenütt jelen lévő Úrnak

1987. Karácsony

Egyetlen Ferikém,

folyóiratod decemberi számában az én legszerényebb prózám²³ groteszk remeterák-ként lopakodik verseid márvány (vendéglátó) kagylójába, onnan integetek bájtalan olóimmal habverő hálákat és gyöngyöző jó imákat!

Miklós

Szentkuthy Miklós – Baránszky-Jób László

1987. IV. 6.²⁴

Édes jó Lacikám!

No végre a sors megembereli magát és hosszú boldog életet, egészséget, frissességet, alkotó erőt ad azoknak, akik ezt legigazabban megérdemlik. Ünnepejünk szívdobogva, harangzúgva, karácsonyi ajándék-hirdető csengettyűvel, húsvéti piros tojással és főleg Pünkösöd napjának minden liturgikus attribútumával, hiszen életedben, munkásságodban a Szentlélekkel teli szellem mind újabb és újabb kibontakozását üdvözljük. Persze hogy akár négykézláb is rohannék, remélem hozzád méltó ünneplésedre, de hát a doktorok ronda bronchitisem miatt szobaáristomra kárhóztattak. Igaz, hogy helyettem olyan küldönc viszi ezt az általam egész hóvirágos kertnek érzett üzenetet, aki az esztétika magántanárának és minden irányú tudorának legmagasabb igényeit is kielégítheti.

Tolulnak az emlékek: egyetemi éveim alatt egy kolléganőm esztétikából doktorált mellékszakként, tiszteletére olvastam el a *Kritik der Urteilstkraft*-ot,²⁵ erről veled is kacagva sokat beszélgettem, ezer tanácsodat a leányzó javára értékesítettem, Häberlin esztétikáját²⁶ a törvényszéki bonctani intézet előírásai szerint szedtük széjjel. Ezt is kacagva, egyáltalában, hála az Égnek, sok-sok találkozásunkat mindig az édes bohóckodás, játékoság, humor, bukfenc kísérte. Kivétel lehetett volna drága feleséged hajlama [?] a politikai aktualitások túl sötét felfogása, de most visszatekintve ezt is a mi két vihogó, vigyorgó, holdvilág képünk teszi kellemetessé.

²² Köszönet E. P.: BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA (Magvető, 1986) c. könyvének dedikált példányáért.

²³ Sz. M.: FRIVOLITÁSOK ÉS HITVALLÁSOK. X. *Új Írás*, 1987. december.

²⁴ Az irodalomtörténész 90. születésnapjára rendezett fröszösvetségi ünneplésére Szentkuthy Miklós nem ment el, és ezt a levelet küldte Tompa Máriával.

²⁵ Utalás Immanuel Kant: KRITIK DER URTEILSKRAFT (AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJA) c. művére.

²⁶ Paul Häberlin (1878–1960) svájci filozófus, pedagógus és pszichológus.

Alaposan megtárgyaltuk Négyesy professzor úr szalon-mikulás csevegéseit a szépség titkairól,²⁷ röhögöttünk Brandenstein²⁸ pávián-filozófus hülyeségein, de arra jók voltak, hogy veled együtt megkíséreljek egy szépség-definíciót, mely ma is kísért, tekintettel a königsbergi meghatározás²⁹ hamispénz hamishangjára.

Későbbi írói pályámon igenis döntően befolyásoltak azok a megjegyzéseid, melyeket a Semmelweis utca egyik eszpresszójának nyári teraszán contra *Prae* és pro *Divertimento* mondtál, a szokásos szenvedélyességgel, kamaszossággal, lelkeséggel és lobogással, mely, csodák csodája, jelen pillanatig sem hagyott el. Életem nagy büszkesége, hogy az annak idején a fagyalt mellett fülembé harsonázott „contra”-kat újból meg-megméregetted nagydocens mérlegeden és a *Szentkuthy-rejtély* című tanulmányodban ennek hangot is adtál.³⁰ Jól értsd meg, drága Lacikám, ha magamról beszélek: rólad, csakis rólad van most szó, tükröd vagyok, arcképed tüköre, és én az arcképnek örülök, őt tisztelem, neki kívánok minden jót, és nem a reszkető kezemben tartott tükröt nyalogatom.

Adhatok-e szebb ajándékot neked, mint legsárgább, határtalan irigységemet, ami már a testi dolgoknál kezdődik, hiszen teniszbajnok vagy, én meg legveszettebb nyelv-újító hajlamaimat sarkantyúzva sem találok megfelelő gorombaságot a magam sport-béli balfácánságára. Olthatatlan lelkeséged: könnyekig meghatott, hogy velem együtt kísérted Édesanyámat utolsó útjára a Farkasréti temetőbe, akkor már tudtad, hogy a *Divertimentón* dolgozom (1956...), és hogy fájdalmamból az alkotás területére visszahódít, Szabó Lőrinc Mozart-versét elemezted, a la Baránszky-fureur esthétique.

A budagyöngyei háromszög: te, a leánynevelő intézetben, ahol feleséged igazgatónő volt, – Szabó Lőrinc a Volkmann-utcában, csekélységem a Szilágyi Erzsébet fasorban (a leánynevelő is itt volt). Mindhárman egymástól egy-egy macskaugrásnyira, ugrottunk is.

A háború idején, bizonyára emlékszel, egy vagy több alkalommal a leánynevelő intézetben Szabó Lőrincel és Kodolányi Jánossal találkoztunk, és cserélgettük, forgattuk véleményeinket a história akkori folyamatáról, csereberék és hipotézisek elég feszült légkörében.

Persze hogy boldogító születésnap ajándék számodra: szellemed csillagszóró gazdagságát, frissességét fiad örökölte, valahol vadnyugaton költő, irodalomtörténész, filozófus, mindenész. Lehet, hogy te, lehet, hogy én nem mindenben írjuk alá a gyermek doktrináit és gyakorlatait, de hát a Baránszky-féle élan vital (vagy ahogy Joyce karikírozta Bergsont: Elanio Vitale) a fontos.

Furcsa kollektív randevúink voltak az ún. személyi kultusz idején, mikor néhányadmagunkkal „kiemelt” magyar tanárok valánk, és mondhatni kolostori továbbképzésben részesültünk, hogy a fent jelzett kultusz és rítus minden szertartástani szabályainak megfeleljünk, és e lelki gyakorlatok tapasztalatait gimnáziumi tanítványainknak továbbadjuk.

Köszönöm, köszönöm, drága Barátom, édes jó Lacikám, hogy annak idején szerzői estemet jelenléteddel kitüntetted, egyelőre e kitüntetésre csak e szerény sorok a legszegényesebb reváns. De hát a teraszom mellett tornyosodó óriási vadgesztenyefa

²⁷ Négyesy László (1861–1933) 1923-tól 1932-ig esztétikát tanított a budapesti egyetemen.

²⁸ Brandenstein Béla (1901–1989) filozófus.

²⁹ Útalás Kant szépségdefiníciójára.

³⁰ B.-J. L.: A SZENTKUTHY-REJTÉLY. In: *Új Írás*, 1985. 5. sz.; ill. B.-J. L.: A MŰVÉSZI ÉRTÉK VILÁGA. Magvető, 1987. 361–377.

lombjai alatt (ott is mindig kacagtunk, mulattunk, gyönyörködtél leányvendégeim szépségében, kacagtál, mikor a *Prae* szerzője felolvasta neked *Végítélet a jelmezkölcsönzében* című kabaré-komédiáját),³¹ a gesztenyefa alatt újra, újra, csakazértis nekitavaszodva folytatjuk együtt az abbahagyhatatlant!

Isten áldjon! Miklósd

Határ Győző

London, 1987. IV. 21.

Drága Miklóskám!

Tóth Árpád-ügyben. Nem felejtődött el kedvesség és az ajánlás kedvéért újfent elolvastam T. Á.-tanulmányodat.³² De mivel nálad, mint a mesebeli királynál a káddal álló arany, pallásig áll a magasztalás, mi egyebet is írhatnék-mondhatnék, mint hogy: járulok udarlásodra, nagyjó uram! Továbbat. Katedrális-ügyben. Valamióta olvastam, hogy zsenge ifjúságod óta rajongsz értük és gyűjtöd is a katedrálisokat, nem tudok belépni egybe sem anélkül, hogy félszájjal oldaltbeszélve (Tenéked, Atyámfia), el ne meséljem egyúttal a látottakat. Ez a személyre szóló magnószalag-kommentár szalad tudatomban, megosztva véled a rosszalást avagy a gyönyörűséget, már amit éppen a látvány kivált. Ezúttal Norwich-ban osztatlan gyönyörűségben volt részem, s el is regélném részletesen, ha nem volna vakmerőség (ill. a magamfajta, udvarokban forgódó férfiú részéről, tapintatlanság) feltételezni, hogy nincs minden a kisujjadbán, az utolsó szögig – helyesebben az utolsó kleresztórium-folyosóig, legyezőboltozatig, altemplomig (metaforikusan: A Végző Perpendikularitásig). Hamarosán két (zseb)-könyvvel is felkereslek; de ha a postás a hangos kopogtatással zavarni talál, csak szólj és én megcsapatom. A sok árkus fehér papírhoz jó egészséget kíván és nagy-nagy szeretettel ölel

szegény robotos híved

Győző

[A levélhez mellékelte, a Norwich-i katedrális ábrázoló 2 lapon]

– Fehér normandiai homokkőből – a csodák-csodája.

1987. 04. 21. Miklósnak. Győző (bácsi)

– a 400 zárókőből egy... Nekünk még billegett a kalapunk a Vreckei Szoros ruhatárában, amikor (1100-ban) Ezeknek már Ekkora Székesegyházuk volt... Hát van isten az égben...?!

(ölel – Gy.b.)

Szentkuthy Miklós – Határ Győző

1987. IV. 29.

Édes, jó Győzőm!

Coincidencia mystica! Miraculum identity!

Életem, művem szentlelke és örök szívverése NORWICH!

York, Exeter, Lincoln, Peterborough, Salisbury, St. Albans: bátyám, húgom, anyám, ágyasom, vérfertőzés pünkösdi paeoniája? szírom ágyon, – a bossok! A bossok!: nekem a komponálás (valóban) magas iskolái!

Csók

Miklós

³¹ Sz. M.: ANGYALI GIGI! Magvető, 1996.

³² Sz. M.: REMETE SZENT ÁRPÁD STÁCIÓI. Új Írás, 1986. 11. sz.

Szentkuthy Miklós – Esterházy Péter

1987. VI. 25.³³

Drága Lilith-Lilikém
Csini-mini Pirikém
szirén szívedet
és Clitoral-i
További hüvelyes hülyülést
Kíván a budagyöngyei ORFF-eum
Igazgatója
Egyébként Szentkuthy Miklós is ölel irányodban

Szentkuthy Miklós – Juhász Ferenc

1987. VII. 16.

Édes, jó Ferikém,
égső szívvel, *éltető* gömbvillámmal és örökvirág aranyesővel köszönöm rádiózásod, *anti-konfekció* konfessziódat és a hála mámore megoldja nyelvemet (in *gratia* veritas...) – évtizedek óta foglalkoztat, és – ó, jaj! ezzel meg ne sértselek! – mélynél mélyebb hasonlóságunk – puff! ki mertem mondani, – virágok, ásványok, állatok, csillagok, összejtek, biológiaiák, archeológiaiák, évmilliárdok, ős-sexek, új-erotikák, theo-zoo és zoo-theo, szótágok megújuló vérfertőzése...

Közös kozmosz-közértben állunk sorba.

Miklós

Pósfai György

A FEJ

Egy idegen városban sétálva Tull úr egy kocsmaétterem előtt különös cégérre lett figyelmes. Egy virágcserep lógott ott, benne egy emberi fejfel. Fölötte a felirat: „Fogadó a beszélő fejhez”.

Tull úr mintha már olvasott volna erről. Háromszor-négyszer végigsétált az utcácskán, úgyszólván oda se nézve, de aztán győzött a kíváncsiság, és odalépett a fejhez.

Akkora volt a virágcserep, hogy éppen elért benne a fej, nem lötyögött, de maradt egy kis mozgástere is. A fej kiláthatott a cserep pereme fölött, ha akart, de le is húzódtatott kicsit – nyilván nyak is tartozott hozzá, azt nyújtogathatta. Nyújtogatta is, és Tull úr megdöbbenésére nem csak a nyakát: az elhaladó és báméskodó járókelőkre csúfondárosan a nyelvét öltögette!

– Jó napot! Hogy van? – szólította meg Tull úr a fejet, de rögtön érezte, hogy igen-csak sutára sikeredett a köszönése.

A fej nem is válaszolt, csak kinézett a perem fölött, majd gyorsan lekushadt. Tull úr most másként próbálkozott.

³³ Köszönet Esterházy Péter Csokonai Lili álnév alatt megjelent könyvének dedikált példányáért. (TIZENHÉTT HATTYÚK. Magvető, 1987.)

– Ne haragudjon, de próbálom beleélni magam az ön helyzetébe, összehasonlítani az enyémmel, és roppantul izgat, hogy az alternatív létformák különféle értékrendje hogyan viszonyul egymáshoz. Feltennék néhány kérdést.

A fej most megjelent a peremen, és kérdőn nézett rá.

Tull úr felbátorodva megkérdezte:

– Hallottam olyat, hogy nem létező végtagok, szervek is fájhatnak. Kínozza-e önt ez a fantomfájdalom?

– Nem. Nem amputálták semmimet, én már így születtem – válaszolta a fej, és Tull úr összerezsent a sipító hangra, de csak egy pillanatra, mert rögtön felfogta, hogy a fej csak torokból-szájból tud beszélni, hiszen nincsen tüdeje. Tulajdonképpen csoda, hogy egyáltalán beszélni tud.

– Vágyik-e ön a Karib-tengerre, valami pálmafás szigetre?

– Nem. Hallottam ezekről a helyekről, de én sehol másutt nem jártam. Amióta az eszemet tudom, ebben a fellógatott cserépben lakom.

– Elnézést a kérdésért, de van önnek neme? Ha igen, vonzódik-e a másik nemhez, netán volt is ilyen kalandja?

A fej, Tull úr aggodalma ellenére, hezitálás nélkül, majdhogynem vidáman válaszolt, és közben mocrögva az utcán elhaladókat vizslatta.

– Nincs nemem, legalábbis én nem tudok róla. Tehát a kérdés többi részét kihúzatja.

Egy technikai jellegű kérdése is volt Tull úrnak (az igazság az, hogy leginkább ez érdekelte, a többire amúgy is sejtette a választ):

– Hogyan táplálkozik? Mert nyilván szüksége van valami energiára...

– Hogyne, a fogadósne naponta felönti az edényemet egy glükózos tápoldattal.

Ezt direkt úton felszívom, és nem is kívánok mást. A kiválasztás is direkt úton megy, a fogadósne néhány naponta kiöblíti az edényemet.

Egyvalamire még kíváncsi volt Tull úr:

– Kiegyensúlyozottnak, elégedettnek látszik. Előfordul azért, hogy nem érzi jól magát?

A fej elkomorult, kicsit lehúzódott, és a cserép peremére meredve válaszolt:

– Amikor rossz az idő, esik a hó, a fogadósne letakar egy ponyvával. Ezt nem szeretem, sötét van, semmit sem látok; inkább hullana a nyakamba a hó.

Az utolsó szavaknál már egészen lehúzódott az edénybe, szavai tompán visszhangoztak. Úgy tűnt, nem akar tovább társalogni. Tull úr nem is zavargott tovább, elköszönt illedelmesen, és továbbindult. Ahogy gondolta: semmivel sincs jobb dolga a fejnek, mint neki.

SÍROK KILÁTÁSSAL

Fekvés, fekvés, fekvés – ez a három számít az ingatlanbizniszben – idézte fel magában az alapigazságot Tull úr, és szívdobogva kezdte silabizálni az ákombákom betűket a kitűzött kartonlapon. Azonnal érezte, itt a nagy lehetőség problémája megoldására.

Volt ugyanis egy kis gondja. Jó ideje azon törte a fejét, hogyan töltsse ki az idejét a haláláig. Ha hónapjai, netán napjai lennének csak hátra, akkor nem lenne semmi

gond. Egy végső nekibuzdulással, valami nagy munka befejezésével, de akár csak egy bohókás ötlettel is el lehetne ütni azt az időt. A statisztikák szerint azonban neki még évtizedei vannak hátra. Ennyi időt pedig nem könnyű tartalommal megtölteni.

Voltak ilyen-olyan ötletei, de nem volt elégedett ezek súlyával, tartamával; nem álltak össze kielégítő programmá.

Most viszont, a látvány hatására, ezek a puzzle-darabok – szétszórt ötletek – maguktól látszottak a helyükre hullani, s megformálni azt a nagy képet, melynek láttán Tull urat heves bizakodás töltötte el.

Az eladó telek perfekt helyen volt. A településről vízmosásszerű vágat indult felfelé a hegyre, s a vágat oldalában ott húzódott az egyszerű, falusias temető. Vele határosan, fölötte-beljebb, a hegy lágyan domboruló szoknyáján terült el a telek. Déli fekvésű, pazar kilátással az alant elterülő településre, s azon túl a nagy tóra. Könnyű, márciusi földillatok lengedeztek a délutáni napsütésben fürdő lejtők fölött, felhőárnyak úsztak lent, a zöldeskék vízen.

Rozsdás, derékmagas drótkerítés övezte három oldalról az eladó birtokot, s nem volt rajta más, mint pár vadrózsabokor meg néhány előregedett gyümölcsfa. Fent kökénybozót határolta, azon túl csenevész erdő kapaszkodott a hegyoldalon. Egy kútmaradvány is mutatkozott, kávája hiányos, kereke leszakadva. A villanyoszlop viszont ott magasodott a temető szélén.

Tull úr jóformán első pillantásra felmérte a helyzetet. Meglehetősen nagy a település, szinte végig be van építve a tópart. A temető kicsi, sok üres hely nem maradt benne, megérett a bővítésre, ráadásul eléggé el is van hanyagolva. A vele szomszédos, eladó telek terjedelmes, megközelíthetősége jó, betonút vezet a vágat alján. Víz, villany van.

Megveszi a telket, és kialakít rajta egy szép kis új temetőt. Sok munka nem lesz vele, nyugalmas állás, szabad levegőn dolgozhat, kertészkedhet, s mindehhez a pazar kilátás. Mi kell még? A tisztességes megélhetés, a tartós, szolid haszon is meglesz. Ahogy kocsmát mindig lehet bázírozni az alkoholistákra, úgy temetőt is lehet bázírozni a halottakra. Biztos befektetés – halottak mindig lesznek.

Leírta a kitűzött papírról a telefonszámot, aztán felhívta a tulajt. Nem is kért sokat a paraszt, hamar megalkudtak, s Tull úr régen nem tapasztalt buzgalommal kezdett bele álma megvalósításába.

Felszántatta a telket, beboronáltatta, új kerítéssel három oldalról – fent a megnyírt kökénybozótot meghagyva – körbevetette, a kutat nyomóskúttá alakíttatta, s felhúzott egy ízléses, könnyűszerkezetes ravatalozót. Melléje meg egy kis melléképületet saját magának. A régi temető melletti szolgálmi utat felkavicsoztatta, végén kis parkolóval, és a kapu fölé kovácsoltvasból feltetette a szokásos szlogent: FELTÁMADUNK. Megegyezett egy közeli sírkövevel meg pár, alkalmi alapon szerződött ásós-lapátos emberrel, s beszerzett néhány olcsó, ám tartós és könnyen mosható sötét öltönyt.

Tull úr elégedetten végigsiklatta tekintetét a tipp-topp, ám még csupasz temetőn, és várta a halottakat.

A halottak azonban nem akartak maguktól jönni. Eltelt egy hét, még egy, és egy árva papagáj is sok, annyit sem hoztak eltemetni.

Tull úr rájött, hogy reklám kell a temetőnek. Kiplakátolta hát szerte a településen a nagyszerű lehetőséget: „Sírok kilátással! Tágas, igény szerint kialakított családi és egyéni sírhelyek! Garantált nyugalom. Jelentős kedvezmények! Az első tíz jelentkezőnek ingyenes ravatalozás!...” Igyekezett személyesen is tenni az ügyért. A rámenősségnek látszatát is kerülve benézett párszor az önkormányzathoz, mise után szóba elege-

dett a plébánossal. Elment az orvoshoz gyógyszer íratni, s közben finoman érdeklődött a népek egészségéről. Még egy helyszíni riportot is sikerült elhelyeznie a helyi tévében.

Tull úr úgy érezte, ezután már mennie kell a dolognak. Vérmes reményei voltak, de megint csalódnia kellett. Jó, ha hetente volt egy temetés, és akkor is bosszúsán nézhetete, ahogy a templomból érkező menet bekanyarodik alatta a régi temetőbe. Ki tudja, miért, de az a pár nyomorult elhunyt is a régi, korszerűtlen, zsúfolt temetőt részesítette előnyben. Nehéz megváltoztatni a szokásokat.

Közben rendesen kitavaszkodott, kinőtt a friss fű a telken, s volt is vele munka: a régi gaz mindenhol fölütötte a fejét. Tull úr gyomlált, egyengetett, öntözött, alig volt ideje pihengetni, a kilátásban gyönyörködni, de aztán meg is lett az eredménye a munkának: szép, egyenletes pázsittal büszkélkedhetett. Szinte sajnálta, hogy fel kell ásni temetéshez a szép gypet. De erre nem került sor, nem jött senki.

Tull úr ekkor offenzívát indított. Több lábon kell állni – gondolta, és kialakított a melléképületben egy kis temetőmúzeumot. Az első tablónál rövid utalás az egyiptomi meg inka piramisokra, aztán jöttek az avarkori meg honfoglalás kori temetkezési szokások, néhány tárgyi emlékek a vitrinekben, aztán a paraszti rítusok, hímzett szemföldök, gondosan keményített halotti lepedők. Hangszórókból diszkrétén székely siratóénekek szóltak, eredeti gyűjtésből. Az utolsó tárlóban pedig egy mai, korszerű koporsós temetés makettje volt látható miniatűr emberkével. Ahogy kész lett a berendezéssel, Tull úr útbaigazító nyilakat tett ki az országútra és a főbb utcákra, becsalogatni a kíváncsi vendégeket. De nem várt ölbe tett kézzel, hanem tovább folytatta az offenzívát. Bejelentkezett az öregek otthonába előadást tartani „Hazánk szép tájai” és „Befektetés vagy biztosítás?” címmel. Persze az előadások második része valahogy, mintegy mellékesen, az új temetőre fordult, méltatva előnyeit, a páratlan fekvés szépségeit – „látványtemető”, szokta mondani. De hát mit számít az elhunytak, hogy milyen a kilátás? – tette föl a kérdést egyszer egy öregúr. Persze, neki direktben nem számít – válaszolta Tull úr –, de nem jönnek szívesen a gyerekek, az unokák meglátogatni a nagy sírját, ha szép helyen fekszik? Összekötte az emlékeztetést egy szép tavaszi kirándulással? Ebben igazat adtak Tull úrnak.

Tull úr hosszú távra tervezett, és úgy gondolta, a gyerekeket is meg kell szólítania. Elvégre ők a jövő kuncsaftjai, s ha már nem is ő maga fölözi le a hasznát, azért titokban temetői családi dinasztiában gondolkodott... Kialakított hát egy természetismereti tanösvényt az új temetőben: régi sírkövek sorakoztak a kerítés mellett, szemléltetve a kőzettípusokat a carrarai márványtól a süttöi mészkőig (itt-ott ammoniteszekkel és más ősmaradványokkal), a vörös gránittól a gneiszig. Közben lehetett tanulmányozni az odúlakó madarak megtelepítésének módjait, és néhány tábla a globális klímaváltozás veszélyeire is figyelmeztetett. A séta a múzeumban végződött, ahol Tull úr a makett mellett állva felhívta a figyelmet a természet körforgására, külön tablón bemutatva a tetemek lebomlását, a baktériumok hasznos munkáját, az anyagok újbóli beépülését a sok növénybe és végső soron állatokba, sőt akár belénk, emberekbe. Nem mulasztotta el felhívni a figyelmet – nem minden célzatosság híján – az olcsósága miatt terjedő hamvasztásos temetés káros következményeire, úgymint a globális felmelegedés stimulálása és az elégetett hasznos molekulák elpazarlása...

Tull úr erőfeszítései nem voltak teljesen hiábavalóak. Több nyugdíjascsoport meglátogatta a temetőt, körbenéztek, viccesen érdeklődtek a szolgáltatások áráiról, de konkrét ajánlatokat egyelőre nem kértek. Az iskolából is hoztak csoportokat, végigjárták a tanösvényt, figyeltek is a gyerekek, s Tull úr lelkesen magyarázott nekik. Néha holland vagy német házaspárok is felkanyarodtak az országútról a kihelyezett nyila-

kat követve, megnézték a múzeumot, aprópénzt dobtak a kijáratnál elhelyezett perseybe, írtak pár mondatot az emlékkönyvbe. Mindez azonban kevés volt.

Mi lehet a gond? Minden kezdet nehéz, nyilván senki sem akar első lenni egy kipróbálatlan temetőben. Tull úr gondolt egyet, és felhantolt nyolc sírhelyet, fiktív nevekkel ellátott fakeszert vagy a szomszédból kidobott, régi sírkövet tett a végükbe, kettőt be is borított koszorúkkal. Csalisírok – nevezte el őket kajánul. S hogy még otthonosabb legyen a temető, a felső sarokba állított egy nagy feszületet, és hozzá vezető kis kanyargó ösvényt jelölt ki, jövődöbéli stációhelyekkel.

Tull úr ekkor úgy érezte, ő mindent megtett, most már a halottakon a sor. A kezdeti munkákon túl volt, minden elrendezve, a temető beállott, nem is volt vele sok munka.

A gyümölcs azonban nem akart beérni. A nyári szünet alatt iskolások nem jöttek, a nyugdíjascsoportok lelkesedése is elfogyni látszott. Az alkalmi holland meg német nyaralók pedig inkább csak bosszantották Tull urat, néha ki sem nyitott nekik.

A temető sarkában megmaradt néhány öreg gyümölcsfa, azok közé kifeszített egy függőágyat, abban ringatózva nézte a felhőket vagy lent a felhőfoltos tötükröt. Be kellett látnia, elszámította magát. Hiába van beépítve végig a tópart, a tulajdonosok inkább csak nyaralni jönnek. Nyaralni pedig akkor jönnek, ha egészségesek. Megbetegedni, meghalni, temetkezni otthon szoktak. Az a kevés állandó lakos meg inkább a régi temetőt szokta meg, a plébánosnak meg a jegyzőnek is ott van érdekeltsége. Erre a kis piacra nehéz betörni.

Tull úr el-elzundikált a függőágyban, jólesett benne a fekvés. Arcát a vénasszonyok nyara száraz fuvallatai legyezgették. Álmaiban hosszú temetői meneteket látott, ezek sorban bekanyarodtak az ő temetőjébe. Katonás sorokban emelkedtek a friss sírhalmok, futószalagon temettek a papok. Járvány pusztított a vidéken, a kórházak ontották az elhunytakat. A távolban, de aztán egyre közelebbről ágyú dörgött, ellenséges katonacsapatok csaptak a településre, gyújtogattak, gyilkoltak. Ömlöttek a fekete sorok a temetőbe. A tó körül szélvihar pusztított, villámok csapkodtak, áradások döntötték romba a házakat. Koporsókkal megrakott szekerek fordultak a temetői útra...

Aztán ősre fordult az idő, a domboldalon megvörösödött a cserszömörce, megcsípte a dér a kőkényt. Tull úr egyik reggel összetúrva találta a feszülethez vezető ösvényt: vaddisznók szabadultak le a hegyről, és a kőkénybozótan áttörve feltúrták a szép gyept. Ott is kerítést kellene emelni. Tull úr elgereblyézta a feltúrt földet, aztán ezt még többször megtette, végül ráhagyta a vaddisznókra, hadd keresgéljenek csigát, gombát, pajort.

Kicsit elhanyagolta a temetőjét. Így ősszel már turisták sem jöttek, de nem is bánta. A faluban a megkopott táblákat, útbaigazító nyilakat nem pótolta, a csalánnal benőtt tanösvényt sem tisztította meg, a vakondtúrásokat sem egyengette el. A gyeper szépen mutatott, őszi kikericsek és sárga peremizsek dugták fel fejüket a csalisírok között. Belopakodott a természet, és burjánzott az élet a holtak birodalmában. Tull úr tulajdonképpen elégedett volt. Ha nem sikerült is az üzlet, a birtok fekvése jó, és elvan ő a halottak nélkül is. Sőt, tulajdonképpen zavarná is, ha másokkal kellene majd osztzkodnia birtokán, inkább megtartja magának. Egyre hidegebb lett az idő, de ő még egy vastag pokrócba burkolózva ki-kifeküdt a függőágyba. A vadrózsákon megérett a csipkebogyó, a magasban vonuló vadlibák kiáltoztak, lent a tavon higanyszürke felhőárnyak suhantak.

Tull úr elégedett volt. Azért ha elaludt, rettenetes balesetekről, dúló dögvészről, vége nélküli háborúkról álmodott.

Petrik Iván

A SOSEMVOLT KÖNYV

a keskenyedő hegyháton végig az északi
széljárta árkokban megroskadt hóval borított
barna hegyháton aztán ott ahol kopasz
nyárfák állnak dermedten ijesztő szikárságukkal jobbra
szelíd kanyarral jobbra vissza az erdő felé
de csak az erdő felé nem be az erdőbe
addig is még a nyálkás nyúlós szántón a
villanyvezeték mindenén túlnőtt rekeszei szerkezetei
alatt az alig kitaposott úton át egészen az átjárhatatlan
erdőszéli csalitosig onnét pedig már nem látszik
meddig mindig megmutatja valami az
irányt de ezt már tudni kell nem lehet
magyarázni mert talán tényleg minden ilyen
egyszerű tiszta és üres az ég
teljesen üres

mint a lányok arcán mint a kisasszonyok
arcán a reggeli álmos fény nem egyáltalán
nem a szemükben vagy kócos sebtében
összerendezett hajukon hanem arcuk
domborulatain a vékony árkokból menekülő
kifejletlen lankákon megcsúszó bizonytalanság
eltűnés a korai ébredés hűvös izzása
s nem tudnak még választani szinte
semmiben nevetgélnek a friss túrót
vágják vagy mézet csurgassanak a tea
közben kihűl s a friss zsömlék puha belébe
dugják ujjukat mindeközben egymás
fülébe suttognak jelentőségteljes
pillantásokat vetve szinte mindenre
dióbélre újságra árnyéokra
és mindenkire de mielőtt még megszólalhatnak
egyikük talán a legidősebb hozzám
lép a számra teszi a kezét jobb a csönd
ezt úgysem tudhatod s az arca megváltozott
elmúlt a reggel már felhevült
piros

mint ennek a sokszor olvasott könyvnek
a gerince kopott az aranybetűk
leolvadtak róla s a címét csak az tudhatja

aki olvasta már és emlékszik még
 rá és talán arra is ami benne foglaltatik
 divatjamúlt történeteire lám bíbor színe
 a könyvszekrény legtetetejére szorult látni is
 csak akkor lehet ha létráról vagy nyikorgó
 székre állva végighordozom a tekintetem
 az ezüstporral borított könyvsoron de még
 így is csak abban az esetben ha kifejezetten
 azt keresem és még akkor sem
 még akkor sem olvasni lehet tudni
 kell
 az út lefelé a sosemvolt hegyen

Demszky Gábor

KELETI ÉDEN

Részlet

Mindenkit izgat, hogy kik voltak az ősei, és ha nem tudja felkutatni őket, akkor megpróbálkozhat azzal is, hogy maga kreáljon róluk történeteket. Az én családtörténetem eredetiben is felülmúlja a képzeletet. Elég hozzátenni a történelmi háttér ide kíváncskozó mozzanatait, és pereg a film.

Amikor belekezdtem családtörténeti szociográfiám¹ megírásába, azt kutattam a családi levelezésben, hogy magyar apám miképpen születhetett valahol nagyon távol, Kína határvidékén, ahol az anyakönyvét orosz nyelven írták. Hogy került Rudolf nagyapám a kirgizisztáni Johannesdorfba, és milyen álmokat kergetett? Milyen történelmi háttere és összefüggései lehetnek nagy utazásának, amelybe Eduárd testvérével vágott bele? A legprofánabb kérdés pedig valahogy így hangzik: hogyan fészkelte be magát álmaikba egyszerre a Kelet és a szocializmus? Az idő előrehaladtával természetesen változott a történethez fűződő viszonyom. A gyarapodó anyagból egyre inkább a többszörös iden-

titás, az új hitek keletkezése és elmúlása, azok a szerzeágazások és összekeveredések, hétköznapi drámák érdekelték, amelyek tragikus nyomot hagytak a szlovák vészorszak éppen úgy, mint a szovjet kommunizmus hazugsággépezete.

Rudolf nagyapám és Eduárd történetének megírása közben arra törekedtem, hogy bemutassam azoknak a Gulagon elűnt áldozatoknak a sorsát, akikkel Frunzében, Moszkvában vagy az Interhelpo kapcsán kapcsolatba kerültek vagy kerülhettek. Ezek a sorsok számomra nemcsak a háttér jobb megértése miatt fontosak, hanem azért is, mert az áldozatokról, a sztálinizmus gatteteiről szólni, az ártatlanul meggyilkoltakra emlékezni és emlékeztetni erkölcsi kötelesség. Így történetem számos elágazása a Gulag magyar olvasók számára ismeretlen kirgizisztáni csonttörő katakombáiba (Cson Tás) vezet.

A családtörténeti szociográfia írása során Pavel Pollák szlovák történész felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtott;

Mangi (Haury Margit) nagymamám három Johannesdorfban feladott levele; apám, aki számos szlovák anyagot fordított le számomra, és tanácsaival segítette a korszak bemutatását; valamint családtagjaim, akik leveleikkel és fotóikkal a történet

nagyon is személyes megközelítését erősítették. A velük folytatott beszélgetéseket „oral history” anyagként kezeltem, és melléjük tettem a titkosszolgálatoktól és más hatóságoktól begyűjtött dokumentumokat is.

„A földön ha csapás pusztít ezernyi,
Lakóinak egy marad csak: útra kelni.”

1922. november 30-án a Komintern IV. kongresszusán fogadták el Marchlewski (Karski) lengyel forradalmár határozattervezetét, amely felszólította a kommunista pártokat, hogy vegyenek részt egy olyan nemzetközi szervezet létrehozásában, mely anyagi és erkölcsi támogatást fog nyújtani a „kapitalista” börtönökben sínylődő baloldali, kommunista foglyoknak. „1922. december első felében meg is alakult a MOPR vezető szerve, a Központi Iroda. Feladata: kongresszusok szervezése, amnesztia kieszközlése, a rászorulóknak segítése, a szervezet sajtójának szervezése stb. A MOPR megalakulásától kezdve igyekezett szorosán együttműködni a Nemzetközi Vörös keresztel és a Vörös Félhold szervezetekkel. Az évek során nemcsak a Szovjetunió területén, de Európa sok országában és más világrészekben is létrejöttek szervezetei” – írja Petrák Katalin a MAGYAROK A SZOVJETUNIÓBAN című könyvében.²

A társutasok, akiknek mozgósítására a MOPR tevékenysége irányult, a felvilágosodás hűséges gyermekei, a haladás elkötelezettjei voltak. Oroszország elmaradottsága mindig is magával ragadta a baloldali értelmiségiek fantáziáját, abban az értelemben is, hogy az alulfejlettség számukra egyfajta *tabula rasát* jelentett: alapot a tervszerű társadalomépítéshez és a racionális kísérletezéshez. Az ideális társadalom kimunkálásának lehetősége valósággal megbűvölte őket, és az általuk kifejtett propaganda még áttelepülési mozgalmakat is inspirált, mély hatást gyakorolt baloldali érzelmű vagy egyszerűen munka nélkül hazájukban perspektívát, megélhetést nem találó, reményvesztett emberekre.

Rudolf nagyapám és Eduárd bátyám persze nem tudhatták, hogy a valóság gyakran alaposan rációfolt ezekre a jó szándékú és naiv álmodozásokra. A polgárháború pusztította országban semmilyen közlekedés nem volt. A hadikommunizmus gyakorlatilag eltörölte a pénzforgalmat, és erőszakos termékvirálásokkal járt együtt. 1921-et írtak. Egy vörös kereszties csoport készült a Volga mentére, ahol az éhínség több százezer áldozatot szedett.

Az aktivistáknak és az általuk beszervezett embereknek fogalmuk sem lehetett arról, hogy történetük valójában hol is kezdődött. Az első nagy ukrajnai éhínség idején Karl Radek volt az, aki közbenjárta Leninnel, hangsúlyozva, hogy kárenyhítésként nemzetközi propagandakampányra van szükség, és arra kérte Lenint, hogy Willi Münzenberget bízják meg az irányításával. Münzenberg Arthur Koestler szerint „Ádáz, demagóg, ellenállhatatlan szónok volt: született népvezér”, aki már a vele való első találkozásukkor mély benyomást gyakorolt A LÁTHATATLAN ÍRÁS majdani szerzőjére.³ Willi a Komintern egyik alapító szervezője és az Oroszországon kívüli marxista-leninista hatalmi struktúra egyik irányítója volt, aki meghatározó szerepet játszott a Szovjetunió népszerűsítésében.

Ám a 20-as évek első felében a legnagyobb segítség az Amerikai Segélyezési Hivaltól érkezett, amelyet az Egyesült Államok későbbi elnöke, Herbert Hoover vezetett. Az európai programot pedig a humanitárius szervező, Nansen irányította.

Ugyanakkor a MOPR szerte a világon nagygyűléseket szervezett, érzelmekre ható kiáltványokat fogalmazott, amelyek szerint gabonával megrakott hajókra van szükség. Münzenberg pedig multinacionális, kommunista médiakonzernné változtatta a segílyt és annak propagandáját.

Az egyik ilyen segélyakciót maguk a Szovjet-Oroszországból a háború után Csehszlovákiába hazatért hadifoglyok hozták létre a kommunista párt és baloldali szakemberek közreműködésével. Stefan Dubček, Pálinkás András és Szabó Lajos, Demszky Eduárd és Demszky Rudolf (nagyapám) is az alapítók között volt. Az összekötő közöttük és a Komintern között az a Rudolf Mareček volt, akit még a propagandisztikus céllal született visszaemlékezések is kétes színben tüntetnek fel, és úgy említenek, mint aki kettős szerepet játszott.

Amikor 1923-ban a IV. Komintern felhívást intézett a nemzetközi munkásosztályhoz, hogy segítsék a szocializmus építését a Szovjetunióban, Stefan Dubček rögtön felismerte a kínálkozó lehetőséget. Szlovákiában munkások, kommunisták, szociáldemokraták, nacionalisták és katolikusok száza gondolták ugyanezt. Néhányuk számára ez a lehetőség a menekülést jelentette a szlovákiai munkanélküliség elől, mások számára, köztük Stefannak is azt, hogy az „ügyet” szolgálják. Csehszlovákiában számos csoportosulás szerveződött, a jobb világ építésének reménye sok nemzetközi klubot és szövetséget hívott életre. Ezek között említhető meg a Turčiansky Sveti Martinban létrehozott Idő Klub, amely az idő műnyelv népszerűsítése és oktatása mellett, bár a többi hasonló munkásklubhoz hasonlóan működése nem volt túl hosszú életű, tanácsokkal látta el a munkás csoportosulásokat főképpen arról, hogy miként szerveződjenek önálló mezőgazdasági vagy ipari szövetségekké. 1923. május 1-jén a Martin szövi-vői úgy határoztak, hogy válaszolnak Lenin felhívására, létrehoznak egy szervezetet, amelyet Interhelpónak neveztek el.

Miután Zsolnán létrehozták az Interhelpo szövetkezetet, a Demszky fivéreket is beservező ipari és kézműves együttműködést, az új, jobb élet reményében Dubčekék ismét vonatra szálltak. Az első Interhelpo transzporttal Oroszországba utaztak, ahová magukkal vitték két fiukat is, az ötéves Juliust és a három és fél éves Alexandert.

1925 áprilisában érkeztek a közép-ázsiai, oroszosan Piszpeknek mondott és később Frunzére keresztelt városba, amely ma Kirgizisztán fővárosa, Biskek. A Dubček család nyolc évig maradt Piszpekben. Ők a túlélők és szerencsésen hazatérők csoportjába tartoztak, Edével és Rudolf nagyapámmal együtt.

Elképzelem, amint egy túszereszmártóni (Martin) műnyelvkörben, ahol az időt, ezt az eszperantóhoz hasonló műnyelvet tanulják, szlovák és magyar munkások elhatározzák, hogy „a műnyelvet valóra váltják”, és felépítik az utópiát. Közfelkiáltással döntenek. Hamarosan már a galgóci szekérgyár munkásai is lelkesen olvassák az áttelepülésről szóló felhívást. Szövetkezetet alapítanak, amely 1923-ban Zsolnára költözik. Idő nyelven Komintern-határozatokat olvasnak, és a szervezés során értékes tanácsokat kapnak Moszkvából.

Elképzelem a robusztus alkatú Mareček Rudolfot, aki Közép-Ázsiából tért vissza. Felvételeket mutat az ígéret földjéről, a lehetőségek birodalmáról. Lev Hinczuk képviselő, a Szövetkezetek tanácsának elnöke, aki Moszkvából érkezik, azt javasolja, hogy Prágán keresztül forduljanak Moszkvához, ahol Karl Radek és Willi Münzenberg jó-

voltából már áttelepülési bizottság működik. Mareček szorgalmasan járja a Felvidéket a vetítőjével, és felvételeket mutat. A fekete-fehér kockákon tágasság, hegykoszorúk, kirgiz pásztorok és jurták...

Elképzelem Paluch Bélát, aki azt mondja, hogy kínos neki az otthoni élet, mert a munkától meg van fosztva, és Stejskal kovácsot, aki arról panaszkodik, hogy hét száz kér tőle kenyeret minden áldott nap. A *Kassai Munkás* című lap szerint a csehszlovák kormány bércsökkentésre készül. A Csehszlovák Kommunista Párt is teljes erővel felkarolja az Idő Klub kezdeményezését.

*

Az alakuló közgyűlés eldönti, hogy Kirgiz-földre települnek. Nem tudják, hogy milyen politikai, társadalmi környezet fogadja őket, csak a tájak szépsége vonzó, és erős az utópikus ihletettség.

A közgyűlés azt is kimondja, hogy a tagok kötelesek részjegyet venni, mert ebből fogják azokat a gépeket és más munkaeszközöket megvásárolni, amelyeket majd Kirgiz-földön állítanak munkába. Egy részjegy 3-5 ezer koronába kerül, ezenfelül még kétezer koronát kell befizetni az utazás és étkeztetés költségeire. A KOMSZTO (Áttelepülési Bizottság) Moszkvából figyelmeztet, hogy a szövetkezetnek gazdaságilag erősnek kell lennie. Lenin felhívása mellett ezt is ismertetik a tagokkal, hogy részjegyek vásárlására vegyék rá őket.

Vita robban ki a szövetkezet profilja kapcsán. A zsolnaiak kézművesprofilat javasolnak, ám a többség az ipari termelés mellett dönt, az alapító zsolnai csoport kimarad a szövetkezetből. Egyedül a Komintern embere, Rudolf Mareček marad, aki viszont maradásának feltételül kiköti, hogy ő legyen az elnök, ezt elfogadják, és mindjárt 1700 korona fizetést szavaznak meg neki. Moszkvába már Mareček megy tárgyalni egy Václav Chlumecky nevű szenátorral együtt. Ők egyeznek meg a bevándorlási feltételekről, a kijelölt földterületről, és azt is elérik, hogy az orosz határtól Pispekgig vasúti szerelvényt kap a transzport.

A tagok eladják bútoraikat és házukat, kölcsönöket vesznek fel, hogy ki tudják fizetni a részjegyek ellenértékét és az utazás költségét. Az áttelepülési szándék most fordul komolyra, társadalmi dráma a játékos gondolatból. Elhatározzák, hogy három évre való élelmet és ruhát visznek magukkal. Bevásárolnak, és Marečekkel az élen folytatják a tagtoborzást. (Azok járnak jól, akik a magas költségek miatt visszarettennek, és nem vásárolnak részjegyeket.)

Miután történetünk csehszlovák állampolgárságú szereplői eladták mindenüket, az elbeszélésekből úgy tűnik, hogy a legfontosabb kérdéssé az vált, hová is települjenek. Hithű baloldaliként és naiv álmodozó beállítódásuk miatt nem voltak kíváncsiak a jogi környezetre, nem foglalkoztak a rájuk váró egészségügyi problémákkal, nem akarták megtudni, milyen szociális környezetbe kerülnek. Nem tették fel maguknak a kérdést, hogy kik is azok a kirgizek, akik a többségi társadalmat alkotják, és akikkel együtt kell élniük. (Nem tudhatták persze, hogy a célállomáson a kirgizek körében mintegy kilencvenszázalékos az írástudatlanság, és hogy kirgiz nyelven nemigen jelenik meg újság vagy könyv.) Még kevésbé tudhatták, hogy kik azok a bájok és anapok, a gazdag kirgiz állattartók és földbirtokosok. Nem ismerhették a szovjet típusú modernizáció eszköztárát és az ebből származó drámai konfliktusokat Közép-Ázsiában.

Nem gondoltak arra sem, hogy miképp fogják oktatni a gyermekeiket. Pedig ez a józan jövőtervezéshez hozzátartozott volna. Mint ahogy az is, hogy reálisan szembenézzenek a vakcináció teljes hiánya miatt rájuk leselkedő veszélyekkel. A fertőzések és az orvoshiány hamarosan tragédiákat okozott.

Ha nem baloldali ábrándok vakítják őket, kiindulhattak volna abból, hogy miképpen az évszázadokkal korábban a Szepességbe és a Felvidék más városaiba betelepülő szászok és svábok tették, akik magukkal hozták törvényeiket, ők is magukkal viszik a polgári jogot és a büntetőtörvényeket, hogy azokat Kirgiz-földön meghonosítsák. Hisz elődeik ezeknek a törvényeknek – a szász és sváb tükörnek, a magdeburgi törvényeknek – köszönhették a túlélést és a gyarapodást, a bánya- és kereskedővárosok korai polgárosodását. Ők viszont ideológiai vakságuk miatt bíztak abban, hogy az új világban is létezik az európai szintű jogbiztonság, így nem láthatták előre, hogy épp a polgári jog és jogbiztonság teljes hiánya okozza majd számukra a legnagyobb bajt.

Azzal, hogy közös vállalkozásuk Ázsia szívében civilizációs misszió is egyben, tisztában voltak. Am küldetésüknek csak a technikai értelemben vett modernizációt gondolták. Arra voltak büszkék, hogy a legmagasabb szakértelmet testesítik meg, hisz a legjobb szakmunkásokat viszik magukkal. Azt a modern technikát, munkakultúrát akarták a távoli és ismeretlen vidéken meghonosítani, amelyre oly büszkék voltak. Arról ábrándoztak, hogy ezzel a háttérrel és az új ideológia alapján, a társadalmi igazságosságra építő politikai rendszert és kizsákmányolásmentes munkásparadicsomot teremtenek.

Tudatlanul és felkészületlenül indultak el, de hitük és elkötelezettségük mellett a bizonyosságot, az államot és a törvényt az új szovjethatalom jelentette számukra. Az az új hatalom, amellyel azonnal szövetkezni akartak, és amellyel mindjárt szerződést is kötöttek.

*

Az Interhelpo nevében Rudolf Mareček aláírja a végleges megállapodást a szovjetek földművelési népbiztosságával. A megállapodás szerint a szövetkezet két földterületet kap. Mareček küldetése ezzel véget ér. Néhány nap múlva kiderül, hogy a részjegyet sem fizette be, és bár átveszi az útlevelét a Belügyminisztériumban, végül nem száll vonatra, és nem indul el a transzporttal. Ezzel Rudolf Mareček kétes figurává válik a többiek szemében. Útlevelének kiadását először megtagadja, majd a Csehszlovák Kommunista Párt közbenjárására az utolsó pillanatban mégis megadja a hatóság.⁴

Magát az Interhelpo szövetkezetet 1925-ben óriási nehézségek árán Trencsénben jegyezték be, de a cégbélyegzésben nem szerepelhetett, hogy az Interhelpo célja a kivándorlás a Szovjetunióba, mert Csehszlovákiában tilos volt embereket kivándorlásra toborozni. Ugyanakkor a hatóságok is tisztában lehettek azzal, hogy mi a valóságos cél, de szemet hunytak, és talán örvendtek annak, hogy számukra kétes múltúnak számító, munka nélküli, az orosz fogságot részben megjárt, baloldali munkásoktól szabadulhatnak meg. A több hónapon keresztül folytatott nyilvános agitáció miatt kizárható, hogy a csehszlovák hatóság ne lett volna tisztában azzal, hogy mi is a mozgalom valódi célja.

Elképzelem, ahogy tíz személyszállító vagonba háromszázan zsúfolódnak. A gépeket tehervagonokra rakják. A szerelvényt fellobogózzák. A transzport 1925. március 29-én korán reggel indul el Kassáról Lengyelországon keresztül Közép-Ázsiába. A mozdonyvezető parancsot kap, hogy a nagy állomásokon minél nagyobb sebességgel hajtson keresztül. Így az áttelepülők nem tudnak búcsút venni az állomásokon felsorakozott barátoktól, hiába írják meg a baloldali lapok, hogy a transzport merre halad át, a propagandamanőver csak félig sikerül.

A tehervagonokban egymáshoz préselődve szorongnak, ami bizony már az orosz fogságot idézi. Eduárd bácsikám és Rudolf nagypapa is ott álldogál a szerelvényen.

Ketten, család nélkül utaznak. Nem adtak el az utazás érdekében házat, bútort, mert nem volt semmijük. Nem tudják, hogy mivel nem váltottak részjegyet, más a helyzetük, mint a többieké. Eduárd harmincnégy éves, Rudolf nagyapám huszonkilenc. Egyedül utaznak, de Rudolf nagyapapa abban a biztos tudatban indul el, hogy a következő transzporttal már szerelme, Haury Margit is utána indulhat.

Remény és kíváncsi várakozás jellemzi ezeket a túlfűtött napokat. Még nem tudják, hogy mind a ketten a német nyelvtudásukból fognak megélni, miután hamarosan ott-hagyják a szövetkezetet, amelynek valójában nem is a tagjai.

A szerelvény tele van gyerekekkel. A transzportban sok a családos ember, és az induláskor készített felvételeken idősebb emberek is láthatók. Több évre elegendő ruhát és élelmet visznek magukkal. Cipiszerek, lengyelek, szlovákok és magyarok. Mindenüket becsomagolták, és mindent egy lapra tettek fel. Az úton tragikus esemény történik. Frantisek és Janda ötéves kislánya belázasodik, és meghal. A kislányt a vasúti sínek mellé temetik. De a remény élteti őket. Sokan úgy gondolhatják, hogy ők most pontosan ugyanúgy járnak el, mint a Felvidékre Sziléziából, Lengyelországból vagy Galíciából betelepülő elődeik. Becsukják a szemüket, hallgatják a gyerekszívaját, Istenhez fohászkodnak, a megtakarított pénzükre gondolnak, és abban reménykednek, hogy abból a kétéves munkából, amiből eddig éltek, ezután is boldogulni fognak.

Történelmi léptékű erő vitte, lökte, hajtotta őket Keletre. Az útirányt a századelő amerikai kivándorlásának az elszántságával merik – szinte az egyik napról a másikra döntve – kiválasztani. A baloldali ideológia rózsaszínű álmai mellett valószínűleg a szűzföldek, a lehetőségek vonzották őket. Sokan a hadifogság során megismert festői tájakra akarnak költözni, immár szabad emberként. A Tien-san hegyeire és a feltöretlen, művelésre alkalmas legelőkre úgy gondolnak, mint paradicsomi tájakra, ahol minden az övék lehet, amit csak megtermelnek.

Lengyelországban csendőrök szállnak fel a vonatra, levetetik a zászlókat, és egészen az orosz határig elkísérik a szerelvényt.

Az utasok megdöbbennek a Volgán átvezető híd romjait látva, amikor azt hallják, hogy a hidat a Cseh Légiónak robbantotta fel. Kujbisevben pedig tábla emlékezteti a transzportot a polgárháború áldozataira, közöttük a Cseh Légiónak által meggyilkoltakra. Több napon keresztül vonatoznak az Éhség sivatagon át... Az elődök történetével szórakoztatják egymást. Valaki Vámbéryt említi, aki ezt az utat gyalog tette meg.

Huszonhét napon és éjszakán keresztül vonatoztak. 1925. április 24-én elcsigázottan és kimerülve szállnak ki a kényelmetlen vagonokból az akkor még Pispeknek, később Frunzénak nevezett vasútállomáson. Körülöttük vályogból készült ázsiai kunyhók. Hűvös szél, két pislogó villanykörte fogadja őket, és hóesés. A város négy kilométer távolságra van. Háromszáz embert kell azonnal elhelyezni. A város „rendelkezésükre bocsátja” azt a katonai fogolytábor, amelynek barakkjait az első világháború hadifoglyai építették. Meszelnek, falaznak, építenek... Nem erre számítottak. A helyzet foglyai lettek. Világossá válik, hogy minden másképpen van.⁵

*

Pispek vályogból és fából készült házai nádfedelűek. Az utcák még kövezetlenek, nyáron a szárazság miatt nagy a por, esőben a sártenger mindent elborít. Villanyvilágítás nincs. Kassa Pispekhez képest világváros. Az ivóvizet itt vizesárokából, arikókból merítik. Kora hajnalban még tiszta a víz, ezért vödreikkel ilyenkor járnak a patakokra, de így sem tudják elkerülni a fertőzést. Orvos nem volt velük, az Interhelpo nem a diplomások szövetkezete, hanem az igazságos társadalmat kereső munkásoké.

„Nagy szennzáció volt érkezésünk, a helyi nomádok és városiakok egyike sem látott ekkor még gépeket és traktorokat; a sátán művének tartották ezeket az eszközöket, de mindezek ellenére nagyon barátságos kapcsolat alakult ki a transzport és a helyiek között.”⁶ Az ünneplés nem tart sokáig. Mareček Zsolnán azt ígérte, hogy a kirgizekből szervezett helyi kommuna könnyűszerkezetű épületeket emel a részükre. Az új telepeseket sokkolja a hír, hogy semmiféle lakóépület nem készült. A Mareček által kötött szerződések pedig nem érvényesek, mert azokat az Interhelpo „nepperes” és kulák elemekből álló kommunával kötötte. Néhány helyben vásárolt lóval vontatott taligán és a magukkal hozott traktorral és kisteherautóval költöznek át a volt fogolytáborba, amit ideiglenes lakhelyül számukra kijelölnek. Az egyik kitelepülő család meglátva a körülményeket, azonnal hazaindul Csehszlovákia irányába.

A tábor az erdőben épül. Mellette temető, ahová az osztrák, német, cseh, magyar, szlovák foglyokat temették. Az egyik csoport csak trágyakihordással foglalkozik. Az ácsok új tetőszerkezetet készítenek, az asztalosok a hozott anyagból ajtókat és ablakokat.

A fiatal erdőből kivágott husángokból priccseket eszkábálnak. A barakkokba költözők így ötven centiméter széles alvóhelyhez jutnak. A sokgyerekeseket a kisebb barakkokban helyezik el. Néhány hét alatt elkészül a munkatábor. Közös a konyha, ingyenes az ételmezés. Svecni, knédli, paprikás és gulyászerű ételek szerepelnek az étrenden.

A csehszlovák transzport napkeltétől napnyugtáig dolgozik. Később egyórás ebéd-szünetet tartanak, de bevonják a munkába a tizennégy éven felüli fiatalokat is. Egy fára transzmissziót szerelnek fel, egy másik áttétellel erre kapcsolják a körfűrészt, a gyalugépet és a kovácsműhely ventilátoros tűzhelyét.

Az emberek reggeltől estig nehéz munkát végeznek, a fizetség pedig csak a napi étel-lem a közös konyháról és heti egy rubel dohánypénz. Az esténként petróleumlámpavilágítás mellett tartott gyűléseken a vezetőségnek arról kell meggyőznie az elégedetlenkedőket, a habozókat és a kritikusokat, hogy tartsanak ki, a felmerült nehézségek elmúlnak, amint felépülnek a műhelyek, és elindulnak a gépek, minden jobbra fordul. A tagság levert hangulatban van, az emberek elégedetlenkednek. Különösen a nők viselik nehezen a kirgiz körülményeket: trágyatábori lakóhely, közös konyha íztelen étellel, mindenütt piszok, por, nyomor, szűkösség, pókhálással befont tetők, melyekben verebek tanyáznak.

Ebbe azonban nem tudtak beletörődni azok, akik önként és épp a jobb élet reményében zárták magukra a táborkapukat. A negyvenfokos hőségben végzett egész napi munka után pihenés helyett viharos gyűlések következtek. Egyesek már a személyes csalódásukról beszéltek. A gyűlések éjszakába nyúltak, véget nem érőnek tűntek. A tagok azzal mentek szét utána haraggal, hogy másnap folytatniuk kell. A hangulatot tovább rontja, hogy a tábort eléri a malária, a tífusz és a dizentéria. A betegségek első áldozatai a gyerekek. 1925. június 20-án reggel meghal a kilenc hónapos Pagács Václav. Az első két évben harminchat gyermeket temetnek el. Orvos nincs, és a Pispékből érkező felcser sem tud segíteni.

A családi tragédiák, a gyermekek elvesztése miatt sokan lépnek ki az Interhelpo sorraiból, és vagy a Szovjetunió területén keresnek más megélhetési lehetőséget, vagy visszatérnek Csehszlovákiába.

*

1926 áprilisában az Interhelpo közgyűlése úgy rendelkezik, hogy fát szállít Rudolf nagyapám részére, majd az egy hónappal későbbi jegyzőkönyv arról számol be, hogy nagyapámat bizalmi állásba nevezik ki. Egy újabb jegyzőkönyv már arról szól,

hogy „mindkét Demszkyt el kell bocsátani szabotázs és munkahely elhagyása miatt” (1926. május 22.). Áprilisban kelt a határozat, mely szerint Rudolf nagyapám utazzon Taskentbe „kiküldetésbe”, de két hét múlva már arról döntenek, hogy táviratilag visszahívják őt. A szövetkezet vezetősege által jegyzett határozat nem indokol, csak rendelkezik.⁷

Erre az időre esik Eduárd taskenti látogatása is, amelynek során, szinte beléjük botolva, ismeretséget köt azokkal az osztrák munkásokkal, akik már munkát keresve tengődnek, és várják sorsuk jobbra fordulását, de leginkább a mielőbbi hazautazás lehetőségét.

Taskenti útját követően Eduárdot is kirúgják, és hamarosan papírt kap róla, hogy fél évig a szövetkezetben dolgozott.

A szövetkezeti iratokból nem derül ki, hogy mit szabotáltak el és miért, de tény, hogy erre az időszakra esik távozásuk az Interhelpóból. Rudolf nagyapám a Tő-Asú (Tevehágó) és az Ötmök-hágó túloldalán fekvő, festői szépségű Talaszba, a Manasz című kirgiz népi eposz „földjéről” egy német telepesek által is lakott faluba, Johannesdorfba (kirgizül Kum Arik) költözött német tanítónak, amit rendkívüli megtiszteltetésnek tekintett, és egész életében büszkén emlegetett. Eduárd bátyám fauszatással és bányászattal is próbálkozott, mielőtt végleg elhagyta volna a szövetkezetet.

A Frunzében maradó Interhelpo-tagoknak időközben meg kellett gyorsítaniuk az építkezés ütemét, főleg a textilgyár építését, mert a textilesek csoportja már útban volt Szlovákiából, és 1926. augusztus 7-én meg is érkezett. Ez volt a szövetkezet legnépesebb csoportja: a második tanszporttal 606 személy érkezett, akik 62 vagonnyi rakománnyal települtek át.

Ezzel a második csoporttal jött Haury Margit, Mangi nagymama.

Levelében így számolt be a nagy utazásról:

„Pispek, 1926. IX. 15.

Kedves Pista bátyám és Iluska!

Augusztus 7-én végre szerencsésen megérkeztem Pispekre 27 napi utazás után. Az út nagyon kellemes volt, sokat pihentünk, több mint a fele időt álltunk, s így legalább alkalmunk volt sok mindent megnézni. [Mangi nagymama csak virágnyelven írhatott az utazás borzalmairól a feltételezett levélcenzúra miatt – a szerző megj.]

Az orosz határállomás Volocsiszk volt, s onnan tovább Kijev, Kurszk, Penza, Orenburg voltak a nagyobb városok. Soha nem fogom megbánni, hogy ilyen nagy utat tettem meg, mert nagyon sok szépet láttam. Kijev is egy szép város, gyönyörű templomokkal, van egy temploma, amit pénzértékben ki sem lehet fejezni. Gyémánt, briliáns s egyéb drágakövekből van az oltára. Máskülönb a város elég piszkos. Bármerre mentünk, az tűnt fel legjobban, hogy akármilyen kis falu is, templom 6-8 is van. Egy olyan városkában, mint Igló, 15 templom van, és mind éppen úgy megy, mint azelőtt, tehát az nem igaz, hogy elvették!

A Volga is nagyon szép volt, és csónakáztunk is rajta. Sokat fürödtünk az úton a Dnyeszterben, és még nem tudom, milyen folyókban. A meleg nem volt nagy, csak mikor a kirgiz sztyeppre jöttünk, mert bizony ott 48-50 fok volt a meleg, de mivel ment a vonat, nem éreztük annyira. Rengeteg tevélt láttunk már itt, mert a kirgizek leginkább azt tartanak, a húsát eszik is.

Turkesztán városban már ettük a finom sárgadinnyét, amihez fogható jót elképzelni nem lehet, és méghozzá olcsó is volt, 80-90 cseh fillérért emberfej nagyságú. Rudi elébem jött, s egy napig együtt utaztunk. S így értünk 7-én ide. Mindjárt egy ismerős kassai családhoz vitt el Rudi, ahol aztán az esküvőig tartózkodtam. Képzhetitek, hogy milyen jólesett itt az idegenben éppen kassaiakhoz szólni. Egy hét múlva, 14-én tartottuk meg az esküvőt, nagyon egyszerű keretek között. Azóta élünk csendeskén, boldogan. Rudi nem tud hová tenni, és mindig csak azt mondja,

hogy ő nem is hiszi azt, hogy én itt vagyok, hogy csak egy álom ez. A lakásunk nagyon szép. Gyönyörű a 4 ablakos szoba és konyha, nagy udvar, nagy kert.

Az ablakok éppen a hegyekre nyílnak, amelyek 4000 méter magasak, és nyáron is állandóan hó van a tetefükhöz. Pláne, ha lent eső esik, akkor egész a hegy lábáig hó van. Gyönyörű látvány, órákig el tudok gyönyörködni benne.

A város máskülönbben nem szép, olyan, mint nálunk egy nagy mezőváros, de a kiterjedése legalább kétszer olyan, mint Kassa. Van 2 mozi, színház, klub, kórház stb. Moziban már voltam, ugyanazokat a darabokat adják, mint nálunk. Cirkuszban is voltam már. Korzó is van a parkban, ahol valamelyik este a Csárdáskirálynőt játszották a zenészek. Bizony, csak úgy repesett a szívem, hiszen arra igazán nem számítottam, hogy itt magyar darabokat is fogok hallani. A magyar cigányok most nemrég mentek el innen. Minden jó volna, csak énnekem árt az itteni levegő, sokat betegeskedem, s ha csak lehetne, elmennék jobb vidékre. Nagyon sok dinnyét eszem, s ez itt minden bajnak az oka, de nem bírom megállni, mikor olyan finom és oly olcsó. Legnagyobb részt oroszok laknak itt, de sok a kirgiz, tatár, szárt. A kirgizek nagyon hasonlítanak a kínaiakhoz, a szártok már valamivel szebbek. A szártok háremet tartanak, feleségeik az utcán fekete fátyollal lefátyolozva járnak, s a házak ablakai az udvarra néznek, nehogy férfiszem belásson.

A feleségeiket veszik, marhát, tevé, lovat, pénzt adnak értük. Van olyan kirgiz, hogy egész életében egy asszonyra spórol, s mégsem bírja megvenni. Némelyik nagyon gazdag, van 2-3000 lova is. Sok kirgiz szó azonos a magyarral, pl. alma, atya stb. Szóval én megtértem őshazámba, mert hisz innen valahonnan indultunk nyugatra. Mostan már nincsenek oly nagy melegek, de mikor jöttünk, bizony állandóan 50 fok volt. Soknak használ, megerősödik, meghízik, sok nem bírja ki. A gyerekek sokan halnak a mieink közül. Már én egész beleszoktam a gazdasszonykodásba, s bizony egyszer sem rontottam el semmit. Nem is gondolok rá, hogy valamikor is jártam hivatalba. Itt nagyon sok magyar van, akik még fogság után itt maradtak, s sokszor összejön 4-5 család, és eltöltjük együtt a vasárnap délutánokat. Irjatok Ti is mindenről. Itt nagy öröm egy levél. Csókol mindnyájatokat

Mangi”

Az Interhelo helyzete a második telepescsoport megérkezésével sem javult, új nehézségek merültek fel az elhelyezéssel, a lakással és az élelmezéssel kapcsolatban. A második társaságot részben az első csoport lakásaiban szállásolják el, másokat a Dunkankán, helyi lakosoknál. Húsz nőtlen ember Frunze szélén egy elhagyott vályogházat talál, ezt alakítják át szállás céljára. Tizenegy nőtlen tag pedig a textilgyár kerítése mellett egy zemljankát – földbe épített lakóhelyet – rendezett be magának.

Csehszlovákiából öt csoportban összesen 1078 személy költözik a Szovjetunióba, és mintegy 150 vagonnyi rakományt hoz magával. Ez arról tanúskodik, hogy a szövetkezeti tagok zöme azzal a szándékkal települ át, hogy új otthon alapítson. Münzenbergék propagandamunkája túlságosan is eredményesnek bizonyul.

Kirgíziában az Interhelo öt nemzetisége további nyolccal bővül. Az újak között vannak kirgizek, oroszok, ukránok, üzbégek, kazahok, tatárok, ujjurok is. A beszámolóik szerint különleges „interhelo nyelv” is kialakult, amely az orosz, cseh, ukrán, szlovák, magyar és kirgiz keveréke volt.

Az önálló gazdálkodás kezdetben nem megy. 1927 nyarára az Interhelo adóssághalmozománya már eléri a 455 ezer rubelt. Ebből az adósságból a szövetkezet 1927 végéig sokat törleszt, de év végén a tartozás még mindig 217 ezer rubel. A szövetkezet segítségét kér, és a Kirgiz Autonóm Köztársaság bizottságot küld ki a helyzet felmérésére.

Ebbe a bizottságba néhány régi vágású hivatalnokot delegálnak, akik persze kizárólag a gazdaságosságot vizsgálják, és az Interhelo felszámolását javasolják, a textil-

gyártás kivételével. A többi részleget és a műhelyt a Frunzéban működő szövetkezeteknek javasolják átadni. A telepesek rossz néven veszik, és írásban is nehezményezik, hogy a bizottság úgy bánik az Interhelpo szövetkezettel, mintha az egy „kapitalista országból”, a NEP-korszak idején áttelepült szervezet volna.

A szövetkezet vezetősége tiltakozik a határozat ellen, és 1927 szeptemberében a moszkvai kormányhoz fordul, amely megváltoztatja a bizottság határozatát, és segédkezet nyújt a fennmaradáshoz.

Az intézkedések eredményeképpen 1928 márciusában a két különböző gazdaságban dolgozó szövetkezeti tagok többsége a textilgyár alkalmazottja lesz. Az Interhelpo szétesik.

1927 folyamán a dél-kirgíziai Kizil-Kija bányából az Interhelpo bányászai és családjaik átköltöznek a szibériai Kemerovo városba, a tomszki területen lévő bánya mellé, de 1938 után a bányászok többsége visszatér Csehszlovákiába.

*

Andreas dédapám súlyos betegsége és halálhíre 1929 tavaszán minden családi tervet megváltoztat. Amikor híret veszik a bajnak, mind a két fiú hazaindul a családjával együtt, ám a szovjet hatóságok jóvoltából Mangi nagymama és Rudolf nagyapám apámmal együtt Kassán ragad, mert nem kapnak többé orosz beutazási vízumot. Számukra véget ér a kaland, nem úgy Eduárd és felesége, Sura néni számára, akiknek a sorsa sokkal szerencsétlenebbül alakult.

Eduárd és Rudolf nem tudhatták, hogy sorsukat a Szovjetunióban bekövetkező változások rendkívül negatívan befolyásolták. A nagy perek előkészítéseként is felfogható, hogy 1929-ben Sahtiban, egy kis kaukázusi bányászvároskában, állítólagos „összeesküvést fedeztek fel” a mérnökök között: az ügyészség azzal vádolta őket, hogy szabotázscselekményeket követtek el abból a célból, hogy elárasszák a bányaaaknákat. A GPU első ízben rendezett koholt vádakkal és konstruált összefüggésekkel összeesküvésügyi ügyet 53 vádlott, köztük néhány német szakértő ellen. Az ítélelhozatal után – tizenegy halálos ítélet (ebből hat feltételes volt), 34 szabadságvesztéses és négy felmentő ítélet (német szakértők) – a politikai bizottság prominens tagjai, mindenekelőtt Sztálin és Buharin, nekitámadtak a „burzsoá szakértőknek”. Nekik kellett a hátukat tartani bűnbaként a rossz termésért és az első öt éves terv katasztrofális kihatásaiért. Az 1929 és 1931 közötti időszakban – ezek az évek a döntő fontosságúak a fivérek szempontjából – számos állítólagos „szabotázscsoportra” bukkantak. A műszaki és tudományos kérdések mintegy tíz százalékát vették őrizetbe, ami körülbelül hétezer foglyot jelenthetett. A titkosszolgálat az egész országra kiterjedő „összeesküvés” képét vázolta fel, és korlátozni kezdték, szűrték az országba történő beutazásokat is.⁸

A család emlékezetében viszont mély nyomot hagyott, hogy Mangi nagymamáék, apám és nagyapám akaratukon kívül maradtak Kassán, hiszen ők is vissza akartak utazni Kirgíziába. Minden beszélgetőpartnerem említi, hogy ők csak egy hónapra látogattak haza. Meg is ígérték nekik, hogy megkapják a visszautazási engedélyt.

Mi mást tehettek volna, bíztak ők is az ígéretekben.

*

1929 őszén, Eduárd bécsi útja idején, ahová csak azért utazott, hogy érme- és bélyeggyűjteményéből pénzt csináljon, Surának és lányuknak, Évának a csehszlovák beutazóvízuma lejárt. Az egész család rettenetes izgalmakat élt át Kassán, mert nyomozók jelentek meg náluk, és kitoloncolással fenyegetőztek, mire be sem várva Eduárdot, sür-

gősen visszautaztak a kirgiz fővárosba. Egy ideig hárman laktak Frunzéban Éva nagymamájával és Surával, aki munkát keresett. Időközben Eduárd visszatért Bécsből Kassára, de az ő orosz vízuma is lejárt, újat nem kapott, ezért nem is tudott legálisan Oroszországba utazni. Összecsomagolta a holmiját, egy esernyőt is vitt magával, melynek burleszkbe illő jelentősége lett. Lengyelországon keresztül Lettországba utazott, és illegálisan átlépett a mocsaras lett–orosz határon. A zombékos fűcsomókon, egyikről a másikra ugrálva sikerült a mocsáron átkelnie, közben az esernyőjét is elvesztette. Az orosz oldalon a határőrök elfogták, és nem akarták elhinni, hogy a mocsáron keresztül érkezett, hiszen ez kész csodának számított. Kutyákkal követték visszafelé a nyomát, és végül megtalálták az esernyőt, mellyel bebizonyosodott, hogy igazat mondott. El is ítélték, de mivel a határátlépésről igazat mondott, és elhitték neki, hogy a családja után indult, nem diverzánsként kezelték, mert akkor azért már halálbüntetés járt volna.

Részlet a kihallgatási jegyzőkönyvből: „*A határ átlépése után a Szovjetunió belsőbb területeire szándékoztam kerülni, majd KALINYIN elvtársnál akartam jelentkezni azzal a kéréssel, hogy vizsgálja ki ezt az ügyet, hogy miért nem adtak nekem egy éven keresztül beutazási vízumot a Szovjetunióba.*

Frunze városban 1927. évben feleségül vettem egy tiszteletes leányt, SARAVSZKAJA Alexandra Andronyinoვნát. Jelenleg is abban a városban dolgozik a tejkonyha vezetőjeként a városi kórházban. Vele él a kislányom, ÉVA, aki 2 éves. Többet mondani nem tudok, a jegyzőkönyvet nekem felolvasták, és az én szavaim alapján helyesen írták le, amit aláírással igazolok.”⁹

Eduárdot ezután hónapokig vizsgálati fogságban tartották, közben többszöri megállással visszaszállították Frunzéba, ahol illegális határátlépés miatt elítélték, majd szovjetellenes tevékenység vádjával ítélet nélkül tartották fogva. Ekkor a börtönből levelet írt bátyjának, Vili bácsinak Pozsonyba, melyet a bisceki börtönben sétáltatás közben átdobott a kerítésen, és nagy szerencséjére azt valaki továbbította is Pozsonyba. Vilmos, aki ekkor ügyvédként Pozsonyban tevékenykedett, a levéllel felkereste korábbi egyetemi kollégáját, Eduárd Beneš, az akkori külügyminisztert, és a segítségét kérte. Beneš hivatala magához Sztálinhoz fordult, és közbenjárásának köszönhetően Eduárdot kiengedték a börtönből. Erről a kapcsolatfelvételtől nincs semmiféle írásos dokumentum, de a két állam közötti diplomáciai jegyzékváltásból és a moszkvai csehszlovák képviselő levélváltásaiból annyi bizonyosan megállapítható, hogy igen magas szinten foglalkoztak Eduárd bátyám ügyével és fogva tartásának körülményeivel. A pozitív fejlemények magyarázatául szolgál, hogy ebben az időszakban Csehszlovákia kifejezetten jó kapcsolatokat ápolta a Szovjetunióval.

Éva elmondása szerint Eduárd a kiszabadulása után nem hagyhatta el Frunzét, munkát sem kapott. Aranyat mosott a folyóban, abból élt néhány hónapig. Hamarosan elvált Sura nénitől, és a bíróság – orosz szokás szerint – Évát, mint leánygyermeket a papának ítélte.

Eduárd életének ezt az időszakát – a GPU mellett – Vilmos közbenjárásának köszönhetően a moszkvai csehszlovák külképviselet is figyelemmel kísérte, és rendszeresen jelentett Prágába, a Külügyminisztériumba:

„*Címzett: Csehszlovák Belügyminisztérium, Prága*

1930. október 17-én Eduárd Demszky saját bevallása szerint illegálisan lépte át a SZU határát, ezért letartóztatták, és később deportálták Frunzéba, ahová,

1931. április 10-én érkezett, még aznap kihallgatták, majd szabadlábra helyezték, és visszakapta az útlevelet.

1932. január 22-ig német nyelvet tanított, amikor is letartóztatták állítólagos szovjetellenes tevékenységért. Négy és fél hónapig tartották fogva.

1932. június 3-án szabadon bocsátották anélkül, hogy kihallgatták volna.

1932. augusztus 27-én jelentette a moszkvai követség megbízottja Prágába a belügyminiszternek, hogy Demszkyt szabadlábra helyezték azzal a feltétellel, hogy nem hagyhatja el Frunze város területét.”

1933. október 25-én Demszky Vilmos levelet ír a Prágai Külügyminisztériumba, mit sem tudva valamennyi részletről, köztük arról, hogy testvére már szabadlábán van:

„Eduárd Demszky nevében és képviselőként bátorkodom előterjeszteni a következő kérelmet. A moszkvai Külügyi Képviselőt tegye meg a szükséges lépéseket annak érdekében, hogy testvérem kapja vissza az útlevelét, bocsássák szabadon, és fizessék ki az elmaradt bérét arra az időre, ameddig törvénytelenül fogságban tartották, és végezetül biztosítsák számára a díjmentes gyógykezelés lehetőségét is.”

Gondos és részletes választ kapott:

„Csehszlovák Központi Állami Archívum
(BM feljegyzés rövidítve)

A külügy moszkvai képviselője a BM kérésére közölte, hogy Demszky Eduárd Frunzében él. Négy és fél hónapos fogsága alatt nem hallgatták ki. A GPU pincéjében tartották, ahol takarót nem, csupán napi 300 gramm kenyeret és vizet kapott. Tüdő- és szívmegetedése miatt lábdagatokkal szabadon engedték, de Frunzét nem hagyhatta el. Kérdésére, hogy miért tartóztatták le, a GPU »nacsalnik« azt válaszolta, hogy kémkedés gyanúja miatt – amit azonban nem tudtak bizonyítani. Szabadulásakor ígéretet kapott, hogy tanítói fizetését visszamenőleg megkapja, és betegsége miatt szanatóriumba viszik.

1933-ban német nyelvtanári fizetését megkapta, de szanatóriumi gyógykezelést nem biztosítottak számára. Mivel munkát sem kapott, így ötéves kislányával nagyon nehéz anyagi helyzetbe került.”

1933 őszén Eduárd Évával együtt minden tiltás ellenére felszállt a Moszkvába induló vonatra. A rendőrök követték, le akarták tartóztatni, átkutatták a vonatot, de közben valaki kikapcsolta az áramot, és a kocsik sötétségbe borultak. (Feltételezhető, hogy mások is illegálisan akartak távozni, mert a lakhelyelhagyási tilalom gyakori büntetés volt.)

A peronon apa és lánya még utoljára számba veszi a poggyászt és a három napra való ételmelet. A vagonokban nincs hálóhely, csak ülőhelyet találnak. Szemközt ülve egymással, türelmetlenül várják az indulást. Döcögve haladnak, és minden kis ázsiai állomáson megállnak. Előre megállapodtak, hogy vigyáznak, mit beszélnek, mert a fülkében biztos ülni fog valaki a Csekától. Kalandos vakmerőségüknek és a szerencsének köszönhetően Éva és Ede bátyám végül is kijutott Frunzéból, de Sura nénivel soha többé nem találkoztak.

Azonnali távozásuk bölcs elhatározás volt. Eduárd politikai ösztönei jól működtek. A szovjet állam totalitárius karaktere egyre erősödött. 1935-ben a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa (azaz a kormány) rendeletet adott ki, melyben újból szabályozta –

magyarán: megszigorította – az unió területén lakó idegenek tartózkodási és költözködési lehetőségeit. Minden helyváltoztatást kötelesek voltak a hatóságoknak bejelenteni, s a helyi hatóságnak jogában állt az idegent minden olyan helyről kiutasítani, ahová nem szólt a tartózkodási engedélye.¹⁰ A megszigorított szabályok miatt sokan bujkáltak, eltűntek a család szeme elől is. Éva interjújából: „*Anyám nővére, Nina már korábban valakivel Moszkvába szökött. Későbbi sorsáról nem tudok semmit, csak azt, hogy apám elmondása szerint nagyon szép lány volt, de teljesen eltűnt a szemünk elől.*”

*

Időközben Kassán 1929 végére Rudolf nagyapám türelme is elfogyott, és egyszerűen szökni akart, hisz „mindenüket” Talaszban hagyták.

Rudolf nagyapám azzal a szándékkal indult neki a határnak, hogy átszökik, és később kihozatja a családot is, de elfogták, és visszatoloncolták. Még egyszer próbálkozott a szökéssel, de a második próbálkozása is kudarcra jutott. Végül Kassán ragadt, és hosszú ideig volt munka nélkül.

Rudi és Mangi többször és mindenkinek sorjában elmesélte a kiutazást, a tábori életet, a felkészületlenségeket és a talasi örömeiket.

Azt is mesélték, hogy volt munkájuk és maguk építette házuk, állataik, és Rudi a falut is tervezte, széles utcákkal és malommal, de ezt csak ő tudta részletesen kifejteni. (Az Interhelpo-archívumban őrzött dokumentációjában fellelt „falutervek” és rajzok inkább vázlatnak tekinthetők, de arra vallanak, hogy Rudolf nagyapa hosszú távra tervezte a faluépítést.)

Az „oktatás”, a tanítói tapasztalatok állandó beszédtemájukká váltak. Az első napokban nagyapám a döngölt agyagpadlóra terített vastag nemezre és szőnyegekre ültette a nehezen összeverbuvált, platt-deutschot beszélő és igen különböző körű diákjait. Elsőbe jártak a kiskamaszok is, akiknek a beszédjét alig értette a Monarchia iskoláiban kiképzett nagyapám, de a mezítlásos parasztyerekek térdére tett tábláin mégis megjelentek az első, írásjelnek alig nevezhető betűk és számok. Rudolf nagyapa annak örült a legjobban, ha legalább egy német dalt meg tudott tanítani nekik. A „*Brüderchen komm tanz mi mir*” és a „*Fuchs, du hast die Gans gestohlen*” olyan jól ment nekik, hogy már az első évben elő tudták adni azokat az évtáron.

1930-ra világossá vált, hogy nincs visszaút.

Nagyapám Kassán ragadt, és hosszas munkanélküliség után vasutasként alkalmazta a Kassa–Oderberg vasút, az a társaság, amelynél édesapja évtizedeken át szolgált, és amelynél rövid ideig Vilmos is dolgozott. Valószínűleg bátyja segítségével, közbenjárásán múlott, hogy politikai priusza és nyíltan vállalt baloldalisága ellenére alkalmazták. Rózsahegy elővárosában, Rybarpolén, Enyickén, Csernőn és más állomásokon, de mindig a vasút szolgálati lakásában lakott. Nyugdíjasként is egy szoba-konyhás vasutaslakásban élt, Rybarpolén, amikor az alábbi levelet írhatta:

„*Drága Bubi,*

mindig úgy képzeltem, hogy állva olvasod el az általam oly ritkán írt leveleket. Kiveszed a postaládából, és a lépcsőn fölfelé rohanva téped fel a borítékot, és amint a kulcsot a zárba helyezed, de már mielőtt elfordítanád, már türelmetlenül olvasni is kezded, és mire a szobába érsz, túl is vagy a lényegen, megtudod, hogy kaptál-e rossz hírt. Most szerencsére ilyenekkel nem szolgálhatok. Helyezd kényelembe magad, és próbálj egy kicsit apádra figyelni, ha nem vagy egyedül, inkább tedd félre a levelet, és várd ki az időt, amikor a figyelmedet nem vonja el semmi tőlem. [...]

Nehéz helyzetben van a vasutas apa, ha a családjával is törődni akar, és az állását is meg akarja őrizni. Az én helyzetem ráadásul attól volt különleges, hogy mivel a Szovjetunióból jöttünk haza, és itt ragadtunk Kassán, nekem senki nem akart munkát adni. Szégyenfolt volt rajtam a kint eltöltött négy év, és ráadásul én mindenütt büszkén vállaltam és hangoztattam, hogy szerettem a kinti életet, és visszavágytam Johannesdorfba, mert ott együtt lehettünk.

Édes fiam, te nemigen emlékezhetsz arra a falura, ahol apád tanított, és arra sem, hogy ott milyen békességben és boldogságban éltünk. Mindenünk megvolt: nem volt gond a kenyér, a zsír, a szalonna, és a falusiak jóvoltából még tehenünk is volt, kecskénk, csikónk, szóval mindenünk.[...]

Ott én TANÍTÓ voltam, édes fiam. Jó fizetést kaptam, és szerettem ezt a munkát. Büszke vagyok rá, és nekem sokat számított, hogy négy polgárral tanító lehettem. Az én életemnek ez volt a legszebb korszaka, és talán érthető számodra, hogy amikor Eva Sura nénivel visszament, és Ede bátyád is utánuk indult, akkor nekem is mehetnékem volt. El is indultam, de a határról visszatoncoltak.

Ma már nem utaznék oda. Egy idő óta, amióta itt a Gottwald által képviselt kommunista vonalat is módomban van tapasztalni, azt gondolom, hogy ott is visszafordíthatatlan változások történnék. Én egyébiránt mindig ellentétes módon reagáltam ezekre a változásokra. Álmaim pedig – rám jellemző módon – mindig teljes ellentétben voltak valóságos helyzetemmel. A jónak ítélt idők álmai rosszak, igen rosszak voltak, valószínűleg gyötört valamiért a lelkifurdalás. De ha elhagyatottnak és nyomorultnak és kisémmizettnek éreztem magam, akkor az álmaim derüseké váltak, és mindig előjött Talasz a Manasz meséivel vagy Naszreddin Hodzsa története.

Élete során olyan akadályokkal is találkozik az ember – bizony ezt is fel kellett ismernem –, amelyeket nem lehet legyőzni. Ilyenkor nagy hiba úgy tenni, mintha ezek a korlátok nem is léteznének.

Ha van merszünk ezt kimondani és ezzel őszintén szembenézni, akkor könnyebb túljutni a nehezén. Nem a mi hibánk volt, hogy nem sikerült végigvinni azt, amibe belekezdünk, sőt, talán volt abban valami sorsszerű, hogy nem engedtek vissza, és mintha valamilyen mesebeli jó szellem megóvott volna bennünket a még nagyobb bajtól. Ezt persze nem tudhattuk, nem láthattuk, és ma már könnyű ezen bölcselkedni.

De nem lett belőlünk jobb ember, ne hitessük el magunkkal, hogy ezekből az új eszményekből új világ született. Életünkben egymást váltják az álmok és a kiábrándulások. Most egyik napról a másikra élünk, és vannak közöttünk, akik épelméjűnek nem nevezhető eszméket hirdetnek.

Képzeld el, hogy még engem is megpróbáltak beszervezni, azok, odaátról. Azt akarták, hogy itt Csernőn, a mi átrakóállomásunkon, írjak nekik jelentéseket, szóval legyenek a besúgójuk.

Nem vállalkoztam erre, ami, gondolom, nem volt jó pont, és nem fog segíteni a pályámon. De ez csak ránk tartozik, és nem is levéltéma, csak kikíváncozott belőlem.

Szeretettel ölel és csókol mindkettőtöket,

Apu”

Jegyzetek

1. Demszky Gábor: KELETI ÉDEN című család-története a Noran kiadónál jelenik meg karácsonyra.
2. Petrák Katalin: MAGYAROK A SZOVJETUNIÓBAN 1922–1945. Napvilág, 2000. 132.

3. Arthur Koestler: A LÁTHATATLAN ÍRÁS. AZ ÖN-ÉLETRAJZ MÁSODIK RÉSE 1932–1940. Osiris, 1967.
4. Bajlanov kirgiz író BÓRDOSTOR (TESTVÉREK) című, Biskekben, 1972-ben kiadott könyvében írja meg a kiutazás hiteles történetét.

5. Pollák, Pavel: INTERNACIONÁLNA POMOC CESKOSLOVENSKEHO PROLETARIATU NÁDOM SSSR: DEJINY CESKOSLOVENSKEHO ROBOTNÍCKEHO DRUZSTVA INTERHELPO V SOVJETSKEJ KIRGIZII (szlovákul, Az INTERHELPO CSEHSZLÓVÁK MUNKÁSSZÖVETKEZET TÖRTÉNETE KIRGIZIÁBAN). Pozsony, Szlovák Tudományos Akadémia, 1961.
6. Dubček, Alexander: HOPE DIES LAST: THE AUTOBIOGRAPHY OF ALEXANDER DUBCEK. London, Harper Collins, 1993.
7. Kirgizisztán Központi Állami Levéltár; Az Interhelpo csehszlovák munkásszövetkezet dokumentumai, Biskek.
8. Berry McLoughlin–Hans Schafranek–Walter Szevera: AUFBRUCH, HOFFNUNG, ENDSTATION (KÉSZÜLŐDÉS, REMÉNY, VÉGÁLLOMÁS). Wien, Verlag für Gesellschaftskritik, 1996.
9. A Kirgiz Köztársaság Nemzeti Biztonsági Szolgálatának archívuma (Kihallgatási jegyzőkönyv [12. o.], Szebezs város, 1930. október 17. OGPU, Politikai Osztály).
10. Petrák Katalin: i. m. 266.

Szabó Sándor

A KISFÖLDALATTIN

úgy tűnik mintha volna még
 megvolna még
 és nem lomkelmeként széjjelfoszolva rég
 vagy képet váltva
 porceláncserép szilánk
 netán huss elfuvintott petrólámpaláng
 satöbbi
 szóval nagy néha ép egész
 és tündököl bódít felfűt
 igáz igéz
 kamaszkori kincsem
 a hit
 a hit
 a hit
 az áhítat
 ha nyögtem eltiportan is
 ő folyton tette-vette bennem dolgait
 ez mára már anakron és brutálnaiv
 ez kérem elvadult kor
 ám egy kisgyerek
 ha elfogad kis híján könnyem is pereg
 nevét kérdem Tamás?
 ne mondd hogy Béla vagy!
 de Béla
 Béla
 Béla
 mondja és kacag

Szaniszló Judit

NESZHARISNYA. ÖLTÖZZ, FÜL! (II)

2005

Irigységem nagy veres daganat lesz a sarkamon, ami akkorára dagad majd, hogy végül gömbölyűvé válik, és én majd gördülök csak a nagy veres talpaimon, fájok és irigykedek. Kicsinyességem összeszűkíti majd a szemem, kis résen kell nézmem a világot, mindent kicsinek látok majd, magamat pedig a legkisebbnek. A hajam az ingerültségtől szépen lassan kihullik majd, fázni fog a nagy formátlan és fed(dhet)etlen fejem, nem lesz mivel takarnom magam, a végén a füleim is letörnek.

– Mondja, kedves kiskisasszony, szabad lesz egy hábkönyű, keserédes matinédugásra?
– kérdezi a tudatom alatt a napi királyfim, nyújtja közben felém. Kezét. Is. Királyfi nincs. Ez a nap sincs. Tízkor már *ágybadug*, és nem ereszt reggelig.

Lányok számolnak, fiúk jogorvosolnak, akinek nem jut semmi, blogot ír. Az ablakból látni, ahogyan színkódos papírgranulátumokat köp ki magából egy iratmegsemmisítő/nyomda csöve. A cső a falból jön, nejlonnal körbezsákolt vége egy konténerbe ér. Az alagsorban fogy a pacal és a rakott kel. Mindenki tegez mindenkit. Lassan az összes gyomor megtelik, a granulátumok ma zöldek.

Szeretnék a férfiakról írni. Nem úgy, mint disznókról, és nem olyan rendszerben, amiben az origó a le nem hajtott vécéülőke, hanem úgy, ahogyan a férfiak szoktak a nőkről. Nagyon tisztességesen tudok odalenni a férfiakért, nem egyért, nem kettőért, hanem számomra is meglepő módon egyszerre szinte mindegyikért. *Jajjicák* és *gyöngyszemek*. Megnyerő bennük a férfi (*tisztelem benned a nőt* analógiájára), kedves a kedvességük, sőt megkockáztatom, még a seggfixációjuk és a mellmagassági elbambulásaik is megnyerőek. Nemcsak mint nő mondom ezt, hanem mint körúti figyelő is. Ki lehetne belőlük rakni egy besztóftot. Tényleg, van most divatja férfiakat szeretni így amblokk, kis darabokban? Ebből egy kis pofaszakállat csippantok le, abból a bal kezét, amabból a kis gyöngybetűit meg a kommunikációs gátjait. Ez már-már darabolós gyilkosság, ezt még újra kell gondolnom. Patchwork shopship. Jó, persze, ebben az én szorongásaim is benne vannak, de ez olyan bonyolult. Most veszek egy nagy levegőt, ééés.

Szocreál vasárnap: macinaci, fürdőköpeny, fejen a törülközőturbán, bal kézben a sör. Sörségét tekintve közegbarát, típusát tekintve közegidegen (Heineken). Jobb kézben felsőkategóriás fokhagymás parasztkolbász, hón alatt Szatmár befőttesüveges Aranya – valami eszméletlen finom csemege bébiuborka –, fülem mögött libazsír és fokhagymakrém. Boldog bőfögésem arisztokratikus. Otthon vagyok. Íme hát megízleltem hazámat.

Nem győzök csodálkozni, hogyan pattanunk le egymásról, a világ meg én.

Alulról aknáztam a felsőkategóriás étkeztetési rendszert, volt, hogy direkt hangosan bőfőttem. Hanyatt feküdni a padlószőnyegen akkor még nem jutott eszembe.

Pastát akart, és házi készítésű szószokat, meg hogy ne legyen rajtam bugyi. Háromszor hívtam föl – ill. csörögtem rá, és ő vagy visszahívott, vagy nem, már nem emlékszem –, hogy mégis milyen. És akkor elmagyarázta – hoppá, ezek szerint legalább egyszer vissza is hívott –, hogy hogyan képzelem őt: én kitalálom, megfőzöm, és ő majd meg-
eszi boldogan, akármilyen is lesz az, a lényeg, hogy pasta lesz és szósz, és hogy nem lesz bugyi meg egyéb zavaró tényezők. Még a telefonban is nagy kezdőhangokkal tudta mondani azt, hogy *Te*; éreztem az intonációiban, hogy virágot fog hozni, hogy ez egy ilyen virágosan és bugyitlanul kiszámítható meglepetésvacsora lesz, olívaolajosan cup-pogós és füledt, és nekem meg kell majd lepődnöm, és neki meg kell majd lepődnie. Szép koreográfiák szerint tudtunk amúgy mindig egymásra csodálkozni, aztán elegánsan és gátlástalanul egymásnak esni. A szószok meg közben a hokedlin bőrsődtek.

A fejemben most szószok keverednek keresztnevekkel, nem is, inkább csak eggyel, a fregolin bugyik száradnak, talpam alatt fű terem, tegnapelőtt negyedike volt épp, és mintha minden összefüggne mindennel, még a semmivel is. Hallom a saját hangodat, magamban, lassan, gondolkodva jársz, zárod soraimat, maradsz tisztelettel minden, amit magaménak hittem, benne vagy a világirodalmam összesében.

A csomagtartóban egy összecukott tolókoksi kotyog, ide-oda vergődik, neki is kéne már a tér, hiába. Akkora a köd, hogy Apa áll a rálóg a kormányra, annyira koncentrálni. Apa szerint kivédhetetlen szituáció gyakorlatilag nem létezik, kormányra érő áll a is ezt az igyekvést illusztrálja. Apa figyel, és kivéd. Apa kocsit most hadd ne hajtson már, ez most annyira magas labda lenne, ez most annyira nem elegáns lenne. A hazafelé utak a víztározó mellől ilyen epilógus jellegűek. Összefoglaljuk Ali bácsit, a kis másfél éves mozgáskoordinációját, Zs. legújabb becsípődését meg Ica mama ízületeit. Az epilógus általában harmincöt perc, ekkora ködben majdnem egy óra, K. hízott, P. rendes a gyerekekkel, J. csak ül, és sose beszél, nahát. Húsz perc után most el is távolodunk kicsit az aktuális hűsvéti panelektől, fogynak az ünnepi toposzok, otthon meg még sehol. A Borsodchem főkapujánál a Villányi úti Pető a téma, az ércelőkészítő mű mellett már a népfregettyű gyűlések. *Apátok népfregettyű volt, az, Anyátok egyszer Pozsgaynak írt egy kérvényt, ami után meg is változtattak egy rendeletet az intézetben, nem is semmi ám ez, Uszó két lába talán épp akkor volt derékig begipszelve, jól el is rontották azt a műtétet. Is. Voltak konduktorok, akik nálunk kezdtek dolgozni a Villányiban, aztán vagy külföldre szöktek munkát vállalni, vagy a Herminába fokozták le őket, nem tudja Uszó se biztosan, csak gondolja, mondja, és akkor már látszik a városhatárjelző tábla, a temető jobbra, mellette a Tesco és a benzinkút, a tolókoksi végre kikerül hátulról, és hát kivédjük, újra otthon, édes.*

Múltgenerátort vennék kilóra. Ki kéne ezt az egész trágadombot pucolni.

Tavaszi vagyok, dögöljek meg, tavasz vagyok.

Általában a lábaim közé szoktam támaszkodni az irodai forgószekeken fél tenyérrel, pihenés gyanánt. Ma félrekönyökölttem, és beestem a saját lábaim közé. Komolyan ráncolom a homlokom az utcán, mintha, komolyan kopogtatom a cipőm, mintha, feladok melegen ajánlott borítékokat magáncélból munkaidőben a köznek, mintha, izgulok,

mint egy brazil szappanoperahősnő, azt képzelem, hogy minden az, ami, modern feminista filozófiákat gyártok, sokféleképp illatozok, tekergetem közben két ujjal a hajam. Tavasz vagyok, mondom, manifesztálódok mindenfelé. Kedélyes hangulat iralkodik az urodában, ilyeneket mondok, betűcserélek indirekt.

Amikor nálam alszik, olcsó fehér szalvétába csavarva hozza a fogkefáját, odateszi a szennyeskosárra, mellette egy Bakery feliratú nylonban meg a zöld fésűjét. Azt a nyeletlen fajtát, ami egyik végétől a feléig mérsékelten sűrű, felétől a másik végéig meg nagyon sűrű. És nagyon ronda. És nagyon otthoni. A kék szerelősruhája a bugyispolcom alatt lesz összehajtogatva, mostanában már a gatyamadzag se tudja eléggé összetartani, hasban lötyög neki, mikor fúr és tiplit nyálaz. Persze máskor és máshol is lötyög neki, de én akkor és így látom a legjobban rajta a hiányt. Szereti a barna cipőket, minden kiraktnál megáll, egyszerűen hihetetlennek tartja, hogy a hajók ennyire kivilágítatlanul közlekednek alkonyatkor, hogy a Mekiben csak nyolcvan forint a tölcseres fagyi, hogy vannak emberek, akik az aluljáróban szedik magukra és hirdetik fennen a hitüket, kihangosított gitár és dob mellett énekelve, Burger King segge partján. Az ágyamban szeret aludni, ezt tudom, bár sosem mondja, csak hangosan szuszog még hajnali négykor is, otthon olyankor már a plafont szokta bámulni ébren. Sose tudok róla másképp írni, csak így sehogy se, csak így mindenhogy. A Jóapám.

Rohad az egész lakás. Az elsötétített ablakból hallgatom, hogy szirénázik egy nászmenet, se köpni, se nyelni nem tudom ezt a vackot a torkomban, úgyhogy kérek szépen egy kalasnyikovot. Előbb a kezét durrantanám szét, ami a dudát nyomkodja, aztán azt a nyúlós labdát a torkomban. Köszöntem tisztelettel.

Még másodikban is sokszor pisiltem be az osztályteremben. A székem alatt állt a tócsa. Oka egyszerű. Nem akkor engedtek ki végére, amikor pisilnem kellett, hanem akkor, amikor szünet volt. Baszhatták.

Apa mossa a Škodát, az erkélyről látni. Tíz emeleten egyszerre fő a vasárnapi húsleves, egyszerre sül a rántott hús. Pappági lóg a mászókan, puskásjuci matekleckét ír. Együtt lüktet a tíz emelet, az egész kék erkélyes ház. Buriéknál a kádban úszik két ponty, tímeja megint megbukott. Csókolom, évi lejöhét?, a bátyám járni tanul a nagyszobában. Szól a tesla, hatéves lettem.

Például beleharaphatna a fülembé a járókelő. Szentimentális lettem. Lassan egy százas papírzsebkendővel párnázom ki a hétköznapijaimat.

Hurrá Lézi, nyaralunk!

Beléptem az ajtón, nehéz a hátizsák, a bal kezemben meg egy marék szórólappal az itt hagyott postaládából letről. A kispárna a jobb kezemben vizes, körúti eső vizezte. Segítettem levenni a táskámat, adtam két puszit, *hiányoztál*, mondtam. Zörögtek a bűdös tengeri kövek a táska felső zsebében. *Kimosok rám, inkább én.*

Segítő és óvatos anyai kezekkel markoltam ki a csomóra kötött szennyeseimet. Ma nem voltam bumfordi magammal. Kimostam a kagylószagot is a fürdőruhákból, meg a rothadt fügyenyomokat a szandálomból. Hálás voltam és elcsigázott. Mutattam nekem képeket, aztán lemerült a gép. Beraktam még egy adag mosást, hogy majd inkább mégis én. *De szépen lesültél*, mondtam nekem, és megsimogattam az arcomat. Ettem ropit, hazait. A tükörben néztél engem, néztem magadat, *lefekszem*, mondtam, jó

éjt, mondtam. Barna vagyok és kipihent, örülök kéne, hogy látlak engem. *Majd holnap*, mondtam mosolygva, hiszen én az ilyeneket mindig megértem, és azon nyomban a bal oldalamba fordultam. Úsztam kicsit a víz alatt, ezt elfelejtettem mondani, kép is van róla, de nem vagyok felismerhető. *Szeretném látni*, simogattam meg az arcomat megint; akkorra félig aludtam. Éreztem valamit, de már olyan volt, mintha csak képzeltem volna.

Elpirulni vágyom, ezt most álmodtam, és le is írom, hogy reggelre el ne felejtsem.

Ha ínyenc lennék és jól főznék, senkinek nem árulnám el. Szándékosan nem ismerném fel a fűszereket a boltban, azt mondanám, a legolcsóbb trappistát szórom a tejfőlős tésztára otthon. Ha nagy, formás melleim lennének, direkt takarnám őket, leszorítanám valami műszálas borzalommal, utálkozva beszélnek a szexről, és nem tudnám egy pornósztár nevét sem. Ha kicsi, formás melleim lennének, homorítanék a sportpóló alatt, hogy még azok a kicsik se látsszanak. Az amúgy fényes és könnyen kezelhető hajam kéthetente mosnám csak meg, kemény munkával fakóvá és töredezetté tenném. A megható filmekben a moziban hangosan röhögnek, otthon meg egyedül sírnék rajtuk. Érdes, bűgő hangomat titkolnám. Valami hangmagasító berendezést raknék a nyelvem alá, ha vinnyognék, még a buszablak is kiszakadna a helyéről. Rühös macskákat puszilgatnék mások előtt a lépcsőházban. Azt mondanám mindenkinek, hogy a rejszolás a sátán szüleménye. Testtorzító berendezés is lenne rajtam, mindenki tőlem undorodna. A hónom alá minden reggel döglött halakat dugnék, a nehezen megszerzett pattanásaimat jól elvakarnám. Én lennék a legjobb nő a világon, de csak én tudnám. Jól kibabrálnék veletek, rajtatok szórakoznék.

Mesetroli. A 70-es vezetője, azé, amin ülök, egy keresztvezetőnél lelassít, és csókot lehel a szembejövő 78-as troli vezetőjének. A 78-as troli vezetőjének griberlije van és csüngős fülbevalója, még azzal is képes mimikázni. A következő megállónál egy apuka felszáll egy kislánnyal, akinek kezei és lábai petyhüdten lógnak. Apuka ölébe igazítja a buta kis testet, azután gyengéden az ötévesforma kislány fülébe suttog, *nézd, Rita, virágok nőttek a nadrágodra!* A következő megállónál valakinek madárhangon csicsereg a mobilja.

Tökéletes lenne. Reggel betenné nekem. Én azt mondanám, szeretem, felkelnék együtt, és elkezdénék egy tökéletes vasárnap délelőttöt. Megkenném a kalácsot-kenyeret, ő szeletelné a paradicsomot, kiöntené valami porcelánba a bolti lekvárt. A gyerekek 100%-os pamut hálóingben mezítláb rohanganának a padlófűtésen, háttérben szólna Minimax házimoziból. Leülnek együtt a nagy ovális asztalhoz, aminek a helye úgy lenne kiválasztva, hogy természetes fény mindig érje, akár esik, akár fúj. Mosogatógép nem fontos, lehetne kézzel is ellögyöbölteni azt a keveset, előlött most elsiklunk. Ökotudatosak lennénk. Nagymamánál nagyokat játszanánk, olvasnánk kedvenc könyveket, megbeszelnék kedvenc filmeket. Mert kedvenc könyvek és kedvenc filmek azok kellénének, ez pl. a mosogatógéppel ellentétben fontos lenne. Zörögne, frászt zörögne, inkább csilingelne az amerikai konyha bejárata fölött egy szélcsengő. Vennék családi jegyet az állatkertbe, a gyerekek néha elrohanganának. Elmondanám neki, mit várok az élettől, törekednék a konkrétumokra minden nap, így vasárnap is. Afrikára, Kantra nem gondolnék. Csóknál a nyelvünket nem használnánk. Este lecsavarná a fejem, lecsatolná a lábam, és kivenné a szívem. Tökéletes lenne. Reggel aztán megint betenné nekem.

És akkor pont nem azon kéne gondolkodnom, mint most. Akkor mondjuk üldöznének a nagytermészetű és kívánatos, kellőképpen pikírt hímek, dominálni akarnának és letarolni, én meg persze csak rágnám a körmöm a sarokban, és finnyásan hajtanám el őket hűvösebb és higgadtabb tájakra. Akármít húznék magamra, jó lenne a vonalvezetésem, és hiába akarnék észrevétlen maradni, minden enervált dominánshím ki akarna hátrálni az apátiájából, bele egyenesen az én zsidbadt ölembé. És akkor én persze pont nem azon gondolkodnék, mint most, hogy gyere már, aztán ugorj egy nagyot, te mamlasz, hanem frigid lennék és kezelhetetlen, mint egy marék szárazbab. Akkor soha senki hozzám sem érhetne, mert nem hagynám, és ettől mind el akarnának pusztulni. Engem meg marhára nem érdekelné.

ZETOR LEILA: SZINESZTÉZIA

Szájszag.

A lírai bakancslelkem azt mondaná, ha tudna beszélni a lírai cipőnyelvével, hogy most úgy érzi magát, mint akit fényesre keféltek. Ó, én cipőszerű lírai lelkem, mostan moka-színes tintákról álmodom. Annyi történt csak, hogy tisztességben végigaludtam megint egy éjszakát.

Beszéltem Anyának a börtönről. Meg P-ről, anno.

Most miről fogok neki mesélni legközelebb, ó, nem tudom.

P. rám csörgetett a mindigsemmiből, menjünk szerinte vacsorálni. Akkor még nem volt inzulinpumpám, nem volt ilyen egyszerű, mint most, de persze ez kit érdekelt. Akkoriban tehát kétszer vacsoráltam. Korrektor, alapozó, szemöldöksíp, arcpiros, pillaspirál, fehéres héj, legyen kint egy kicsi has, de ne legyen szivacsbetét. Valahogy neki nekem könnyen ment, így ez azóta másnak se nekem. Szóval köteggben volt neki farzsebben kitérdekelhonnani pénz. Jó volt vele gangsztafeleséget játszani. Szép zakói voltak, és kurvasokat olvasott. Vacsoránál kurvasok jattot hagyott, mesélt nekem kurvasokat kurvanevetve.

Kurvaszerettem, na, kurvaszeretem.

Lassan akkorára nő bennem a szplín, hogy rám küldi a sznobbik énem az ízlésrendőrséget.

Csak tudnám, mitől nem fáj a fejem.

(Ízlésrendőr, jöhetsz.)

Alsóban viccesnek találta mindenki: szorosan magamra kulcsoltam a kezem, a bal kezemmel a jobb csípőmet, a jobb kezemmel a bal derekamat taperoltam, háttal álltam mindenkinek, úgy táncoltam az osztálybulikon. Ma este megint kipróbáltam, umm-cacáztam egyedül. A tükörben néztem meg magam hátulról, már amennyire ez ilyen kitekert pózban lehetséges. Még mindig vicces.

Délután voltunk Ilanénnyénél, aki még él, viszont egész nap elviselhetetlen fájdalmi vannak, és pisiszagú a konyhája meg az aprósüteménye. Ilanénnye sírt, és mi nem értettük pontosan, mi baja. Csináltam róla képeket, a vaku nélküliek nem igazán sikerültek. Imruséknál teleedtük magunkat töltött káposztával és krumpilis buktával, hazafelé pedig bemásztunk a kastély kerítésén, ahol Anya megmutatta, hol vette át ő – a bányatelep főmérnökének kisebbik lánya – az évszórón a jutalomkönyveket. Uszónak estére megint elviselhetetlen görcsei lettek. Anya hazafelé a kocsiban elmesélte, hogyan ugrott le a húszemeletes tetejéről valami ismerőse anyja. Egész nap pompás kirándulóidő volt.

A kvázimódóst, aki egészen és egyre jobban olyan. Hetente többször látom. Van valami veleszületett állapota. Harminc körüli fiatalember. Sántít, fáj neki minden lépés. Ma egy karton harmadliteres Eviant cipelt a sarokra, besegít a pizzériában. Óriási feje és nagy, kidülledő szemei vannak. Amúgy alacsony. Utálom ezt, hogy ennyire leírható, de mit csináljak, ilyen. Négy vonással körbeírható.

A nyurga szendvicsembert, aki mindig minden nőre mosolyog, és mond nekik valami ordenárét. Szeretettel mondja, figyeltem. Néha ide hugyozik az indiai nagyker mellé.

A magas vékonyt, aki legtöbbször az anyjával jár. Ő is valahogyan beteg, ő is harmincasnak tűnik. Járáshibás, és valamiről árulkodik az arca, csak nem tudom, miről. Az egész arca egy nagy fogsor. Mindig van nála egy nejlonszatyor. Gyorsan öregszik, egy éve még csak huszonéves volt.

A sok kendős nénit, akik bebambulnak a sarki ruhaáruház kirakatán. Valami ide vonzza őket, én soha ennyi kendős nénit a belvárosban még nem láttam. Tetszenek nekik a ruhák? Vagy csak árcédulákat keresnek, és aztán elhúlnak? Nem tudom. Mind egyik feláll a párkányra, hogy jobban belásson.

A juppifodrászat előtt a személyzetet. A nagy fenekű melírozottat, akit szeret a nagy fenekű férje, a lányfejű fiút, aki minden délelőtt 11 körül egy nagy fém sminktáskában hordja be a fodrászatba az imidzsét. Meg a minden héten újakat.

T. Világ,

sajnálalak, utállak, kihánylak. Cipóra veretted azt a kevés elvemet is, te személtáda. Miattad fáj a fejem. Szeretnék benned hanyatt feküdni és úgy maradni, míg fájdalom nélkül el nem felejtelek. Te gecsi.

Anyának voltak elvei, korához és neméhez mértek. Fiatalon házasodni akart, két gyereket szülni, boldogan élni-halni. Szerette az apját. Az apja az apja volt neki, úgy, ahogyan az kell, kár ragozni. Szép szál legény, főmérnök úr, szeretete feltétel nélküli és a többi. Anya kliséi úgy öt éves korától kezdve vele együtt nőttek-növegettek. Volt neki mindenkori apaképe, kiskorában nagyszerelme, nagykorában nagyszerelme is. Huszonhárom éves korában betolták a szülőszobába egészséges gyereket szülni. Aztán kitolták a gyerek nélkül. A gyereket három nappal később megnézhetette, kezébe akkor még nem vehette. Jární ugyan 33 év alatt sem tudta megtanítani, viszont nagyszerűen megtanult elvek nélkül élni. Sokszor írt levelet a férjének, aztán vagy átadta neki éjjelenként, vagy nem. Homoszexualitás, emancipáció, természetes szelekció neki már sehogy sem – így se, úgy se – meg sem kottyán. Na jó, ha káromkodom, azt utálja. Sze-

rintem fogalma sincs róla, hogy nem vaskalapos. Egy csomó mindent el is rontott szerinte, de szerintem ezt körülötte senki nem bánja igazán. Tegnap a telefonban azt mondta, ne böggjek, szerintem most is ezt mondaná, és bögné velem együtt. Mi van, hogy jön ez ide, kérdezed, ugye, hát a kérdésed jó, fogalmam sincs, de valahogy csak-csak.

Holnap elkezdem írni az Ambíciók nélküli embert, befejezem pár hónap múlva, eladok belőle sok tízezeret, aztán amikor gazdag leszek, kiegyensúlyozott, megfilmésítenek, lefordítanak, kanonizálnak, szeretőim megutálnak, na, majd akkor lenyilatkozom a Narancsnak és a Nők Lapjának is, hogy tele vagyok új tervekkel és ambíciókkal, és már nem rágom a számat – álmodom néha, aztán persze felébredek éjjel, hogy nem és nem kapok levegőt, és elgurultak a sohasem látott ambícióim, és hogy akkor, na, holnap tényleg elkezdem megírni azt a könyvet, ha majd világos lesz, na, majd akkor biztosan, mert új nap, bifidus essensis és egészséges bélflóra, tudatos lakberendezés és tudatos társkeresés, újrakezdett ágynemű meg egy rakás újrafeldolgozott és újrakezdett mondat.

(intonációs lecke lányoknak:) – *A faszt fogadtam el!*

Kimaradt egy piroshetes, tömeg volt. A hónom alatt beszélgetett két festett szőke, a kanyarban menetrendszerű hurutos cigiszájszag csapott orrba. *A mama szerette Pistát, vigyázott is rá, míg kicsi volt, Pista meg ezt jól elfelejtette. El sem jött a temetésre. Elfelejtettek ezek mindent. Amikor mondták Pistának, hogy a mama végleg elaludt, köszönés nélkül magára láncolta az ajtót. Aztán különös dolgok történtek. Halála után a mama elfújta a gyertyalángot, a mécesstartó házikó aljára viasszal jeleket rajzolt. Felvette a telefont, pedig a szobában nem volt senki.* Fent kapaszkodtam. Nem volt ellenőr a buszon.

„Egy kisebb, körte alakú izom, ami a comb forgatásában játszik szerepet”, na, az fáj nekem a jobb oldalamon már hetek óta. Nehezen forog a combom kifelé. Szétrakni egyáltalán nem tudom őket, visítanom kell, ha hirtelen jobban széttáródnak. Nem tárom őket szét, slussz. Egyszerű fizika. Tegnap óta a fájdalom felkúszott a jobb csípőmre. Ha bal oldalra nyújtok, akkor enyhül. Katartikus húzóerő érzés, egyszerűen lehet tudni, hogy a körte alakú izomnak ez jó, jónak kell lennie, mert csak. Ma húsz percet töltöttem a konyhapulton úgy, hogy ráhajoltam a felsőtestemmel balról, a jobb lábamat meg közben behajlítva, a bal térdemen pihentetve próbáltam kifelé tární. A gyakorlat végzésekor a csokis keksz a számban nem kötelező, de ártani nem árt.

A hangulat itthon uralkodik. Kinek a milyen.

Már a dagasztás, a nyújtás, a töltés és a sütés közben is érzem, ahogyan rakódik az ünnepi év végi háj a csípőmre meg a combomra, és mire a tepsiket kiviszem a sütőből, akkorára nő a lovaglóhájam, hogy álltamban is megremeg. Nálam tényleg agyban kezdődik a lerakódás, ott viszont már elkezdődött. Négy mákos és négy diós. Mazsola nincs benne, kukacos volt, szemét lett, van helyette cukrozott narancshéj benne. A mákdaráló heveny izomlázat okoz, a csúszós lépcső pedig kékre zúzott lapockát. Anyánk de-reka meghúzódik, miközben ő – anyánk – karácsonyfadíszeket válogat a padlón. Azóta csak négykézláb röhög, pisilnie szintidőn belül bajos. Apánk lábát feltöri a cipő, miközben vasalóért áll sorba a plázában, szeme alja már ödémás kicsit. Uszónk egyelőre zökkenőmentesen gurul, de azért a túllevelekkel neki is vigyáznia kell. Pizsi, zok-

ni, pulcsi, album, csomi, köszi, puszi, cucci, vacsi. Persze ne együnk előre, hagyjunk papírt jövőre.

Halászlében az élő hal, kókuszgolyóban a fülledt erotika, pehelypaplanban a hólapát vagyunk. Ünnepi Évvégi vagyunk.

2006

Attitűdöm különös: ha kinyalnak szellemileg, pironkodom, tagadok, élheterlenkedem, ha nem nyalnak ki szellemileg, „csak” szeretnek, és maguk módjára biztatnak, elkese-redem és irigykedem. Leginkább a túldimenzionálatlanságára meg a józan egyszerűségére. Túl vagyunk az első hisztimen. Ölelés nem volt, csak kamera és hangszóró és mikrofon. Szájbergalaktikus zűrbázis vagyunk.

Megbírjuk, muszáj.

Zenbuddhista nyugalommal küzdenek az önéletrajzaim az internet sok szabadsági fokán. Frászt, nem is küzdenek azok már, fádul megadják magukat, hagyják, hogy beléjük lássanak, beléjük kérdezzek, beléjük gondoljanak, aztán hogy kigondoljanak és kiszereessenek belőlük. Fejük van, amire vadászni kell, kisdurranás, nagydurranás, ugatás, ráharapás, de aztán mégse. Lábuk van, ami széttár, összezár, nagyon kellene, kicsit kellene, mégis kellene, másra kellene, nem is kellene. Edződnek, keményednek, szakadnak, kunkorodnak, állják a sokféle lap- és betűtípust, a nyomtatót, a főnöki és asszisztensi íróasztalokat, a karcolászó tollakat, a személyzetis filctoll nonfiguratívjait (paca, firka, férfinév), a főnöki porcelántoll figuratívjait (csiga, kocka, szivecske), a hideg kávét, a felkiáltójelet a nyolc éve elvégzett protokolltanfolyam sora mellett, a szopást, a nyalást, a próbafeladatot, a változó fizetési igényeket, a nettót, a bruttót, a szájszagot, a pénzsagot, az erős-de-ne-túl-kézszerítést, a rövid-de-ne-túl-szoknyát, a meta-de-ne-túl-kommunikációt, a térképen bejelölt utcaneveket, az alacsony asztalokat, a sosem elég széles háer-mosolyokat, a tegezést, a magázást, a lapra szerelt irodákat, az egylégtérű introvertáltságot, a csapatszellelű kreatív életvidám motivált együttbármit nyitottságot, a szokottönszorongani?-t, a passzív, de feleleveníthető nyelvtudást, a jobb felső sarok pixeles mosolyát, a közigazgatási határon kívüliséget, az oda-füllesztett eufemizmust, hogy kihajtogatják, hogy beszakítják, hogy újrafelhasználják, hogy szabadgondolkodás de azembervégül túlélőszpöcök és sokanvagyunk. Szabadság. Ittenhordozák. Véres. Ez *minden*, amit mondhatok. Ez az én sajtuszabadságom.

A blog az az, hogy a *színház*, a *vonat*, a *gyöngyhagyma*, a *rétes*, a *mozi*, a *zöldfűszer*, a *fácán* kicserélődik, kicserélődhet valami másra, a felsorolás valami másfajta felsorolásra, a felsorolás egy felsorolásmentes időjárás-jelentésre, a sorrend egy más sorrendre, a sorrend a sorrendenkívüliségre, a névszó a fotóra és így tovább. Van valami közös állandónk. Az enyém is, meg azé, aki kicseréli, átírja, vagy csak simán megírja, nulláról megműveli. Zlaty Bazant fog jönni. Az írás most kicsit magamé. Mondom, mindig kicsit azé, aki megműveli.

A spirális vezetékek behúznak, ellendolgoznak: uszítanak, zaklatnak, vezeték nélkülivel gyorstüzelnek. Pedig én részemről szívesen fizetnék többet is akkor, ha békén hagynának direktmarketingileg! Ha nem szorítanak sarokba azzal, hogy és azt még megkérdezhetem, hogy miért nem? Persze negédesen és szájfényesen, hogy én kérjek elnézést, amiért segítőrlés közben nem óhajtok tarifát váltani. Engem nem érdekel,

hogy tízzel több itt így csúcsidőben, mint ott úgy csúcsidőn kívül, hogy a több az kevesebb (Jézus él! És feltámadunk!), mert nem akarok összehasonlítani (nem akarok feltámadni), nekem ez a három szín – piros, rózsaszín extrikolor-kék – szükséges rossz, nem ez az életem, nekem a hagyományos mosópor is jó, én nem akarok minden nap a kedvenc fehér blúzomban feszíteni, inkább rá akarok fizetni. A szürke nekem szép szín, én átverve akarok lenni, én duplájáért akarok perkarakter pötyögni, permásodperc kényszerbeszélgetni, hátam mögött nemtájékoztatva lenni, köszönöm, mennyi leszaz, bzmng. Nem tudom burkoltan leírni, na, pedig úgy akartam. Szóval van munkám. Meg van másom. Most telefonált, hogy siet, mert várja őt kint Ilonka néni. Fáradt vagyok. Ezt is burkoltabban akartam, de tényleg, ez van.

Fáradt vagyok.

Van egy asszisztensnő, aki ugyanazt a gyógyszert szedi, amit én, az anyja elmondta, tudom. Lombikprogramra készül, azért szedi. Én másért. Az anyja a kezelőorvosom. Az anyjának ugyanaz a baja, mint nekem. Neki nincs még pumpája, mert nincs rá ideje, de majd lesz. Ezzel etet engem lassan egy éve. Amióta engem rábeszél, és nekem már van. Anya és lánya, főorvosnő és asszisztens. Az asszisztensnő keze öregebb, puritánabb, mint az anyjáé, de valahogy őszintébb. A keze. Már ha ez lehetséges. Nincs eltakarva zselével, porcelánnal, franciamanikúrral, mint az anyjáé, megírja a vizsgálat eredményét és kész. Kedves, figyel, beszél, nem csak tömködi a teret meg az időt. Hozzám, velem, nekem van beszélve. Van egy vak lány, jön ki a nagyposta ajtaján. Küzd azzal a – sok alárendelő jelző lesz, muszáj – idióta nehéz műanyag átlátszó karcos hőszigetelésre kitalált gusztustalan „függönnyel”, amit nem lehet szépen és funkcionálisan széthajtani, csak otrombán. Hogy még a látó is belefejel, ráejti a szembejövőre, a mögötte lévőre, a vak lányra. Súlya van, annyira béna az egész, a lány tartja előre a fehér botot, és nevet, én meg bogozom ki abból a merev szarból. Van egy fiú a héven, nyolc körüli, egyedül utazik, velem szemben ül. Egy darabig olyan, mintha az anyja lennék, szerintem a többi utas azt is hiszi. Ilyen kicsi fiú ne utazzon egyedül hévvel, ezt gondolhatják, ezt gondolom én is. Szóval egy olajos felületű, színjátészós fémlemez van a kezében, Csepeltől a Borárosig azzal babrál. A táskája szíját akarja vele elnyesni, de nem megy, én rá se nézek, innen lehet tudni, hogy nem vagyok az anyja. Az üvegen át figyelem. Nem vagyok az anyja. A lemez életlen, se a táskaszíját, se a susogós gatyája zsebét nem tudja vele elnyiszálni. Karcol az olajos fémmel a fém ablakkeretre. Rossz hallgatni, rászólnék. Nem vagyok az anyja.

– Szeretem a munkámat. (...) Szeretem a munkámat (...) Szeretem a munkámat. *[ítt Text voicememója jutott eszembe, a fenébe, csinálni kellett volna egyet most nekem is, hagyott szüneteket a mantrák között, de két percen belül háromszor elmondta ugyanazt, ez tuti, már gyanús]* Egy szenvedélybetegekkel foglalkozó intézménynek vagyok a vezetője. *[rágóújt]* Hentente öt napot Pestre járok. Hétfőn reggel megyek, pénteken délután jövök. Írom a pályázatokat, varrom a lányokkal a függönyöket. Szeretem a fiúkat. A változás számomra magában foglalja az új lehetőségeket is. Hálás vagyok azoknak, akik kitértak Miskolcra. Szeretnek engem a régi kollégáim, harminc évig voltunk együtt jóban-rosszban. Hiába, harminc év nagy idő. Szeretem a fiúkat, akikkel foglalkozom. *[rágóújt]* Szendélybetegségük *[névelő nélkül]* valamilyen hiánynak a pótlása. Foglalkoztatni kell őket, hiányukat *[névelő nélkül]* valamilyen hasznos tevékenységgel kell pótolni. *[rágóújt]* Pá-

lyázatokat írok, a szívemen viselem a sorsukat, az ő kis sikereik az enyémeik is. Most az erdélyi írókra álltam rá. *[ezt így hirtelen vizualizálom, jaj]* Tamási Áron számomra példakép. Nyírőt is szeretem, a vonaton szoktam őket olvasni. Három fiam *[névelő nélkül]* a G. Á. művészeti szakközépiskolába jár, ha majd Pestre költözünk, számukra is kitérül a világ. *[rágyújt]* Tavaly a várvigasságokon az én konyhámban főztünk meg 5000 adag meleg ételt. Szeretem a munkámat. Emberekkel foglalkozni számomra kegyes ajándék a sorstól. A fiúk is szeretnek engem, akikkel foglalkozom. *[rágyújt]* *(Hű, de nagy itt a füst!, mondja egy kislány mögöttünk, utánozza az anyját, kicsit viccnek szánja, aranyos. Már csak a dohányzóba lehet ilyenkor jegyet kapni, a fél kocsi amúgy nem dohányzó, tulajdonképpen én sem. A kislány asztmás, az anyja fél, hogy a gyerek befullad, átviszi egy üres nemdohányzós ülésre.)* Minek ül akkor ide?! *[rágyújt]*

A váltócipőm puhán kopogtatom bent egész nap a laminált parkettán. Kedvesen mosolygok a fal mentén. Feszült figyelemmel bámulom a monitort, a számokat, a hozzájuk rendelt betűket. Ökölbe szorított kézzel koncentrálok a cégviccekre. Hogy jókor nevessek. Akarom, hogy mindenki kedves legyen velem, a szalvétát úgy hajtogatom, amint azt egy munkahelyen szokásnak gondolom. Szóval ez az akarás érzékelhető. Amikor este az íróasztalra hajtom az fejem, szétesek, cseppfolyóssá válok, és elrontok minden munkaidőn kívülit. Elfelejtetek, elnézek, elütök, elrontok. Sajnálom.

Szeretem eldugni magam elől a dolgaimat, aztán elfeledkezni róluk.

Nem kell úgy csinálni, mintha nem írnék. Nem úgy. Úgy sem kell csinálni, mintha írnék. Sem úgy. A belső kényszerem, hogy cizelláltan legyek őszinte és plasztikus, itt (értsd: onlány) tökéletesen bevált, beválik. Ezt kicsit félttem még magamtól a jövőben, de ugyanakkor optimista is vagyok magamhoz. Kicsit mintha alulértékelttem volna eddig azt, amit most túlértékelek. Onlány könnyű vagyok, pillecukor; gumiarábikum és állományjavító. Javítom, javíthatom magamat. IRL még héliumlufi, könnyűségében veszélyes, soha vissza nem térő. De ugyanakkor mondom, optimista onlány is. Optimista onlány egyenlő ringatag IRL. (Úgy dőlnek a betűim, mint naponta az elméletem meg-.)

Apafürdik, anyafőz, írni jó. Ennyit kéne most is csak, ugyanúgy, mint eddig. Buksimi, önkiszolga, meglesz. (Mondom magamnak.)

Hogy hogyan lettem én introvertált kakaóscsiga az utóbbi pár évben, azt nem tudom. Hogy hogyan volt, hogyan lehetett egy masszív időszakom, tulajdonképpen az első huszonhat-hét évem, amikor verseket mondani jártam, színjatszottam, de már így egész felnőtten is, nem csak az érettségi előtt. Nem is azt nem tudom, hogyan volt, hogyan lehetett ez így régen, hanem hogy most már miért nincs. Hogy én voltam a legmagasabb, és én mondtam a legkortársabb verset. Ugorjak csak vissza nagyobbat. Hogy én voltam az a trampli copfos, aki alsóban az éjszakai fogszabályozóját bevitte hordani a nagyszünetre, mert akkor rá volt ő figyelve. Aki félreolvasta a szöveget a sorokat, hogy kapjon végre szemüveget, amiben villoghat, ha a fogszabályozójáról már megfeledkezett. Hogy a lehangosabban, a legnagyobbat, a legkajlábbra, a legviccesebben mindent én akartam. Hogy kompenzációs egyensúlyzavarom volt, nekimentem direkt mindennek, hogy én azt véletlenül csináltam, és hogy ha már mérsékelten vicces alap-

ból is lehetek, kis rádolgozással hadd legyen egészen az. És hogy Lilla néni is hogy rohögött, amikor a tanári szoba előtti ügyeletben – piros filcalapon fehér „Ü” betű a mellkason – seggen csúsztam le a szegecses fakorlátan. Hogy előző este fejben kigyakoroltam az esést, hogy hatásos legyen. Amit egy nyolcéves gyerekről senki nem feltételezett. Hogy hogy imádtam hatással lenni. Amit eldugnak a kocka mögé, az nem nem látszik, hanem nincs. Amit kimondok, vagy inkább kigügyögök, az addig van, amíg kimondom. A dolgok tőlemtől kezdődnek, és velemig bezáródnak. Ha megdicsérnek, jó vagyok, ha leszidnak, rossz vagyok. Így és nem fordítva. Amit elképzelek, az onnantól van. Homokos nyál a számon, lenyalom, csokis sütemény. A homokozólapat dél előtt karmesterpálca, délután varázshot. Ülve pisilek, lány vagyok, állva pisilek, fiú vagyok. Rosszul tüntetem el Csilicsala bácsit, rossz varázsló vagyok. Becsukom a szemem, eltűnök.

Ma először görkorival mentem és jöttem. Az a görkorista, aki légiesen suhan, legyen az kőrúti repedés vagy Thököly úti macskakő, és úgy pakolja lábait, mint egy porcelánbalerina, az öreg párok pedig mosolyogva, kart karba öltve, magukat teljes biztonságban tudva andalognak szembejőve, hogy nézd, anyukám, de ügyesek ezek a mai fiatalok, a sarki cukrászdában pedig sanzonra fakad a franciakrémes, merthogy ez az egész olyan mozgáskoordinált, hogy szerintük, mármint a franciakrémes és a lila nyakendő szerint ezt az egészet zenei háttérképpen muszáj megfesteni; akiről kanyarodási technikát neveznek majdan el, és nagy magyar anyák mutatják szertelen kópéjuknak, nézd, fiam, majd ha te is így fékezel, felvesz téged is a görpárt állandóra, meglásd – na, az nem én vagyok.

KURVA ANYÁD

Nincs a faxpapíron semmi felesleges faxni, nincs mondat végi írásjel, se felkiáltójel, se kis- és nagybetűs elkülönülés. A kurva anyámat, azt, mondja nekem a dm-faxszal zaklatott kisvállalkozó. Eltekintve rokoni kapcsolataim igaztalan minősítésétől, igaza van. Kőre kővel, faxra faxszal válaszol, ember és gép egymás ellen, tulajdonképpen hajrá. Ő az ember, én a gerillamarketing gépezetben az anyacsavar. A fax ez esetben csak közvetítő közeg. Az én anyámat, azt. Én is szidnám, ha olyat kapnék, mint ő. Apatikus indulata eleve el volt rendelve, mikor az én aláírással kimenő hübriszt megkaptam. Nem is hübrisz volt az, nem volt az eleve elrendelve, én rendeltem el, és megkaptam. Szóval én faxom, én bűnöm, ráadásul több ezerszeres sokszorosításban. Mi lesz akkor, ha a faxgép és a faxpapír személyiségi jogokra fog hivatkozni? Ha majd reklamálnak azért, mert kiírtam és -tottam őket magamból, az engedélyük nélkül, és a nevük megváltoztatása nélkül? Ha elbocsátanak azért, mert rossz színben tüntetem fel az irodai arzenált, rontva ezzel az iroda hírnevét? A kisvállalkozótól meg kapok még egy levelet, hogy ha idézni merem őt idézőjel és forrásmegjelölés nélkül, nagyon megjáróm? Hát akkor nagyon meg fogom járni.

Úgy kinyitnék egy csapatot, de félek, hogy túl nagyot köpne. Olyan vadbarnát és büdöset. Aztán persze folya szép tisztán, ha hagynám odáig eljutni. Nem merem megnyitni.

A kredenc üvegcsikokból összeállított sarki részében éppen három polc kap helyet, mint egy rendes nagyikakonyhában szokás. Lehet rá színezett felespohárkészletet,

használt és új szifonpatront, géztekereszt tenni, csak mindent ízlésesen tessünk tenni. Dekoráljunk bátran mozsárral, szekrény tetején sorba rendezett almával. A Párisalmá-gobelint és a lillafüredi emléket tessünk szépen a falra tenni, a tévétől kicsit távolabb, úgy ni. Legyen egy rádió is a konyhánkban, mint másnak, az lehetőség szerint ugyanolyan hangerőn szóljon, mint máshol. A legyeket szoktassuk a csillár köré, mint más rendes házban szokás. Ebben a kis rövidfeketés pohárban kávé is ihatunk, meg betacidot is. A porcukros nejlont gumival szorítsuk el vagy cukorspárgával, esetleg tehetünk rá ruhacsipeszt is. A lényeg, hogy ha a zacskó kiürül, fordítsuk ki, nedves szivaccsal törölgessük, szárítsuk meg a napon a nejlonbugyik mellett, és azután tárolhatunk benne gombokat és cipzárokat. Esetleg a már említett ruhacsipeszeket, netán faringoszeptes fémdobozt is tehetünk bele. Nejlonharisnyát sose dobjunk ki, mindent kíméljünk, varrjunk meg, ragasszuk be, dugjuk az üres dezodort a zoknisdobozba, sóhajtsunk nagyokat, amikor centrifugálni indulunk, törje fel a szánkat nagyapa zsebkendője, amivel mindig megtörölgetjük minden odaégett pirítós után. Legyenek hülye szokásaink, sok elhasznált, újrhasználított felületünk, visszatérő nyikorgatásaink. A fiókban tartsuk a cipőkanalat és a torok kéményseprőjét egymás mellett. Tudjuk, ha várunk néhány napig, a keksz a kutyatálban kellemetlenül megszottyosodik majd, és akkor éppen olyan élvezhetetlen lesz, mint bármelyik nagyikának a környéken. Nyugodjunk meg, az unokáink ezt a kekszet utálni fogják, de mi ezt nem fogjuk észrevenni, sütünk-főzünk, és szottyasztunk tovább rendületlenül. Öblögessük le teával a protézisünkre ragadt kekszmaradékot, aludjunk nyitott szájjal a tévé előtt, szeressük a nejlont. Fekete műanyag henteskötényben mosogassunk, hokedlin viaszosvászonra tegyük a száradó tányérokat. Felejtsük el néha lehúzni a vécét, ami a konyha mellett van. Kis pisiszag lesz olyankor, de ne aggódjunk, az jó, az masszív felnőttkori emlékünknél lesz nekünk, könnyedén visszasírható. Beleivódik az éjszakáinkba, de még a késő nagykorúságunkéiba is.

Izzadt, rozsdásvas-szagú a vállam. Rükskös is. Nyár van.

Ahogy bent az ügyvezig és mi, lányok. Hogy vagyunk. Hogy működünk. Hogy cégvacsorálunk. Hogy az ötszámjegyű főételre hányingert nyelünk. Hogy ez a bizé belül meg se piszkáltatta velem a csodabáránybordát a provanszi takonykörettel. Hogy így mondom az ügyvezignek, hogy te figyelj már, te egyre nagyobb vonalú vagy. És hogy ezt így ki se hallotta belőlem.

Ahogy a szigeti veszedelem, ami homokos volt és drága. Hogy három napig megfeszülve jól éreztük, ahogy a másik minket, és mi őt viszont. Hogy megszültük. Kifacsartuk. Meggyurmáztuk. Lecsókoltuk. Lehoztuk. Visszavittük. Megnevettük. Betakartuk. Megtartottuk.

A hülyékből élünk, bukott ki a sokadik benyelt, elharapott céges félmondatom után egy jól megrágott, artikulált egész is. Szó bennszakad, szalagfüggöny fennakad, a munkaviszonyom meg mindjárt megszegik, gondoltam. Aztán mégse történt megint semmi. A szalagfüggöny a huzatban kiakadt, én meg vissza. Ügyvezigünk hallása/szövegértése szelektív.

Elmész te a fenébe. Ezt se hallotta. Ki fognak rúgni, félek. (Nem.)

Nincsenek a fejemben mondatok. Csak az van, hogy amikor eszembe jut a szél. A lábamra tekeri a nadrágot, az utálatos, ez van a fejemben. Kilesz tőle a zoknim, ha van ilyen. Meg hogy a vékony, izmos lábat kiemeli, az jó, a vastosat is, az nem jó. Hát lehet sejteni rajtam. Lobogós nadrágot szélben sose. És a fokhagymás fasírt is túlzottan az ma. És a Főhercegné is pisiszagút pisil. Felejteni kéne testet.

A jégkockapult az pont jó talponállónak, elbírja az ingyensört meg az összetarhált töltött káposztát száraz magos kiflivel. Itt hagyta a kezemben ezt az üveg rosét, igyad már, felmelegszik. Mocsok éhes vagyok, tendáljunk. Ez is nyert? Elfogyott a pöri, bazz, vakkard ki nagyon gyorsan azt a nokedlit szafittal. Akik elgyömöszölik a géphímzett-logós polártakarót a táskába, gyere már, van ülőhely. Jó csaj vagy. De ronda vagy. Szép vagy. Ez a túrós bigyó nagyon állat. De hülyén nézel ki. Nézd, a fejét nézd, megint azt csinálja. Te részeg vagy. Elszakadt a cipzárom, tépd már le. Kívül marcipános. Nem jön, bepisilek.

Akik az utolsókat rúgják.

Behozta az irodába ő is? Fejjel lefelé a tuját. Mikorra érkezik? Nem hasonlított rá. Minek az? A köröm alatt. Jóllaktál? Küldd azt át, légy szíves. Nincs reszelőtök? Azt bírnám. Álmos vagy? Beszéltem Ilikével. Boldog? Tejfőllel, aha. Nem ő tartott decemberben is? Mindjárt elalszok. Küldesz linket? Őt is. Mit vigyen? Jobb is, ha nincs az a nagy szerintem. A tűzőgépet vagy a lyukasztót? Apa holnap megy Pestre. Tejfőllel vagy anélkül? Bemutatom a fiamat. És apának milyen? Hát elmúlik, átalakul. És te erre mit léptél? Becsuklak. De most mi a szart csinálsz? Kilencéves. Átment? Mindig lecsúszik. Hogy micsodánk? Még egyszer. Kivel? Reszelőtök. Mitől lehet ilyen bűdös? Akkor majd valamikor. Mi az, hogy még? Nem megy, jóllaktam. Ki csomagolja be? Nekem durva. Mennyire reggel? Én legalábbis annak képelem. Sorrendben? Kicsit beszakadt.

A lábam nő, a cipőm zsugorodik. Ma az irodába nyolc perc késéssel érkeztem a nagylábujjaimhoz képest. Ott fityegett rajtuk két répaszín lánykaszabás barbipapucs, az ügyfélszolgálat meg tanácsstalanul nézte, mi ez. Aztán megérkeztem én is. Betoltam magam a laminált padlóval együtt, magam alá gyűrtem a faxgépet és kétpolcnyi előfizetői számlajóváírást dossziékkal, tokkal, vonóval, kilöktem egy gipszfalat, majd a nagylábujjammal véletlenül kiszúrtam a Főhercegné barnásmeleg mogyorósín szemét.

Holnap mondok valami hangosat és csúnyát a Antonúr ügyvezigre véletlenül, amikor ő a piszoár felé megy sliccre tartott bal kézzel, én meg a rizses lecsómat rakom majd be a mikróba. Tekintetünk találkozik, én elvörösödök majd, és ő ebéd után behív az irodájába. Megkérdezi, miért neveztem megalomán, komplexusos, elkényeztetett paprikajancsinak, majd felhívja a figyelmem arra, hogy nem kötelező itt dolgozni. Én végig a benti szobacipőm orrát bámulom, a fejem pedig még mindig ég, ugyanúgy, mint amikor a rizses lecsót szorongattam a mikró előtt.

Másnap már nem jövök be. A lányok egy ideig hiányolnak majd, Angyi nagyokat sóhajtozik, gyümölcsnapokon és víznapokon, hogy együtt mennyivel könnyebb volt legyűzni. De a negyedik szénhidrátnapon már eszébe sem fogok jutni. Néha váltunk még sms-eket, karácsonykor fognak még szárnyas angyalokat kívánni nekem, meg kandalló-hóeséses meleget rímekben, aztán vízkeresztre már elfelejtenek. Mongyi ta-

lál majd valami jól fizető állást Szirszarszárszón, Angyi meg lefogy öt kilót. Én addigra még kövérebb leszek, és még munkanélkülibb. Aztán inkább hónapokig nem szólok senkihez, levegővel táplálkozom, a kezelőorvosomtól nem kérek időpontot, az inzultint elfelejtem kiváltani a patikából, a sok hipótól egy addig nem ismert mellékhatásom jelentkezik, egy addig fel nem fedezett mellékhatásom. Megtanulok csodaírni. Némán teleírom a falakat otthon, az első emeletet, a másodikat, a liftet, a kerékpártárolót is tele-csodaírom.

Aztán amikor meghalok az éhségtől, akkor híres leszek.

Csodaíró halott médiamogul. És mindenki én akar majd lenni, mert vékony és titokzatos halott vagyok, és tudok csodaírni is. Halálom után elhülyülök, elkezdek újra beszélni, és egymásnak ellentmondó dolgokat nyilatkozom a kereskedelmi csatornákon Rizses Lecsó néven. A cukorbetegségem halálom után el fog múlni, kitüsszentem vagy kicsuklom. Halálom után is tele fogok csodaírni mindenkit, és az egész világnál vékonyabb és mosolygósabb leszek. Vékonyabb, és nem karcsúbb, mosolygósabb, és nem boldogabb. Aztán egyszer csak elmúlik a csodaíró képességem, elkezdenek rohadni a fogaim, a lábamon foltok jelennek meg. Először a csinos kisujjamról kezd leesni a hús, majd mindenhol máshol is. Szilánkos gyros leszek. A végén az orrcsontommal próbálok írni egy körüti társasház be nem épített padlásterének a falára, de nem fog menni, mert a kis tüéles orrhegyem mindig leszedi majd a vakolatot.

Úgy fognak kisöpörni a tetőablakon, hogy észre sem veszik.

2007

Ez nem úgy van, hogy szép leszel egyszercsak szerinted. Az nem leszel, az mindegy. Nem leszel szerinted. Nem szerinted leszel. Nem azt hiszed el. Hanem hogy egyszercsak elkapja a feneked a farmer övbújtatójánál, és odahúzza. Beleharap hátulra, és ez csikiz. Ott is, meg belül is. És azt játssza, hogy beleragadt a fenekedbe a feje. Ami megint csak hülyeség. Meg mondjuk zárójelben megemlítenéd, hogy ha már úgy vagyok, hogy ragad a feje valamibe, akkor az már inkább a szélesnagy segged, az. Deszóval/Ésszóval röhögsz akkor is. Mert ez ilyen időszakai szellemi fogyatéék. Kétszercsak apáddal vesz tévét nektek. Háromszorcsak képes rágyógyulni a kádban a zöldfűszeres tejfölös szendvicseidre. Amely szendvicsek sokkal gyíkabbul néznek ki a léggel bélelt erzsébetkenyéren, mint ahogyan hangzanak. Mert olyan eliten hangzanak, pedig nem azok. Inkább gyíkok. Meg savanyú uborkával vannak tálalva. És a kolbász is rágós rajtuk. De háromszorcsak csak rájukgyógyul. És csak tejfölös lesz derékig. És sokszorcsak nemtudod. És ő se tudja. Szóval az úgy van inkább, hogy neki elhiszel, hogy elhisz, és akkor egy kicsit úgy maradtok.

*héjában a vitamin
kicsi madárlátta
túlادagod kiürül
záptojássaláta*

Az úgy volt, hogy gyógyszerár, posta, esetleg lottózó, a boltból sóskifli és kalács. Egy-szerre maximum három funkcionálisan körbejárható objektum. Ha olyan napom volt, még egy csavart fagyú is lazán vagy kevésbé is lazán, de belefért. A csavart fagyú tulajdonképpen majdnem mindenbe belefért. Legfeljebb közértes kék kosárban vittem haza a cuccokat véletlenül. Az első tampontól is inkább tartásom volt, mint félelmem. Az első saját pénzből befizetett csekkől is. Az első egyedül utazástól is a buszon. Aztán vasárnap, az esti fürdés-hajmosás után is konkrét tartásom volt az első hétfői órától. A bundáskenyértől is inkább tartottam, amit nyolcévesen egyedül akartam ott-hon elkészíteni, de Gy. végül eldugta előlem az olajat. Aztán az első behatolásnak is tartása volt bennem. Az első csóknak is, amire így konkrétan már nem is emlékszem, csak a sok sokadik nyelven puszikból lett valahogy összerakva bennem egy nem létező édeskés szájjázzé valami nem létező kocsi anyósülésén.

Max. öt év, és ha addig bevállalom, már akkor se leszek fiatal. Az anyám se lesz fiatal. A lányom se lesz fiatal. Ha bevállalja. Jó lenne, ha értené a Frakkot. A magas koleszterinszintet meg a pajzsmirigy-túlműködést még bele se számoltam. Anyai ágon a cukor is ott van, nincs még szövődmény, de tíz év, és csóstül jönnek, jöhetnek. Apai ágon bele se számolta. Nagymama leszek. Nagymama lesz. Két szekrény csak gyerekkönyvekkel van tele. Neki. Ócskának fogja találni. Tíz év múlva már öreg leszek. Öreg lesz. Mire iskolába megy, rákom is lehet. Rákja. Nem dohányzom, de hát ez se jelent semmit. Apa leszek. Nem dohányzok. Már most középkorúnak mondott vagyok, még akkor is, ha ez nem látszik rajtam. A Vidám meséket ócskának fogom találni. Középkorú. Dohányzik. Megcsalhat. És ha jön egy téglá, egy autó, egy nő. Most lett csak rendes tévém. Azt se tudom, milyen nagypapa lennék. Az ő tévéje. Az ő lakása, autója, nője. Megcsalhatom. És ha nem lesz egészséges. Hitel nincs, még, hálsten. Ha lesz másik lakás, nagyobb, akkor még lehet. Sajnos. Szerencsére. Ha most vagyok negyven, és két év múlva összejön, akkor az ötvenen túl leszek, mire felsőbe lép. Lépek. Nagyapa leszek. Lesz. Ha el nem múlik. Én se lettem egészséges. A tébéjére is gondolni kell. A Boribont szerettem. Ha most vagyok hatvankettő, akkor még lehetek.

Az úgy volt, hogy Nagy felírta egy cetlire, hogy mondjuk faringoszept, algopyrin és atóbbi, és elmagyarázta, hogy a három ablak közül melyik a kérős, melyik a fizetős és melyik az átvevős. Ha recepttel mentem, az tovább bonyolította a helyzetet. Azt is elmagyarázta. Tartottam a helyzettől, nem félttem kifejezetten. Mondom, tartottam. Hogy aznap esetleg átmeneti ablakcsere lesz. Vagy a lottózó ideiglenesen beköltözik a patikába. Vagy új dolgozó érkezik és mittudomén. Hogy nem úgy lesz, ahogy arra fel lettem készítve. Ahogy a papíromra le lett rajzolva. Aztán jött az, hogy a postán melyik ablakban van a csekkbefizetés, és melyikben a levélfeladás. Táviratot nem bízott rám, szerintem látta rajtam, hogy ezektől az alapfokú műveletektől is épp eléggé izzad a tenyerem. (Meg mondjuk ez egy feleslegesen szépelgő epikai kitérő is, mert a táviratfeladás még egy nagycsaládos gyerek életében is legfeljebb kétszer van egy évben.)

Mondjuk, most tudnék enni krémkapucsinót, vajpuha húst, rakott mindent, csokisan mást, joghurtot, uborkasalátához valókat, habot, babot, de fáj a hasam, gyümölcsnap van, nem lehet. Bébikukorica, bébikukorica, bébikukorica, bébikukorica, bébikukorica, bébikukorica, bébikukorica, bébikukorica, bébikukorica, pirosalma, még mindig nincs. Meg mondjuk tojást, hagymával vagy anélkül, lágyan, keményen, egyben, sütve, verve, főve, szét, fel, besó, lecsap, anakronisztikusan is, fallikusan is. Ecetes szilva,

gyöngyhagyma, bébikukorica, bébikukorica, sósmogyoró, bébikukorica, sósmogyoró, kóla lájt, körte, alma, körte, ecetes szilva, sósmogyoró, amúgy meg fogalmam sincs, de tényleg, de az viszont, de az nagyon.

A baj az, hogy kevés a szoknya ebben a városban, amit még senki se hordott, és kevés a szó a számban, amit még senki se vett a szájába. Jelzősziréna meg igeriadó vijjog folyton ebben a zsírosra hordott fejemben, amim lett nekem így lassan harminc éve. Azok a többi szoknyák és azok a többi szavak meg mind húszévesek, ráadásul slankítanak. Persze nem engem, őket magukat. És mintha nekik, a szálkás és igeslank húszasoknak még a szavaik sem zsírosodnának ennyire. Iskolát kéne alapítani.

A combinón leszek rád figyelmes. Mint Anya meg, büszke. Egy fiúval beszélgetsz. Kihallgatlak. Nem is, félhangosan beszélgettek, inkább kihallgattatod magad velem. Térdig érő oldaltáska van rajtad, rövidek a lábaid, és a homlokodba lóg a vékony szálú bébihajad, mint nekem nyolcvannyolcban. Én is leszartam, te is leszarod. Tologatod a szemüveged bele a szemedbe, a szempilláid pislogáskor már súrolják a bifokáliát. Nem sokat költök rád, nem is igényelsz sokat, az látszik. Oldalra vethető iskolatáska, közepesen divatos kordok, meg úgy egy tucat idénypóló idényszínekkel a jeansclubból. A zömleszendvicsemet, amit csak félig vágok neked félbe, nagyszünetben mindig megeszed, bár a vajba ragadt szalvétadarabokat kicsit utárod. Tízcé, hetedik kerületi tizenkét osztályos, osztálytitkár vagy, a padtársad nem utál, de nem is szeret. Magyar, ének, töri, biosz év végén ötös, a többi félévente változó. Irodalmi színjátész. Van már valami fogalmad a filozófiáról is. Majdnem mindent annak hívsz, ami szerintemmel kezdődik. Mindig találsz olyat, aki meghallgat. Szeretsz okoskodni, mint én nyolcvannyolc után és kilencvenkettő előtt, tartós párkapcsolatban. Te még azt se tudod, mi a tartós párkapcsolat. Előtte vagy annak, hogy kétnaponta mosd valakiért a zsíros szőke hajad, de már pattanásosodik a vállad. Jeansclubos idénypólóddal próbálsz takarni őket. Tele van a combinó a hangoddal. Végig az irodalomról beszélgettek. A fiú a leszállásom előtti pillanatban azt mondja neked: *nekem is van transzcendentális motívumom, de az inkább a tudomány felé irányul. Szőkén, zsírtalanul és rövidlábúan bólogatsz, mint én nyolcvannyolc után és kilencvenkettő előtt, tartós párkapcsolatban. Még fogalmam sincs, hogy akarlak-e majd.*

„...és száll a hajad is; olyan vagy, mint egy csehszlovák királylány a négyzetben.”

Késő délután, amikorra visszaérek a megbeszélésekről a hotelszobáiba, ott várt a pizzám összehajtogatva az ágyon, ahogy még soha. Ember így hajtogatni nem tudhat. Én ilyen még nem láttam. Ha ez a nő hazamegy, és megtanítja a lányának, nézd, lánynom, hajtogatni csak így, pontosan szépen, ahogy a csillag megy az élen, elvágólag, persze mindezt németül, akkor az a lány is így fog hajtogatni, ilyen szentül, és akkor eggyel többen lesznek, és mindig eggyel többen lesznek, mert mint a népmesében, a lányoknak mindig lesz egy lánya, és mind megtanulnak ekképpen hajtogatni, és a világ egyre jobban megszentül, és minden hotelszoba minden kiválasztott hajtogatója a mennybe megy.

Megveszem azt a kőházat, és befejezem, aztán itthon, illetve a valamikori lakásomban kiöntöm minden fiókomat, persze azokat, amik tizenéve ugyanígy állnak, több kötözésen túl is. Szóval kihordom a cuccot a kőházhoz egy platón, jó filozofikusan. És

egyenként minden egyes megveszekedett, megragacsosodott darabot elkezdek kirakni arra a kőfalra, balfelülről haladva jobbfelülre, aztán alá balról jobbra, és így tovább.

Míg leérek a keramitig, kiragasztok egymás mellé minden egyes darabot, ami valaha is, egyszer is a kezembe került, és én nem akartam kidobni, vagy csak azt hittem valamikor, hogy nem merem többet nem látni. Kis pötty. Pillanatragasztó a hátukra, és platty, odatapasz, cédé, tolltartó, szalvéta, Anya és az összes elrontott rajza tizen-, huszon- és ötvenéves koraiból, Első Titusz egy alpakkakeretben, a légfrissítő párna, Nagyapa és az ő bányászkitüntetése, a junosztuunk, a Plútós matrica az emeletes ágyamról, Apa mágneses derékaljban és az amatőr rádiózós készletével hetvenegyből, kiskanalak sorban, lámpapernyő, képeslap, hűtőmágnes, képeslap, a világirodalom klasszikusai egymás mellett a hátlapjukon egy pillanatpöttyel, piknikek és csíkosok ugyanúgy, hűtőmágnes, basszusgítár, szép pár férficipők, Második Titusz felpöttyölve egy mini-mókuskerékkel, cigisdobozok, az anyai család, az apai család, zetorcanga, camping.

Az első pár cipőm, az első monitorom, a tájékoztatófüzetem lapjai egyenként kipöttyölve a beírásaimmal, Nagyi és az ő kenyérpírója, a C64-es joystickom, a színesbőrű Tina babám, narancssárga lavór, Kukucsáné a könyöklőpárnájával, hamisított nap szemüveg, bio-molylepké-irtó tele döglött molylepkékkel, összeragadt pillecukrok egymás mellett sormintába pöttyezve, az első férfi, a második, a harmadik meg a többi is kétdimenzióban, ilyen férfimetszetek, köztük ilyen kis spejzpolcpapírok, vagy mik elválasztónak, Zsé basszusgítárral és összehúzott szájjal, az eltörött féltengelyünk, a kefével kitépett összes hajaim tizenöt éve, bár ezeket kicsit nehezebb bepöttyözni. A Hajdumat, a Zanussi, Gyuszó és a bokától derékig érő kétlábás gipsze, Zárai és Vámosi, Milupás dobozok, betacid, faringoszept, tejporos zacskó, Tímeja, papági, puszkajutka, Boribon, a kocsimintás falvédő, elefántos radír.

És áthívom mondjuk az új szomszédot, megmutogatom neki mind a négy telerakott falamat, ő nézi faltól falig a családomat és a dolgaimat feltapétázva a falra, és azt mondja mondjuk, hogy nézze, hölgyem, így nem lehet élni, és én a homlokomra csapok, és azt mondom neki, hogy hát persze, tényleg, nem lehet, és akkor, na, pont akkor meghalok majd.

– *És mi ez a műanyagfadarab?*

– *Azon van az a deszka, amit kettévág a samurájmajom.*

Dolcsevíta szinyoríta, szalakális parafrázis, rétes élet, fingató.

Nincs dráma margarinból, líra és lant a reggeli toalettre jut csak Kircsin lebegés. Türemkedik a szinesztézia frankón, hoppácska. A hazugság legmagasabb fokán a tű egyöntetű. Mentális alapon tartom fiatalon az arcbőröm. Visszatizennégyévesedek. Bármitől képes vagyok elvörösödni. Magamban azt kell előtte mondanom, hogy figyelj, erre szoktak mások elvörösödni, de te nem fogsz. És akkor már érzem is, ahogy a nyakam felől elindul, fültövön csippent, és megszorít a babahajszálak tövéig minden egyes munkahelyi megbeszélgetés.

Kárpát-medencei erdeink közkedvelt, illetve honos énekes ragasztózomadara a göngyöleges szigszalag (cellux capitalis). Ez a ritka, ám annál gyakoribb faj jellegzetes cserregő hangjával buzdítja párosodásra tojóját, melynek eredménye az ún. összeragadás.

Párosodó hangjelzése – ragaggy, ragaggy – gyermekversek és mobiltelefon-csörgések kedvelt felszólító módja. Kerüli a nedves helyeket és egyéb irodai fiókmadarakat. Meghitt ellensége a kapocsgém és a jancsiszegy. Újabban íróasztalok mohás részein őshonos.

Van medence. Gyerek meg felnőtt. Látod, hullámzunk. Ez itt nem a Balaton, ez itt generált, de azért finom. Félóránként nyomatják. Aztán van meleg, meg van hideg. Kapunk mindkettőből. Mint az életben, mondanád, ha mondanád. De nem mondom, mert tudod, hogy egyszerre gondoljuk, hogy ez azért így kimondva elég tré lenne. Van nap. Látod. Süt. Hunyorogva figyeled azt a kis baktériumot a csarnokvizedben, amit állítólag nekem is látnom kéne az enyémben, ha hunyorítok. Állítólag jobbról balra, balról jobbra utazik az ember belső szemhéjában. Én nem látom. Látod, csúszkál a bikinim. Mindig anyagi megjegyzéseket teszek, amikor pedig a tájat kéne dicsérnem, vagy csak úgy passzívan belelennem a tájba. Olcsó a lángos, én így mondom. Ez itt a gyerekkor, te így mondom. Én is így mondanám, de te mindig megelőzől. Összecsöpögteted a törülközőt, én így mondom. Érzed, milyen nyirkos a föld?, te így mondom. Megint megelőztél. Így utólag is. Tudod, az úgy van, hogy az ég az kék, mondom majd neked egyszer csak. És az égre mutatok. Látod. Aztán meg. Felesleges beszéd. A legtöbb az ilyen. Ami meg nem ilyen, az a lehető legtöbb. A csarnokvized. Láttam. Olcsó jégkása. A lehető legtöbb.

Tekert mindenkin egy-kettő hirtelent, fájdalmasat ez az ősz azért, ahogy így elnézem.

Olyasmi vagyok, mint egy magát tapogató hosszú gumimatrac. Van valahol egy szelepem, keresgetem, közel vagyok, még nincs meg, de meglesz, tudom, majd jól kihúzom. A gumimatrac tudja, és majd jól kihúzza. Szóval optimista és keresgélő és tapogató és hosszú gumimatrac vagyok tulajdonképpen. És ki akarom húzni magam. Ez mind vagyok egyszerre.

Nem kell bonyolult dolgokra gondolni.

– elsőben csináltunk ilyen színes plakátokat áhármásra, hogy zsírkrétával meg színes-sel ráírtuk a három tavasz ünnepét, meg rajzoltunk ilyen kokárdákat is, hogy éljen március 15-e, meg éljen április 4-e, és fogalmam se volt, miért éljen, de éljen, és akkor én gyártottam őket nagyüzembe, mert jó volt, mert kokárdát meg ilyen trikolór nemzetiszínt rajzolni mindig ilyen ünnepélyes izének gondoltam, és akkor jött értem anya délután, és mondta a tanító néni, hogy itt vannak a Juditka rajzai, amikből az anyuka nyugodtan hazavihet, amit akar, és akkor én az orra alá dugtam, hogy itt van ez, anya, nézd, éljen május 24-e, tele kokárdákkal meg vörös csillagokkal, és nézett a tanító néni a tisztelt anyukára, hogy ez mégis mi, és akkor én gondoltam, hogy bazmeg, nem tudod, mi ez, hát valami állami ünnep, de neked kell tudni, mi, te vagy a tanító néni, és akkor a tisztelt anyuka mondta, hogy hát ez a Juditka bátyjának a születési ideje, és asszem, nagyon röhögtek, én meg néztem ki a fejből, hogy most mi van, nem tetszik a vörös csillagom, vagy így mi.

– aztán meg a hatodik utáni nyáron, amikor a billatároi művésztelep udvarán tollasoztam pizsamában, és valaki kiordított a társalgóból, hogy meghalt Kádár, én meg utána azt, hogy oda az igazságtalanság, de tényleg fogalmam sincs, miért pont ezt, és vi-

hogtam, szóval az ezutáni iskolaévben hetedik elején elmentem a szokásos iskolai versmondóra, amin mindig M. Gabi miatt lettem csak második, pedig neki sípoltak a szieszegői, és ritmusra nyújtogatta a nyakát is, annyira affektált, hogy szóval elmentem ütőtőrő-egyenruhában, mert tavaly is úgy kellett, meg tavalyelőtt is, és akkor mindenki röhögött, hogy ezt már nem kell, és az M. Gabi speciél az arcomba sziszegte a nagy húsos ajkával, hogy ren-cer-vál-tás!, és persze akkor én megint csak második lettem, ami biztos a nyakkendő meg a síp miatt volt, amit mondtam is anyának, aki persze akkor is csak röhögött, hogy de én megkérdeztem apádat, és ő azt mondta, vasaljam csak ki, abból baj nem lehet, meg hogy már akkor is ekkora lábam volt, mint most, szóval a rakott szoknyához csak férficipőt tudtam húzni, mert mást nem lehetett rám kapni, és így mondtam a csillag helyére akasztott új címer alatt a díszteremben rakott szoknyában cúgos férficipővel és piros nájlón nyakkendővel, hogy Lóci óriás lesz.

Tizenöt éve Londonban Nelson admirális alatt a galambok agyonszarták a frissen dauerolt domjánedit-bubihajamat és a türkiz szattyánbőr kabátomat, ami valószínűleg nem is volt szattyánbőr. Pajeszom volt, és vékony voltam, állandóan esett ránk az eső. Szke papírkamerájával minden képen vidám magyar cserediáknak tűntem. A második napon a magyar luxusbuszban eldugult a vécé, és illatosított fenéktörő-galacsinokat gyúrtunk az orrlukunkba, hogy ne érezzük a dögszagot. A szállásadónk egy mélyen katolikus zongoratanárnő volt, aki harmincöt évesen még soha nem volt férfival. Nem mondta, mi láttuk rajta. A kis helyet foglaló bőröndöm kis helyet foglaló neszeszerében a kis helyet foglaló ingyenes kozmetikai termékmintákat mind rendeltetészerűen elhasználtam. A tizedik napon viszont három zacskó testápolóval mostam hajjat, mert azok cirill betűs termékminták voltak. Egyre vékonyabb lettem. Tíz napig vedeltem és ettem és pisiltem folyamatosan. Mire a bűdös vécés luxusbusz beparkolt a Távhő mögött Miskolcon, semmi másra nem vágytam, mint kiinni egy magyar csapat és pisilni otthon egy nagyot. Úgy tízpercenként. Rá egy évre Edinburgh-ben már ráírta az angoltanárnő a lapomra, hogy speciális ellátást igénylek. A hazafelé úton jutott eszembe, hogy a négymacskás alkoholista mama vécéjében hagytam a tartalék fecskendőimet. Anyáék akkor is a parkolóban vártak. Aztán tizenöt év.

Jön a piroshetes, mondom neki a Blahán. Előrébb állunk, hogy felszálljunk. Aztán látjuk, hogy nem is piroshetes, hanem egy malacszállító kamion, csak olyan pirosas az eleje. Szóval beáll az évigérő malacszállító kamion a megállóba, mert pont pirosat kapott. A malacok görnyedten sírnak, eszelős az a hang. Bűdösek. Az évig érnek még így görnyedt háttal is. Belehajt a kamion a zöldbe, eltűnik a Keleti felé. Ott marad még a szag a megállóban, és csak amiatt hiszem el ezt az egészet.

Géz, ragtapasz, műselyem sál, gézügyesség, magyar fűrtös, magyar virtus. Lefekvés előtt egy fél paradicsomot erősítettem a jobb szememre. Gyulladáscsökkent, gondoltam. Tér látásom gyakorlatilag nincs, de még azóta se, hogy levettem a készségeget. A légfrissítőt beleejtettem a vécébe. A kiflit félrevajaztam. Mosogatni nem merek, mi van, ha a nagylábast félremosogatom. Kicsit azért szorongok, illik-e a gázszerelőket bedagadt szemmel és mosogatatlanul fogadni. *Asszonyom, magát aztán jól elintézték, ráadásul még mosogatni sem volt ideje. Mutassa azt a FÉG kombit.*

Bizonyos dolgok csak a helyet foglalják bennem.

Kicsit sem spórolok a munkahelyi kávéval, pedig nem is szeretem a kávé. A pultot rendszeresen összemaszatom. Az ablakpárkányon még a döglött legyeket is megnyomkodom körömmel. Néha lepisilem kicsit a műanyag vécéülőkét. Letörlöm, persze, de akkor is, a munkahelyi baktérium az munkahelyi baktérium. A vécépapírral se spórolok. Égetem feleslegesen a villanyt már délután fél négytől. Van, hogy egészen fél nyolcig égetem. Délelőtt sose vagyok hatékony, éledezek-álmodozok, délután meg sokat fogyasztok. Irodice rogyasztok. Kigázolgok meg kigőzögök, pisilek, kakilok, izzadok, dermatológiailag tesztpozitív vagyok. Most komolyan, mikor veszik már észre, hogy deficites, színes-szagos humán erőforrás vagyok.

A kádban jöttem rá, csempére felpolcolt lábakkal: minden érzésemet felülírja a félelem. Vékony hártya, mégis súly, kártalan mellékhatás. Napszemüvegben fürödtem. Így pont annyit látok a világból meg a testemből, amitől még nem félek annyira.

Gyere, Gizi, megágyazok neked a Blahán – mondta nekem a Gépész, mert itt még tudott viccelni, és én meg még tudtam rajta röhögni. Kicsit hisztérikusan, kicsit hangoosan, de tudtam. Röhögni.

Úgy szálltunk fel az erzsébetborzasztói buszra a zörgős és elfeketedett kajzeres füleszatyórral, meg a hón alá csapott alighasznált hátpléttel, mint a legelvetemültebb csövesek. Még az elvetemült csövesek is megbámultak minket. Négy és fél kiló bakelit, Hoffi, Omega, Németh Marika. Minden, ami az állott olajszagú gyerekkor. Úgy három szatyóiban, tokkal-vonóval, akciós téasztázúróval meg az elvesztegetett gyerekkori szagok emlékével. Minden, ami utálatos, mert annyira nem lehet szabadulni tőle. Mert annyira boldog múlt, és most meg annyira fájó és melankolikus jelen.

Kiborult. Kiborultam. Közel a gyerekkor, távol a kerület, sötét a város. Kétszer egy kézzel egyensúlyozva keresgéltem a súlypontot, azt a valamikorit, amit a hollóházi porceláncica nyelve vitt el, vagy a meztelen műanyag néger táncosnőé, már fogalmam sincs, de hogy mostanában már szeretném, ha nem is érdekelne, az egészer biztos.

Kicsit gyűlölöm a boldog gyerekkorunkat, meg a hetvennyolcas kártyanaptárokat. Persze, gyűlölöm, mert még mindig a fél inzulinpumpámat odaadnám egy eredeti szivacsos mágnestolltartóért. Mert már levegőt venni se tudok, ha nincs a számban a szagos radír íze. Mert éhgyomorral beteg leszek, ha a kifli nem kanyarodik úgy, mint a rendszerváltás előtt. Mert meg kéne már öregedni, de – ahogy Nagy mondotta volt jó archaikusan, egyben – nagyongyorsan, és mindenféle maszlag nélkül. Oda kéne már feküdni arra a jó kis műszálas csipketerítőre, és ott kéne megrohadni tudatalatt. Távirányító nélkül, filmnoárba.

Egy könyv.

Kezdődhetne úgy, hogy a telefonfóbiás fel akarja hívni a telefonfóbiást. Fel is hívja, de a másik nem meri fölvenni. Vagy hogy fel se hívja a másikat, és a másik úgy nem veszi föl. És erről szólna. Erről a beszélgetésről. A könyv. Hogy nincs.

FIGYELŐ

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Esterházy Péter: *Semmi művészet*
Magvető, 2008. 236 oldal, 2990 Ft

I

KÖZÉPFOK

„Mindezt majd megírom pontosabban is” – idézi könyvünk hátsó borítójának összefoglalója az egykoron Peter Handkét idéző Esterházy Pétert. Az anya halálának szentelt 1985-ös Esterházy-művet, A SZÍV SEGÉDIGÉI-t magában foglaló 1986-os könyvóriás, a BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA elhíresült zárszava – túl az intertextuális távlatok szédületén – elsősorban talán az életmű nyitottságára utal. Arra, hogy az anya haláláról vagy bármi másról (apáról, hazáról, fociról, irodalomról, erről-arról...) szóló aktuális prózavállalkozásnak soha nincs és nem is lehet igazi végszava; hogy a mindenkori mű utolsó mondatát lezáró pont lényegében inkább pontosvessző; vagy éppen három pont... Vagy inkább kérdőjel? Mint a SEMMI MŰVÉSZET zárómonológiájának legvégén: „...szóval, gróf, rendszeren el lett a matter temetve teljes terjedelmével, most egyezkednek a szappanszagúval, jól mondom?” (224.) A saját anyját temető Görög Miki által megállapított tényálláshoz csatolt kérdés, maga a kérdő mód tehát – távlatosan mondván – az Esterházy-pálya belső logikájának, pontosító nyitottságának áttételes grammatikai jele. A „matter” ugyan tényleg „rendszeren el lett temetve”; ám ezt a „teljes terjedelmű” ténnyt eléggé pontosan, a legpontosabban elmondani – vagy megírni – nem lehet. De kell. Jól mondom?

Ugyanakkor a nyitottság, a le nem zárhatóság azt is jelentheti, hogy Esterházy műveiben – mivel nincs igazi beteljesülés – csakis relatív értékekre, relatív örömökre lelhetünk. A mindenkori Esterházy-szöveg viszonylagossága persze nem valami eszményi – és soha be nem váltható – minőség értelmében (→) értendő, ha-

nem az *elve* részleges eredményre törekvő szövegek közötti vonatkozások (→) vonatkozásában. Esterházy életművében talán nem is tanácsos valamiféle csúcsponti művet keresni (persze lehet, időnként én is azt teszem, most ugyan éppen nem), amelyhez képest elrendezhetjük az összes többit, szépen, okosan, megnyugtatóan, véglegesen. Itt nincs semmiféle abszolút reláció; legalábbis a szövegvilágon belül nincs; kívül meg – miként *extra Hungariam* – ugye: *non est vita*.* Belül csakis relatív relációk vannak. Ebben a prózában nincs legpontosabb megoldás, csak pontosabb kísérletek. És nem is feltétlenül egyre pontosabb kísérletek. Talán nem is egymáshoz képest pontosabb az egyik kísérlet, és – következésképpen – pontatlanabb a másik. Talán egészen egyszerűen a pontatlanság (felületesség, sietősség, közhelyesség...) ellenében működő, Mészöly-féle prózaetikára kellene gondolnunk. Az igyekezet és önismeret, a pontosság etikus poétikájára. A legtöbbre, ami egyáltalán elérhető. Mivelhogy az íróember is csak ember, olyan határolt képességű (és persze határtalan vágú), hibázékony halandó, aki történetesen (történeteket) ír; aki tehát írva esendő. És ha ezt halandó olvasókként mi is elfogadjuk (mert mi mást is tehetnénk), akkor máris önfeladtnak és kíváncsiannak (sőt a kíváncsiság egyenesen következményével: szeretettel) követhetjük nyomon esendő embertársunkat, aki (nekünk meg, persze, éppen ezért, magának is) ír: Esterházy etikus (emberi, nagyon is, olykor talán túlságosan is emberi) prózaművészetében nincs felsőfok, csak középfok.

Ha a mindenkori Esterházy-mű eléri ezt a középfokot, ha tehát pontosabb a pontatlannál, azaz etikusan poétikus (vagy poétikusan

* Valahogyan úgy, ahogy Ludwig Wittgensteinnél olvashatjuk (Márkus György fordításában): „Minden kijelentés egyenértékű. / A világ értelmének a világon kívül kell lennie. A világban minden úgy van, ahogy van, és minden úgy történik, ahogy történik; benne nincs semmiféle érték, és ha lenne is, nem lenne semmi értéke.” (LOGIKAI-FILOZÓFIAI ÉRTEKEZÉS, 1989. 87.) A világ „kívüljéhez” hasonlóan a szövegvilágnak is van „kívülje”, mégpedig kívül.

etikus) –, hát akkor igazán nagy baj már nem lehet. Hiszen belül vagyunk a szépirodalmon. Ekkor már csakis az olvasón múlik, jobban szereti-e (és ha igen, mennyivel) az adott művet egy másik adott műnél. Amivel meg persze nem zárja ki, sőt, inkább feltételezi, hogy (Esterházyt) olvasó embertársai közül nem mindenki ért majd egyet vele. Túl azon az alapvető egyetértésen, hogy azért megícscsak ott vagyunk, ahol jó lenni: az Esterházy-féle szépirodalomban. Esterházy otthonos prózavilágán belül minden egyes olvasónak megvan(nak) a maga legkedvesebb zuga(i), helye(i), amely(ek)ről persze a középfokú viszonylatok nyilvános terében nem biztos, hogy merne felsőfokban beszélni; noha azért magányos pillanataiban, a könyv érdes gerincén puha ujjbegyével végigsimítva, szemérmesen zihálva ilyeneket suttog a nyomdászágú oldalpárok fülledt vajatába: „Te, te, te... legkedvesebb, legédesebb, legizgatóbb, legkecsesebb, legcukrosabb, legvadabb, legszilajabb, leglubickolóbb, legficánkolóbb, legpimaszabb, legsimogatóbb, legdurvább, leguralkodóbb, lehatalmasabb...” Felteszem, van olyan olvasó, aki a már említett korábbi művel, A SZÍV SEGÉDIGÉI-vel van így, ilyen rejtőzködően meghitt viszonyban; és ennek fényében olvasza a legújabbat.

Mert nem tudja nem ennek fényében olvasni. Hiszen már az első fejezet legelső mondata („Az anyának és a fiúnak!”) is a SEGÉDIGÉK egyik Pascal övezte keretmondatát („Az Atyának és Fiúnak”) variálja, után magától értetődően húzza-vonja maga után az egész szövegghalmazt, BEVEZETÉS-estül, Handkéstül, Borgesestül, Camus-stül, tokostul, vonóstul. Hozzá még a goethei fejezetcím (KÖLTÉSNET ÉS VALÓSÁG) birodalmi hangzása és annak megannyi hipertrofikus következménye; például az önéletrajzi sugarú önkomentár szolidan arisztokratikus duk-tusa: „A legutóbbi könyvemben, illetve most már az utolsó előttiben, mert közben megjelent a Rubens is, van egy jelenet, melyben a halálos ágyán fekvő anyámnak magyarázom a lesszabályt.” (14.) És ha már az elbeszélő a „halálos ágyán” (vagy ágyában?) fekvő anyát említi, nem tudjuk nem észrevenni, hogy a SEMMI MŰVÉSZET a SEGÉDIGÉK emlékezetes kórházjelenetének teljes megfordításával indít: nem a haldokló anya, hanem a lábmutéjtjén átesett fiú fekszik a kórházban; a kórterem ajtajában – „se bent, se kint” (10.) – meg az anya áll, és egy bizonyos Emma nővérrel (korábbi Esterházy-művek ápolónőinek jo-

viális lemenőjével) beszélget. Nyilvánvaló tehát az életművön belüli alapviszony, csak az a kérdés, mit lehet vele kezdeni, hogyan lehet azt élővé tenni az új könyvben. Az egyik legkézenfekvőbb módszer, a gördülékenyen frivol és tárgyias (belterjesen magamutogató) hangfekvés persze meglehetősen olcsó megoldás volna, amit feltehetően Esterházy is érez. Éppen ezért talán szerencsés (nem véletlen), hogy az alábbi passzus a könyv elejére került, és könnyen motorizálható gesztusa nem válik meghatározóvá a továbbiakban: „*Anyám halála már többször bevált nekem, hogy evvel a talán nyeglének nevezhető kifejezéssel éljek, de nem nyegle, hanem tárgyszerű, tényleg bevált; jól kitaláltam én ezt, úgyesen, segédigékkel (sok Handke-idézettel)...*” (21.) Az ilyen frontális vallomásoknál sokkal fontosabbnak tűnik a szöveg tényleges működésmódja; ahogyan az anya (és a fiú meg az apa...) folytonosan változó, oda-vissza tükrözhető, ide-oda cikázó motívumként, hangként, szerepként, retorikus alakzatként végigvonul a könyv egészén.

Persze Esterházy – ha már játszik – kénytelen még egy körrel beljebb lépni az önkomentár életveszélyes (stílusficamra csábító) bugyrain, legfeljebb az anya szájába adja a szavakat: „*Látod, azt írják [a SEGÉDIGÉK-ről], végre megkomolyodtál, hogy én súlyt adok a könyvednek, és már nemcsak játszol, nemcsak szavaid vannak, hanem anyád is.*” (22.) Ámde bármennyire is van anya, és van halál, és van az anya halála, az irodalomban azért mégícscsak leginkább „játékból” fakadó „szavak” vannak, játékos szavak az anyáról, a halálról, bármiről, sőt mindenről. A szavak játékának mohó imperializmusa már a több mint két évtizede megjelent műben is nyilvánvaló volt. A SEGÉDIGÉK tükrözéses, helyettesítéses és ismétléses viszonyokból szövődő szövegvilágán belül az anya olykor meghalt, olykor gyászolt (a fiát); olykor temetve volt, olykor temetett (a fiát); sőt időnként szeretőnek tűnt (a fiáénak). Ráadásul az erotikus mellékíz jócskán fel is erősödött egyrészt Borges hosszán és többször idézett szerelmi témájú elbeszélése, Az ALEF jóvoltából; másrészt a BEVEZETÉS (késsőbb keletkezett) első egysége, A PRÓZA ISZKOLÁSA párhuzamos részletének fényében, ahol egy „*viharkabátos férfi*” és egy beteg nő rendhagyó kórházi légyottjaként olvashattuk újra (vagy akár a nagyméretű szöveggyűjteményben először), majdhogynem szó szerint, az anyaregény utolsó oldalait. Az egykori játék most mintegy

kiteljesedik, vagy legalábbis folytatódik. A halál és a szerelem, az anya és a szerető, az anya és a fiú ikermotívumai, ha lehet, még féktele- nebb tüköralakzatokban bukkannak fel; péld- ául: „Nyilván ezzel a kedélyeskedéssel akartam önkéntelenül is mérsékelni a valóságos riadalmat, hogy egyáltalán el tudtam képzelni, hogy meg- ütöm az anyám. Hirtelen fölfoghatatlannak tetszik, hogy valaki megüsse az anyját. Igaz, sokféle anya van...” (209.) Mi több, az erotikus szál mellett, azt pajkos vadsággal magába sodorintva, fel- bukkann egy homoerotikus, sőt pedofil motívum is – a fiú és annak egykori edzője között. És er- ről a magaslati pontról nézve érdemes kissé hosszabban egymás mellé olvasni Esterházy há- rom párhuzamos szövegrészletét – először az ISZKOLÁS-ból, ahol a „viharkabátos férfi” és a nő ölelik egymást, majd a SEGÉDIGÉK-ből, ahol a fiú és az anya gabalyodnak egymásba, és végül a SEMMI MŰVÉSZET-ből, ahol hárman, mind férfiak, köztük a fiú, birkóznak egy ágyon:

1.

„Ne menjen még, szól halkan az asszony. Megfor- dul. Az arc eltűnik a feltüremelő párnában. Az asz- szony arca piros, a szeme csillog a gödör mélyén. Né- zik egymást. // Hirtelen mozdulattal leveti a vihar- kabátját. A nő feltámaszkodik a könyökére, fenekét beljebb csúsztatja, óvatosan utánavezeti lábait, majd könyökével lépeget arra. Befekszik a teknőszerű mé- lyedésbe, amit az asszony teste vájt, oldalt fekszik, ci- pőit lelógatja. Az asszony hevesen felé fordul, átöle- lik egymást, egymáshoz préselődnek. Úgy érzi, szét- nyomja az asszony mellett. Arca az asszony arcán. Érzi, hogy lázas. Az asszony megint sír. Így marad- nak. Te! Tessék. Te! Erre ő is azt mondja, te! Te, az asszony elhallgat, mintha pironkodna, de csak ját- szik... Látja, hogy összesározta a lepedőt.”* (BEVEZETÉS, 1986. 76–77.)

* Az ISZKOLÁS rendhagyó ágyjelenete néhány oldal- al később, háborús környezetben, immár egy ápo- lónővel (de nem a „néger Schwesterrel”) átfogalmazva felidéződik: „Fekszik a vízparton. A bombatölcsér kényel- mesen lejt, puha, kedvező, olyan, mint egy nyugág. Az élet is megy, egyszerűen nyár van. Az ápolónő hever mel- lette. Ki himné, hogy leesne még egy bomba is, mondja az asszony, szeme lehunyva, két bomba közt nincs bomba, kis idő után fölnevet, most mondja, hogy nem vagyok egy okos nő. Eszes, mondja, és fektéből az asszony farára csap. Jól csattan, otthagya a kezét, az egyrészes fűrdőruha nyirkos, sí- kos, selymes tapintású, a másik kezét a törzséhez szorítja, az állára támaszkodik, ezért kissé viaszorog... (BEVEZETÉS, 81.)

2.

„Megfordulok, arca eltűnt a feltüremelő párnában, arca piros, a szeme csillog a gödör mélyén. Nézzük egymást. – – – Helyet csinál, befekszem a teknő- szerű mélyedésbe, amit az ő teste vájt. Oldalt fordul- lok, cipőmet lelógatom. Hevesen felém fordul, ér- zem, hogy lázas. Megint sír. Így maradunk. »Te!« »Tessék.« »Te!« Erre én is azt mondom: »Te.« »Te«, anyám úgy tesz, mintha pironkodna, játszik. [...] Látom, mégis összesározta a lepedőt.” (BEVEZETÉS, 716.)

3.

„Csinálj helyet. Csak a hátát láttam, nehézkesen bel- jebb húzódtam az ágyon, Kis Dűnyi tolt, akár egy hólapát. Lajos bácsi befeküdt a teknőszerű mélyedés- be, amit az én testem vájt. A másik elég kényelmet- len testtartásban rajta mintegy átnyúlva, szó szerint, tartotta a poszát. Lajos bácsi a plafont nézte, meg- halt, mondta hosszú csönd után. Oldalt fordult, ci- pőit lelógatta, de már összesározta a lepedőt. [...] Meg- halt a Mágus, és már el is temették, és én hol az anyámban voltam akkor.” (193–194.)

A harmadik idézetben az elbeszélő éppen lábműtétje után fekszik a kórházi ágyában (vagy „ágyán”?), amikor álomkép formájában meg- látogatja őt Lajos bácsi és fiatal segítőtje, Kis Dűnyi. Rátelepednek az ágyára, majd szidják, pofozzák és rugdossák – amit az elbeszélő fáj- dalmas gyönyörrel fogad – azért, mert nem volt ott („hol az anyjában volt”) az őt szerelem- mel hiába szerető „Mágus”, vagyis Ádi bácsi te- metésén, akit viszont Lajos bácsi szeretett hiá- bavaló szerelemmel. Ugyanakkor a szokatlan (nem egyenlő oldalú) szerelmi háromszög csú- csai: a fiú, Ádi bácsi és Lajos bácsi nem rendel- keznek meggyőző testi-lelki vázzal, valamiféle tapintható érzelmi hátországgal, szenvedélyük- nek nincs igazán eredete, mélysége és intenzi- tása. Csak iránya. Ők mindhárman (és a töb- biek is mind) a játékos kedélyű prózaíró bábfu- gurákká sűrűsödő tudatnyalábjai, anyag nél- küli kiterjedt testek, kiszolgáltatva a szeszélyes húzású retorikai gravitációnak. Nem pszicho- lógiailag táplált regényhősök, hanem inkább szónokias figurák. Kórház, ágy, halál, temetés, gyász, szerelem, anya, nővér, férfi, indulat, sí- rás, sár a lepedő... – tetszés szerint (azazhogy a hajlékony belső logikai tengely mentén) variálható motívumsor áll szerzőnk rendelkezé- sére, amelyet ő jókora kedvvel ki is használ. Az életművet mintegy átívelő ágyjelenet prototí- pusa lehet a SEMMI MŰVÉSZET kórházi álomjele-

netét bevezető töredékfeleség: „*Kép: Julia Roberts megsimogatja a mellette fekvő alvó férfit, aztán visszafordul, fejét a párnára téve néz a sötétbe (majdnem a kamerába) a remény nélküliek utolsó reményével. (Változatok: Roberts: én, férfi: Ádi; Roberts: anyám, férfi: én, apám, Ádi, Lajos bácsi; Roberts: Ádi, férfi: Lajos bácsi; Roberts: Lajos bácsi, férfi: a másik, a fiatalabb férfi (Dünyi).*” (191–192.)

További lehetséges változatok: Roberts: a „néger Schwester” az ISZKOLÁS-ból, férfi: a „viharkabátos férfi”; Roberts: a „viharkabátos férfi”, férfi: a „néger Schwester”; Roberts: Zsófia a FUHAROSOK-ból, férfi: a fuharos; Roberts: Zsófia, férfi: Zsófia (ujja); Roberts: az egyik fuharos, férfi: a másik fuharos; Roberts: az egyik fuharos, férfi: ugyanaz a fuharos; Roberts: Esterházy műveinek bármelyik szereplője, férfi: Esterházy műveinek bármelyik szereplője (és fordítva); Roberts: Esterházy műveinek egyik szereplője, férfi: Esterházy műveinek ugyanaz a szereplője...

Még további változatok: Roberts: a szerző, férfi: az olvasó(nő); Roberts: az olvasó(nő), férfi: a szerző. Az ágy – ama bizonyos „teknőserű mélyedés” – pedig a könyv. A könyv az olvasó gyönyöreinek (olykor titkos természetű szenvedéssel terhes gyönyöreinek) az ágya. Az ágy jelenti tehát a könyvet, a könyv pedig és viszont a világot (az olvasás meg a b...-t). Miközben az Esterházy-könyv(ek) kórházi ágya olvasható világgá tágul, benne minden megtörténhet, és sok minden meg is történik. Persze az ágy vagy a kórház (vagy a kórházi ágy) bármikor lecserélhető valami másra, behelyettesíthető valami mással – mondjuk a focival, a futballpályával. És valóban, Esterházy új könyvében a fiú kerül a kórházba, a kórházi ágyba, ahol is egykoron meghalt anyját futballszakértőként álmodja élővé: „*Puskás is tudta, hogy létezik a pályán túli világ, de úgy tett, mintha nem tudná. Anyám is tudta, de ő is, valamelyest Puskáshoz hasonlóan, megpróbált mindenből futballpályát kreálni, képzelegni...*” (108.) Noha – szól az anya „*áriája*” –: „*Ezekből a könyvekből, ha az ember nem vigyáz, még a végén megtudja, mi is valójában a futball lényege.*” (134.) A „*lényeg*” körül sündörög, azt olykor óvatoskodva súroló prózacselezgetések közepette a felvázolt családi viszonyok és szerepek rendre felcserélődnek, pontosabban összerosódnak, és végül sajátosan összeérnek. A SEGÉDIGÉK anyát temető fiúja (egykori focista) és fiút temető anyja (állítólagos

futballszakértő) most egyképp halandókként, öregemberekként tűnnek fel: „*Mért nem lehet egyszerűen szépnek találni és érzelmesen, igenis érzelmesen elfogadni, hogy egy öregasszony azt mondja egy nála alig fiatalabb öregembernek, hogy édes kis fiam.*” (189.)

A megannyi olvasandó koholmánnyal, legendával övezett anyafigura mellett sok más alak is szerepel Esterházy új könyvében, focisták (Puskás Öcsivel az élen), korabeli politikusok (köztük Farkas Mihály), családtagok a legendáriumból, gyermekkori focistatársak... No és az apa, akit bizonyos térségi, történelmi – és persze alkati – okok folytán, „*a baszdüh mintájára a megnevezés dühe kapott el, szinonimákkal szórta tele a megnevezésre váró dolgokat, be nem állt a szája. A szavakhoz is szót fűzött, természetesen.*” (41.) Míg az apa a kommunista diktatúra miatt, egyfajta verbális emigrációra kárhozottatva, lesz a nyelv élősködőjévé, addig a fiú immár szabadon, szilaj demokrata jókedvűből fakadóan élősködik a kommunista diktatúra nyelvén, a nyelven és így végső soron a nyelv borostyánkővébe dermedt történelmi félmúlton; például: „*Amúgy úgy beszélt az írásaimról, mint egy konstruktív szellemiségű KISZ-titkár, aki nem akar na a közelebről definiálni nem kívánt problémát a szőnyeg alá söpörni – gyerekek, már nem azok az idők járnak! –, ellenkezőleg, közös gondolkodásra hív a kiutak őszinte keresését illetően.*” (130.)

És noha könyvünk grammatikai tere, az Esterházy-féle szépirodalom „*teknőserű mélyedése*” ezúttal kórházi ágyból futballpályává, sőt országgá (értsd: országos méretű futballpályává) terebélyesedik, mégsem kapunk távlatos rálátást a terület egészére. Valójában tizenkét nagyobb fejezetbe tördelt kisebb fejezetek ötletszerű, lazán összefércelt sorát olvashatjuk (szórványos műfaji vagy zenei utalásokkal) – csak semmi művészet, semmi narratív nagyarány, semmi kompozíciós nagybaniség! Könyvünk tartós értéke (mint ama kénköszagú patás) leginkább a részletekben lakozik. Tanácsos tehát elvesznünk a részletekben, elidőznünk a részleteknél. Csodálni a részleteket vagy éppen kötekedni, csodálva kötekedni a részletekkel. Nézzük például a 128. oldal alábbi két passzusát: „*Lassan jöttem rá, hogy anyám a valóságot, hogy is mondjam, meglehetősen játékosan kezeli. Belenéz avval a gyönyörű szárvéskék szemével az enyémbé, vagy az egyszer már barna volt?, legyen barna, néz bele avval a gyönyörű barna szemével az*

enyémbe...” – „...*ha vita nélkül hallgatom, diadalmasan lecsap rám, anyád fia vagy kisfiam, hát nem ezért lettél író, hogy a valóság rideg és érthetetlen és elfogadhatatlan tényeiből a valóság rejtelmes és kibírható tényeit fabrikáld?*” (Kiemelések: B. S.)

Az első idézetben az egymás szemébe néző anya és fiú egyaránt „*meglehetősen játékosan kezeli*” a valóságot, jelenleg a fiú az anya szemének színét és azon túl az anya személyét, életét, szenvedélyeit, valamint a hozzá kapcsolódó más egyéb személyeket, azok szeme színét, életét, szenvedélyeit. Az akkurátus körüljárás öngerjesztő szöveg-szenvedélye működik a második idézetben is, ahol a „*valóságot*” leíró, átíró vagy megteremtő játékos aprómunka – csak semmi nagyszabás! – lassú és figyelmes, már-már rigorózus olvasásra sarkall minket. Nem csoda hát, ha az olvasó is időnként túlságosan rácsavarodik a mondatra, majd bekattan, és fölösen akadékoskodik. Teszem azt, hiányolja a mondatfoszlány ellentétesen tükrös szerkezetéből a jelzős szekvenciák arányosítását. Miért csak „*rejtelmes és kibírható*” a másik oldalon az, ami az egyik oldalon „*rideg és érthetetlen és elfogadhatatlan*”? Miért nem például „*meghitt és rejtelmes és kibírható*”? Csak hogy teljes legyen a valóság és az irodalom háromfokozatú ellentéte, továbbá a mondat-szerkezetből lehetségesen kifacsarható gyönyör: ‘*rideg versus meghitt*’ – ah!; ‘*érthetetlen versus rejtelmes*’ – ah-ah!; ‘*elfogadhatatlan versus kibírható*’ – ah-ah-ah... Mmmh...

Jóllehet nem illő kukacoskodni a részletekkel. De hát mit tegyünk, ha egyszer itt csakis részletek vannak; legfeljebb a részletek közötti alkalmi párhuzamok, megszakítások, folytatások, oda- és visszautalások, ismétlések, továbbá más egyéb retorikus viszonylatok nyugözhetnek le minket – ámde a narratív gerinc szilárd tartóváza nélkül. Kemény gerincű könyvtestben lakozó puhatestű nény a SEMMI MŰVÉSZET. Kedves és hajlékony. Organikus felépítésű egyed, de nem úgy, mint azok a jól tagolt kintinpáncélosok, akiknek világosan elkülöníthetően van fejük, toruk és potrohuk. Leginkább szelvényes testű és tekerő (aki ráadásul gyakorta „*enfar-kába harap*”). Ha kíváncsiságból vagy gonosz-ságból kettévágnánk, a részek talán önálló életre is kelnének, tovatekernének, és valahol a távolban talán újra egyesülnének egymással vagy valami mással.

Ha mindenestül szeretjük a valóságot, valtozatosan organikus formáival együtt, csakis akkor szerethetjük az irodalmat is, sokféleképpen művi (módon organikus) formáival együtt. Csakis így szerethetjük Esterházy szépirodalmát, most éppen legújabb könyvét, amely tehát, miként az élet: *meghitt és rejtelmes és kibírható*.

Bazsányi Sándor

II

A TÉGLALAP ESETE A VILÁGGAL

Esterházy új könyvének egyes szám első személyű hőse nem más, mint Esterházy Péter korábbi regényeinek a szerzője. A SEMMI MŰVÉSZET fikciója szerint az elbeszélés az eddigi Esterházy-opusokon *innen* szól: a felkínált olvasói szerződés alapján az eddigi kötetekben megjelenő Esterházy-figura (ahogy Dunajcsik Mátyás írja, „*az az utóbbi harminc évben felépített Esterházy-alak, mely az életmű kezdetétől működő ömmitizáció eredményeként áll előttünk, valahol félúton élet és irodalom között*”) művészi stilizáció terméke volna, amelyre a SEMMI MŰVÉSZET hőse az írói-teremtői pozícióból tekinthet vissza. Magyarán a szerző zárójelbe helyezi a korábbi művekben fölépített életrajziséget (s itt persze, mellékszál, a lelkes Esterházy-olvasónak nyilvánvalóan eszébe juthat a BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA-kötetet nyitó és berekesztő óriási zárójele is: *ehhez képest* vajon hol is volna a legújabb regény helye?), és ami a legfontosabb, ezzel a gesztussal egyszersmind fiktív eseményre teszi az anyának A SZÍV SEGÉDIGÉI-ben megírt halálát. A SEMMI MŰVÉSZET legelemibb, teremtő mozdulata ez: az anya alakjának visszanyerése, visszaírása a kettőszázharminc könyvoldal teremtett valóságába.

A fikció és az önéletrajziség csiki-csuki játéka, melyet Esterházy eddigi pályája során oly gyakran és szívesen űzött, ezáltal valóban új jelentőségre tesz szert. A kötetet elismerő kritikák (mind ez idáig: Szilasi László: „*EZT MÁR NEM AKAROM PONTOSABBAN MEGÍRNI*”, *ÉS*, 2008/16., illetve Dunajcsik Mátyás: A SZABADSÁG LÉLEGEZETE, *Magyar Narancs*, 2008/17.) mindenekelőtt ezt a fordulatot ünnepelték. Szilasi szerint e fordulat legfontosabb jegye, hogy az életművi

vön. A regény hőstét egy féltékeny férfi fenyegeti meg; mint kiderül, a féltett személy egy idős tréner, aki hosszú évtizedek óta reménytelenül szerelmes a regény hősébe. Az olvasó visszalapozva jön rá – ha rájön egyáltalán –, hogy e fura szerelmi háromszög két idősebb szereplőjével már találkozott: a GYÁR ÉS ANYA című fejezetben Kertész Sasa, a párttitkár szervezi be Tóthot, hogy jelentsen a vállalat futballcsapatáról, és ők lesznek a kései románc részesei. Ám mindennek nincs különösebb jelentősége, rájöhettünk ugyan, hogy e viszony kezdetéről olvastunk, de a beszervezési jelenet nagyjából-egészében következmények nélküli marad, mint ahogy maga ez az ironikus Thomas Mann-parafrazisként is fölfogható szerelmi szál sem szerveződik a kötet egészével.

S hasonlóképp kószálnak, bitangolnak el a kötet különféle epizódjai: mintha nem lennének kellőképp feszesre húzva a szálak a regényben. Mindezt persze sokféleképp lehet értelmezni, akár karneváli enumerációként is, ahogy Szilágyi Ákos teszi a Margócsy-recenzióhoz fűzött széljegyzetei egyikében: „*Seregszemle, leltár; az életmű állandó motívumainak [...] még-egyszer-utóljára felvonultatása [...], az önmagától, saját művészetétől való búcsúvétel könyve ez*”. Margócsy István ugyanakkor az önjáróvá vált szerzői modor kérdését veti föl, s a művet visszavonásnak, palinódiaként olvassa, mely a korábbi Esterházy-geztusok újraírása volna ugyan, „*ám sem a határozott visszavonásnak, sem a határozottan megismételt affirmációnak geztusát*” nem hajtja következetesen végre.

A fanyalgó bírálatok (beleértve jelen írást is) mindazonáltal megegyeznek az elismerő recenziókkal abban, hogy a SEMMI MŰVÉSZET valaminek a lezárásaként, egyfajta számvetésként készült; csak éppen félresikerültnek vagy inkább iránytalanannak találják ezt a geztust. Esterházy új regénye, ha innen nézzük, új utakat keres, ha onnan, válságtérkép (amely mindamelllett új utakat keres). Számos kérdés minden bizonnyal az elkövetkező Esterházy-munkák felől válik majd beláthatóvá, s az életmű aranyfedezete mindenképpen valamiféle *várakozásteljes fanyalgást* tesz indokoltá. Ám két fontos dolog véleményem szerint már most, röviddel a SEMMI MŰVÉSZET megjelenése után is szembeűnik. Az egyik a regény világszemléletével, a másik a fikció konzisztenciájával kapcsolatban.

Vári György veti föl, hogy „*a fikcionalás teremkeny és megvilágító játéka, ami a nyelvet és a világot rendre újradefiniálta, újateremtette, felmutatva a teremtés megannyi lehetőségét, azt, hogy minden lehetséges, elgondolható, megfogalmazható világ minden lehetséges világok legjobbika, egyszóval a grammatikai teodícea korszaka véget ér*”. Meglehet, így történik. Ugyanakkor a teodícea, mint olyan (ha tetszik, „*az az én híres ontologikus derűm*”), szemmel láthatólag az új regénynek is sarokköve. „*Az eleve komoly emberek eleve a halál felől nézik az életet, így olvasom*” – ez a mondat, így olvasom, a SEMMI MŰVÉSZET legfőbb kérdését sűríti magába, az odavetett-relativizáló „*így olvasom*”-mal együtt. S ne feledjük, hogy az utolsó fejezet, ez a valóban erős és nagy hatású zárlat, mely a régi futballistatárs, Görög Miki anyjának a haláláról szól, nem csupán „*egy másik anyát*” vonultat föl, hanem a halál felől az életre vetett másik pillantást is: a brutális érzéketlenség mögé rejtett árvaságét: „*hát ez a másik, baszod, ahogy elkezd haldokolni, azonnal édesanya lesz a muterból, ő édesanya, én úr, jó, hogy már nem kell neki kezét csókolnom, csak mert ideszart a világra*”.

S van itt még valami. Számos helyen elhangzik a kifogás, hogy ez a regény jól informált Esterházy-olvasót követel, mivel a korábbi könyveket zárójelező utalások, az elmozdulások egész egyszerűen nem lesznek észrevehetőek az olyan olvasó számára, akinek ez az első Esterházy-olvasmánya. Mindebben tagadhatatlanul van igazság. A szerző folyton-folyvást megidéz a régebbi műveit, helyenként oldalszámmal utal is rájuk, érzékelteti az itt folyó események távolságát az ott elhangzottaktól, a most folyó beszéd „magasabb realitásfokát”. Mi több, Szilasi szerint a SEMMI MŰVÉSZET fordulata a JAVÍTOTT KIADÁS „*poétikai tanulságait is hasznosítja*”. Akár még ez is igaz lehet. Szembetűnő azonban, hogy maga a JAVÍTOTT KIADÁS, az a kötet, amelyben az úgynevezett „valóság” kíméletlenül törte át az úgynevezett „fikció” kereteit, mennyire hiányzik a SEMMI MŰVÉSZET világából. Beilleszthetetlennek bizonyul ebbe a fikcióba, és ez az egész szerkezet teherbírásával kapcsolatban sem tanulság nélküli tapasztalat, de ha drámaiban szeretnénk fogalmazni, úgy is mondhatnánk, hogy a JAVÍTOTT KIADÁS a hiányával tüntet, fekete lyuk a SEMMI MŰVÉSZET fikcióján, *vis maior* az olvasói szerződésen belül.

Rossz belegondolni, mit szólna hozzá a jó-
raivaló, kedves és üres (kétdimenziós!) rokon,
Sárli bácsi, aki a „*sógornője halálát taglaló regé-
nyen*”, A SZÍV SEGÉDÍGÉI-n olyannyira megütkö-
zött. Valószínűleg nem találna szavakat.

Keresztesi József

MAGÁNLEVÉL

Kedves Péter,

azt kérdezte egy barátom (*konkrétan* egy barát-
nóm – vagy barátném? –, de mindegy is, hogy
mit írok, úgyis rosszra gondolsz, pedig ez a
harminczéves gyönyörű fiatalasszony, őszintén
szólva, sajnós, az unokám, illetve még őszin-
tében szólva nem is élt eddig, most találtam
ki, hogy lendületesebben és főként stílusosab-
ban, mármint a te stílusodban induljon ez a le-
vél), tehát azt mondja Tímea, megfelelők-
nehezen szerzett katedranyelvéről: – Sirály ez
az új Esterházy, de tulajdonképpen mi a fasz,
nagyapa – regény, lírai ömlés, memoár, esszé,
parainesis vagy fantasztikus történet? (Elfelejt-
tettem említeni, hogy Tímea a kolozsvári egye-
temen irodalomelméletet tanít, és albréleti szo-
bájának falát Derrida és De Man fényképével
ékesíti.) Minthogy egy nagypapa képtelen kér-
dést nem megválaszolni (74.), mivel a kérdést
meg kell válaszolni, mivel a „nem tudom” is vá-
lasz, mert csak ha válasz van, akkor van kérdés
(74., ez egyébként erősen vitatható, sőt nem is
igaz), azt válaszoltam: – Nem tudom. De aztán
persze rádöbbsentem: nem engedhetem meg
magamnak, hogy ne tudjak *mindent*.

Regény, mondtam, mert nyüzsög benne az
élet, ahogy a hangyák nyüzsögnek, amikor fel-
emelsz az erdőben egy nagy követ, angyalom,
vagy kinyitysz egy Balzacot. Itt máshogyan él az
élet, folyamatokat alig követhetünk végig, és a
valóság, az igazság újra és újra megkérdőjele-
ződik, elbillen, ingatag, cseppfolyós, bizonytal-
an minden (majdnem minden), helyzetek van-
nak, pillanatok, villanatok, asszociációk, belő-
lük rakja össze az olvasó a puzzle-t, – de nem,
nem is jó ide ez a szó, mert sok mozaikkocka
hiányzik, te gondoldod ki és teszed őket elkép-
zelt helyükre. (Nyilván egy másik ember mást,

másként.) És regény, mert a végén kiderül, hogy
milyen rafinált és erős szerkezete van ennek a
szövegnek, hogyan olvad össze és válik szét a
két anyakép.

Most már egy kicsit tömörebben, remélhe-
tőleg.

És lírai ömlés is ez a szöveg, egy idősödő fér-
fiú (de hiszen mindenki és folyton *idősödik*, a
ma született csecsemő is), jelesen EPÉ a múlt-
ja fölé hajol (ahogy a művelt svédek mondják,
akik franciául is tudnak – lám, ilyen gyenge és
elkoptatott viccet is megengedek magamnak),
visszaréved az ifjúkorára, és nosztalgiazik – jól-
lehet egyszer meggondolatlanul (talán) azt nyi-
latkoztad, Péter, hogy megveted a nosztalgiát,
utálod a nosztalgiazást. Ezen megütköztem
akkor, sőt elszomorodtam. Most azonban meg-
vigasztalódtam.

És esszé is ez a szöveg, abban az értelemben,
ahogyan Montaigne megteremtette a műfajt.
Jelenségek, események, élettörvények lejegyzé-
se és elemzése, lucidusan, a te, a családod, a
történelmünk, a jelenünk *tükrre* – ahogy a régi-
ek értették e szót –, léhának álcázott kommentá-
rokkal, amelyek kihívó szokatlanságukban,
pongyolaságukban is pontosak (többnyire),
telibe találhatnak (és megörvendeztetnek, vagy a
bennünk lappangó homályos tartományokra
eső fényvel, vagy éppen újszerűségükkel, vitá-
ra ingerelve).

Meglehet, nem szándékozod, de akaratlanul (?)
is tanácsokat adsz. (Toute proportion gardée:
ezt teszi, igaz, ő bevallott szándékkal, Mon-
taigne is.) A rokonszenves vagy ellenszenves
cselekvések, az alig jelzett elbeszélői vélemény,
állásfoglalás ugyanis szükségképpen paraine-
sissé válik, ha nem is olyan határozottan és
nem olyan témákban, mint Szent István, Köl-
csey vagy akár Gide intelmei. (Hogy kisebbe-
ket ne is említsek.)

És még rövidebben, felületesebben.

Arra viszont már az első oldalon rájöttem,
hogy a valóságot, hogy is mondjuk, meglehe-
tősen játékosan (128.) kezeled. De miért?

Mert a könyv rendező elve, alapmotívuma
alighanem élet és művészet kölcsönhatásának,
játékának, hol ellenséges, hol barátságos viszony-
ának megjelenítése. *Semmi művészet?* Vagyis
a valóság, formálás nélkül? Ugyan! Annyiban
persze a valóságot adod, hogy teljesen kitalál-
ni semmit sem lehet, de a könyvedben éppen
az opalizálás az izgalmas, az, ahogyan rejtte

megmutatod, miképpen alakítod az anyagot, anyagnak tekintve régebbi írásaidat is, hogyan mered – például – kiforgatni, tagadni és beteljesíteni nekem mindmáig legjobb, legszebb könyvedet, A SZÍV SEGÉDÍGÉI-t. Ez az ütköztetés-ütközés a rugója a nyugtalan gondolkodásodnak (vagy fordítva?) – a szerencsédnek, az eszednek és a művészi érzékednek egyaránt és együtt köszönheted, hogy megtaláltad hozzá a technikát. Meg a nyelvet, ugyi. (Az 56-os fejezet áriája, amely egyensúlyba építi az igencsak széttartó elemeket, gondolatokat és hangokat, patetikus és blaszfémikus hajlításokat, bravúros, sőt bravúr.)

Na, egy kicsit hosszú lettem, majdnem egyötöde egy tisztességes kritikának. Pedig folytathatnám, folytatnám. De: unnád.

Barátsággal

Réz Pál

Bp., 2008. május

P. S. Már ne vedd zokon, kérlek, de az emberlány (sőt az emberfia) a farát nem *növeli* (131.), még Erdélyben sem, hanem *hizlalja*. Bocs.

REGÉNY A BÁLI SZEZONRA

Závada Pál: *Idegen testünk*
Magvető, 2008. 391 oldal, 2990 Ft

A mindenkori jelen leginkább a saját tapasztalatától és tettei következményeitől mentes. Alig lehetséges akár megközelítőleg is objektív történelmet írni, mert a kései szemlélő már egy visszavonhatatlanul más perspektívából néz a múltba, elveszítette a távoli jelen átélésében az ártatlanságát, és ez a következményekkel számot vető „szubjektív” elem alig küszöbölhető ki egy adott korszak történelmi vagy művészi ábrázolásából. „Amikor Ranke egyszer kijelenti, hogy kioltani szeretné saját énjét, hogy a dolgokat úgy lássa, ahogyan azok voltak, ez nagyon is szépen és erőteljesen fejezi ki az igazi történetírónak az objektív valóság utáni mély vágyát.” (W. Dilthey: A TÖRTÉNELMI VILÁG FELÉPÍTÉSE A SZELLEMtudományokban. Gondolat, 1974. 209.)

Hasonló törekvés figyelhető meg Závada

Pál legutóbbi két regényében, ahol az 1940-es évek magyar politika- és eszmetörténetét veszi nagyon alapos vizsgálat alá, gazdagon dokumentálva a korabeli források segítségével ezt a korszakot, szinte hozzárendeli szereplőit ehhez a kortörténeti anyaghoz, hogy valamelyest közelebb jusson a vészorszak előtti tudat-tömeg hétköznapi megnyilvánulásaihoz. Míg A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORÁ-ban mintegy ötven évet jelenít meg (1942–1992), és a kor politikai metszetén túl legalább hasonló súllyal bír a közelmúltba vezető szerelmi szál, az IDEGEN TESTÜNK hét évet ábrázol (1940–1947) a magyar történelem legsötétebb, legzavarosabb korszakából, és a kiszáradt ellen indított koncepció per ábrázolásával sejteti, hogy a dolgok a maguk logikája szerint haladnak majd tovább. Az előző regényében még csak a magyar népi, falukutató mozgalomról kapunk nagyon meg-rázó és leleplező felvételt, most a magyar középosztály gondolkodásába szeretne Závada bevilágítani. A múlt jelenidejűségének perspektíváit rejteni igyekvő gondosság legfőbb értelme, annak a mával való nagyfokú, szinte parodisztikus hasonlósága és az attól való ódzkodás, hogy az olvasó majd minden erős, szinte verbális amputációval felérő kijelentést rögtön napjaink politikai zűrzavarához illesszen, s ezáltal kioltsa a múlt halmozott és súlyos tanulságait.

Látni való, hogy a két regény kapcsolódási pontjait egy külön terjedelmes tanulmány mutathatná csak be. Próbáljuk meg összefoglalni a legfontosabbakat. Mindkét mű nagyon alapos történelmi kutatómunka eredménye, amit az író, valóságos kortörténetet óhajtván bemutatni, szinte napi, az újságok hírtartalmával vetekedő információmennyiség feldolgozásával hitelesít. A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORÁ-ban Erdei Ferenc korai eszméi révén mutatja be a hardidukusság mára ugyancsak anakronisztikus elképzeléseit Dohányos László alakjában, most *e mellett* a Magyar Testvéri Közösség történetét, peranyagát, a Ráday utcai református egyház intézményeinek történetét, a világháború alatti kétes politikai állásfoglalását, a határrevízióval visszacsatolt területekre való bevonulás anomáliáit, és még e korszak jellegzetes jobboldali és nyilas újságjainak eszmeifuttatásain kívül Móricz Zsigmond 1919 után írt markánsan antiszemita naplója is megidéződik. Fontos szerepet játszik mindkét műben a fényképezés,

de míg az előző regényben egy „valóságos” piaci fényképpel indít, és a rajta lévő falusi gazdák, néprajzosok figuráján keresztül ismerhetjük meg majd a kort, sőt maga a fénykép is rejtőző kellékként fel-feltűnik a könyvben, leginkább mint a párhuzamosan élt-értelmezett regény (AZ ÉRZELMEK ISKOLÁJA) könyvjelzője; itt már látszólag egy mozzanat mindez, a női főszereplő, Janka hobbiszerű hivatása, miközben a fényképszerűség nagyon is fontos eleme lesz a regénynek, rejtettebb, de lényegibb, mint előzőleg volt.

A két regény központi nőalakja (Viola, Janka) egyébként is rokon lelkek: származásuk, életkoruk, az a tény, hogy nem igazán képesek az önmegvalósításra, s mindketten rossz házasságban élnek-éltek, valamiféle tehetetlen függésben a körülményektől, szinte megszólalásig hasonlóvá teszi őket. Olyan szépasszonyok, akik áradó nőiségükkel állandóan mozgásban tartják a jobbra férfiakból álló társaságot, és akik által a környezetük folytonos, hol nyílt, hol burkolt csábításnak van kitéve. Név szerint is visszatérő szereplő Dohányos László és a háttérben fel-feltűnő felesége, Gerle Mária. Dohányos figurája kisebb zavart is okoz az olvasó számára, mert reflexszerűen visszahozza az ott elmondottakat, megidézi a másik regény szellemét, holott e regényben nincsenek olyan erős antiszemita-fajvédő megnyilatkozásai, mint az előzőben voltak.

A legfeltűnőbb azonban az elbeszélői hang hasonlósága. Nincs vagy alig van narratív külső pont. Az olvasó figyelmét leköti az állandó hangváltás: Ki beszél most? – kérdezzük a regény olvasása közben. Már A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORA kritikai megítélésében, a Flaubert-regény nyel való párhuzamok mellett, hasonló hangsúly esett e merőben szokatlan szerzői megszólalásra. Olasz Sándor „eredeti, egyszeri és megismételhetetlen” narrációról beszél a csoportokat, mindenféle közösséget megszólaltató többes szám első személyű elbeszélői hang kapcsán. (ÉRZELMEK ÉS ISKOLÁK. *Bárka*, 2005. 2.), Elek Tibor értetlenségének ad hangot, miszerint ez a „mi” a bűnös nemzet fogalmához való visszaterést jelentené (KIK VAGYUNK MI? *Új Könyvpiac*, 2004. december). Radnóti Sándor a közös felelősséget hangsúlyozza, a regényben az elbeszélő „magára próbálja az antiszemita közbeszéd megannyi regiszterét” (EGY MAGYAR KÉRDÉS. *Jelenkor*, 2005. 7–8.), míg Keresztesi József „politi-

kai tettnek” minősíti a regény narrációját (TÚL A MASZATHEGYEN. *Holmi*, 2007. június). Most alapvetően kissé lélektelennek és mesterkéltnek tűnik az olvasó számára, ha mindenféle átmenet nélkül hol az egyik szereplő belső monológját halljuk, hol még ugyanabban a mondatban egy láthatatlan és jelöletlen csoport, nézősereg elbeszélését. Szerencsére egy idő után mindig kiderül, kiből is jó a hang, de alapvetően még bonyolultabb lett, mint előző regényében volt (ahol az örökös *mi* óhatatlanul a szereplők nyomában vonuló kar képzetét keltette, egy olyan nyájszellem örökös szavalását, ami lehetetlené tette, hogy a szereplőkkel *meghitt* kapcsolatba kerülhessünk).

Most is komikusnak hat kissé, ha egyszerre csak mi vagyunk a református gyülekezet vagy a Magyar Testvéri Közösség – ha meg éppen nyilas keretlegényként „elbeszélünk”, hiszen valamiként átveszi az olvasó is ezt a szerepet, és morálisan ez lenne az egyik funkciója (I. Radnóti Sándor: i. m.) –, de mi (olvasók) levettük magunkról ezt a hangot, mint egy sajátos és perverz ideológia nem ránk szabott kabátját, és valami bohóctréfára gyanakodva, visszadjuk a kellékesnek.

Az elbeszélői hang elemzésekor mindennek előtt azt kell megértenünk, mi is volt, lehetett a célja Zavadának ezzel a meglehetősen szokatlan megoldással. Ha a legalapvetőbb és legfontosabb írói szándék nyomában indulunk el, akkor kézenfekvőnek látszik, hogy a történeti hitelesség (személyre szabott) látszatát szeretne volna elmélyíteni. Azáltal, hogy a szereplők maguk szólalnak meg, és nemcsak a párbeszédben, belső monológban, hanem a narratív közlésben is hozzájuk kötődik a hang, az elbeszélő – mindenkori szereplőként – a saját vakságát, jövőtől való elzártságát hangsúlyozza. Legelemibb és leghitelesebb jelenlétünk, hogy a pillanat tartamában jövőtlenek vagyunk, nem látunk ki a jelenlétből. Csak e vakság révén tehető őszintévé és hitelessé – Závada szerint – a regény szereplőinek naív világlátása. És ezzel egyet is érthetünk. Johanka ritka töménységben adagolt, vérlázító eszméit, Flórián Imre Észak-Erdély visszacsatolásakor érzett vegyes benyomásait, az egész ország közvéleményének lelkesülttségét is ezzel a jövőtlenítéssel lehet igazán „felhőtlenne” és hitelessé tenni.

A regény címe is többértelműen ehhez a ki-rekesztő sovíniszta-antiszemita jelentéshez kap-

csolódik. És ekképp csoda és talány. Végtelenül gazdag és a regény anyagát rejtélyesen izgalomban tartó finom feszültséget gerjeszt. Talán a XIX. század utolsó évtizedében keletkezett politikai fogalom, az „idegen test” a magyarságba beolvadt, az 1867 után gyorsan asszimilálódott német és zsidó származású polgárokat jelölték vele, idejekorán rájuk pírítva, ha túlságosan magyarkodtak, vagy netán liberális, baloldali eszmékkel sértették a magyar társadalom egy meghatározott rétegének ízlését. Ám a kifejezés birtokos többes szám első személyű alakja jóval többet mond, és a regény legértékesebb rétegét érinti. A szereplők túlnyomó része (Flamm család, Weiner család) első vagy második generációs magyarok, német, osztrák, sváb, erdélyi szász vagy éppen zsidó felmenőkkel. Ebben az évben „még” talán megengedhetően idealista magyarságtudattal. Így nőttek fel, gyermekkoruk óta ismerik egymást, szeretik egymást, szerelmek is szövődnek közöttük. Az első zsidótörvény hatására a test elválik a személyiségtől. A tudat továbbra is magyar lesz, de a test idegen, mert zsidó vagy – kevésbé tragikusan – német. Meglehetősen skizofrén állapot, ha a testünk genetikai meghatározottsága lassan távolodik tőlünk. Johanka, Imre, Emma, Janka szinte testvérként, szerelmesekként éltek eddig. A személyes, érzelmi kötelékek továbbra is megmaradnak, miközben Johanka keményen zsidózik, észre sem veszi, vagy kellőképpen alattomos, hogy a számára legkedvesebb lényt, Jankát gyalázza. Te nem vagy zsidó, gondolhatja, hiszen te Te vagy. Mindenki halad sorsa és végzete felé, nem tudnak egymásra másként gondolni, mint ahogy megtanulták. Johanka kiment a nyilas házból Jankát, Janka is szeretné megmenteni a háborús bűnös Johankát, hiszen – talán kissé naiv módon – úgy képzeli, a reménytelen szerelem sodorta a nyilasok közé.

A narráció és a regény világának egy hitelesebb rétegébe léphetünk, ha szemügyre vesszük a regény szerkezeti sajátosságait. Egy baráti társaság gyülekezik Weiner Janka (keresztnevét Mórícztól első feleségétől kölcsönözte az író) Várház téri tetőteraszos műteremlakásában. Janka apja kikeresztelkedett zsidó, vidéki földbirtokos, aki egy dzsentri lányt, Cserszegi Laurát vett el feleségül, egy igazi modernista lányt, aki a *Nyugat* köréhez tartozónak érezte magát,

és vélhetően gyermekei is ezt a liberális szellemet örökölték. A regényben alig tetten érhető, de apró utalásokból kiderül, hogy az egész társaság és ezáltal a regény gyújtópontja vagy talán szellemi vakfoltja ez a nőalak, aki korai halála (1918, Kaffka Margit?) miatt nem lehetett részese gyermekei (Janka, Jakab, Ottó) életének. A két család a Jakab–Imre iskolai barátságosán kapcsolódik össze, az akkor még Flamm, mostanság Flóriánra magyarosított hajdani diák Janka anyjába volt szerelmes. Ezt a vonzódást örökölte át az akkor még gyermeklány Jankára. Ott van Emma is, az unokatestvér, aki inkább testvér, hiszen Janka, anyja halála után, az ő családjában nevelődött. Két testvére, Jakab, a bigott kommunista és Ottó, a református lelkész növendék (1944 után az egyház – a zsidó származású hittársaik megmentésére létrejött – illegális szervezetének vezetője). Jelen van a Flamm család néhány tagja. Imre, aki alezredeként vesz részt Erdély részleges visszacsatolásában, Johanka, aki náci eszmékhez közelít, miután irodalmi és költői kísérleteivel kudarcot vallott, Urbán Vince, az unokatestvér, aki korán, félárvaként a család kissé lenézett és kisemmizett ágához tartozik, jelenleg nem túl tehetséges újságíró, aki Kolozsvárról tudósított az országegyesítésről. De a társaság hamarosan bővül, megjön Raposka Károly, Janka hajdani vőlegénye és felesége (a szintén zsidó Sári), Dohányos László, aki, mint már említettük, a népi író-falukutatók világát von hivatva képviselni, és hamarosan szoros, évekre nyúló kapcsolata lesz majd Jankával, ahogy már A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORÁ-ban is helyet kap az örökös miniszter öregedő szeretőjeként, és mindkét regényben babgulyással kínálja a hozzá egyre ritkábban visszatérő hajdani kedvesét. Ott van Futár Endre irodalmár, szintén a feleségével, Iharos Béla, aki a minőségi magyarság értékeinek felmutatásával akarja az itt élő népeket „behódoltatni”. Egy Geiger Márta nevű hölgy, akit Urbán Vince egyenesen Kolozsvárról hurcol magával, kis bűntudattal, mert jól sejthetően Flórián Imre kétes helyzetű szeretője.

A regényt úgy is értelmezhetjük, hogy egyetlen éjszaka története, ezen a „reményteljes” kora őszi húsz év távollét után visszatért Észak-Erdély, s ez a társaság a Janka által főzött babgulyás elfogyasztásával ünnepel, vitatkozik vagy

csak fázékonyan időzik. Megáll a pillanat. Még mindannyian élnek. Emma, az unokatestvér férje, Gábor Dezső is megérkezik a regény végén, ő Miskolcon munkaszolgálatos. Jó dolga van. Vas Gerzson parancsnok becsületes magyar emberként bánik a beosztottjaival. Sőt, Észak-Erdély visszatértét ott is közösen ünneplik. Akár egy fénykép is készülhetne róluk ezen a teraszon. Mind ott vannak. Újra és újra ott, ha az egyes fejezetekben elkalandozik is az író, előre- vagy hátraszalad az időben, mindig visszatér ehhez a virtuális jelenhez. Mintha hatalmas állóképbe merevedett volna a társaság. A kép közepén Janka áll, mögötte talán egy elmosódott kép Cserszegi Laurát ábrázolja, aki mindezt lehetővé tette, hogy ezek az annyira különböző gyökerű emberek egy társaságba keveredjenek. (S mintegy hommage is lehetne a *Nyugat* szelleme előtt, amely először volt képes a legkülönbözőbb származású, de haladó szemléletű művészek összegyűjtésére.) Janka egyik oldalán a Weiner család (Emma, Ottó, Jakab), a másik oldalán a Flamm család (Imre, Johanka, Urbán Vince), és a többiek egy kissé távolabb, néha talán összekeveredve, de mégiscsak ugyanúgy, a maguk alakjába (*testébe*) mélyedve, ha szabadulva is, mégis mozdulatlanul.

A társaságot két szál tartja össze. Az ósrégi szál, a mára kommunista Jakab és a mára magyarosított Flórián Imre hajdani barátsága. A Lónyay utcai református gimnáziumba jártak. A másik szál, hogy Imre, Vince, Johanka, Raposka, Dohányos mindannyian talán egyformán és jelen idejűen szerelmesek Jankába. Az este fő történései a külszínen a politikai nézetek csatája (kommunista, liberális, konzervatív, népi, náci), s ezen túl, de ezzel szoros összefüggésben is, hogy Janka figyelmét és szeretetét, netán tetszését kívívják, s persze a szavakon túl, a vele való testi-lelki érintkezés.

Alig mozdulnak a figurák, többnyire ugyanazt mondják vagy csinálják, mégis az egyes fejezetek között előre és hátra egyre többet tudunk meg róluk. Olyat is, amit ők már tudnak, és olyat is, amit ők még semmiképpen. Akire a tekintetünk esik ezen a hatalmas pannón, az beszél éppen. Mintha a néző tekintete döntene el, hogy kit is hallgatunk. Hiszen nagyon bizonyult el és kezdetben nehezen kiismerhető kapcsolódási pontok vannak, sokszor kell végignézni az arckokat, az egymásba kapaszkodó te-

kinteteket, az egymás irányába mozduló és a véleményeken félenken megütőzköző háritásokat. És nem teljesen mozdulatlan ez a kép, van egy szűk időszáv, amelyben mozoghatnak, de mi ebben a mozgásban is csak a mozdulatlanságukat konstatáljuk (érzelmi és ideológiai is ez a mozdulatlanság). Mintha nem is ők mozognának, hanem az idő mozdulna bennük. Az általában ismert és rejtett idő mozgását és történéseit újra és egyre mélyebben beelátjuk a mozdulatlan mozdulatainkba. (Mint a *Krisztusról* készült festményekbe az *Újszövetség* egész történetét.) Két időszáv, délutántól hajnalig, és 1940-től 1947-ig. Mondhatjuk a regényt ekként egy pannó hangzódobozának is, hiszen ha jobban megfigyeljük, a háttérben, talán az ablakon túli utcán vagy a budai parton nyilasok, politikusok, katonák, ávosok is ott vannak a képen. A megszólalások némileg polifón jelleget adnak az elbeszélő hangnak, hiszen akár azt is mondhatnánk, zenei ez a hangzás, a dallamok néha összeérnek, harmonikusan vagy éppen disszonánsan egy nagyobb zenei szerkezet felé közelednek. Am nagyon is tudatosan mindig abbamarad, elhal a szimfonikus összecsengés, mintha ez a világ a káosz, a szubjektív személytelenség nyelvén ismerne csak magára: „Ellenben *Diószegen* nem hagyjuk kirabolni magunkat, hármunkat agyon is lő a román, de öbelőle kettőt meg a magyar katonák terítenek le, kik jönnének éppen eltemetni minket.” (106.)

A regény főbb hiányosságai és hibái Závada túlzott tökéletességre és hitelességre való törekvéséből adódnak. Az egyik legszebb jelenet a bevezető rész, amikor a Kolozsvárra történő bevonulást írja meg, nagyjából Urbán Vince nézőpontjából, az ünneplő várost, amely a JÁNOS VITÉZ daljátékával köszönti az egyesülést. (Ha az író találta ki, remek gondolat.) De mindez szerkezetileg kilóg a regényből, éppúgy, ahogy a Flamm család története is. A regény igazából Janka teraszán kezdődik, első tétova gondolataival, hogy vendégeket hív. Innen kezdve tökéletes lehetne, hiszen majdnem a könyv végéig kitar, és kerekre zárja a történetet. Ugyanakkor a regény túldokumentáltsága, túlzott zsurnalizmusa a könyvről szóló majd' mindig egyik kritikában említődik. A forrásanyagok sokaságát használja az író, szereplői szinte részleteket olvasnak fel az 1940-es újságcikkekből, a Magyar Testvéri Közösség periratá-

ból, Szent-Iványi Domokos irodalmi hagyatékából (aki meggyőződéses antifasisztaként, a pesti zsidóság egyik megmentőjeként meglepően primitív antiszemita irományokat gyártott). Az is kiderül, hogy nemcsak minden fontos dologban követi az eseményeket, de még a lehallgatáshoz fűrt luk is szerepel a regényben. Kolozsvár, Szatmárnémeti, Kassa visszavételének dokumentációja is igencsak hiteles. A regényben megidézt Móricz hasonlóan idegen anyaggal dolgozott az ERDÉLY-ben, hisz az ERDÉLYI MAGYAR TÖRTÉNETÍRÓK TÁRA köteteiből sokszor oldalakat másolt ki anélkül, hogy a regény elbeszélői hangját ez megzavarná. Závadánál azt érezzük, hogy ez az anyag nincs kellően bedolgozva a regénybe, kiállnak a cédlák a könyvből, néha pontosan hallani, mikor tér át az egyik korabeli forrásról a másikra a szerző. Talán jó lett volna a regény hajóját kissé lazább kötelekkel horgonyoztatni a kor dokumentációjának öblében, ezáltal valami természetesebb belső ritmusa lett volna a regénynek, s az olvasó is szellősebb, másként hiteles regényt kapott volna kézbe. Az sem mindig egészen világos, hogy míg egyes történelmi figurákat név szerint említ (Bethlen Béla, Werth Henrik, Bartha Albert, Lajos Iván, Donáth György), másokról csak sejteni engedni, hogy kiről is van szó (Gragger Róbert), vagy egész más névvel szerepelnek a regényben (Szent-Miklós István). Megjegyzendő az is, hogy a Johanka mintájául szolgáló, a Magyar Testvéri Közösség perében központi szerepet játszó Pünkösztű László, aki valóban a regényben leírt módon próbált ismerőseitől, barátaitól információkhoz jutni az angol titkosszolgálat számára, öt munkaszolgálatos meggyilkolása miatt jutott végül akasztófára. A perben tanára jó képességű, intelligens, négy nyelven kitűnően beszélő, művészi hajlamú emberként jellemzi. Talán nem ártott volna a regénynek, ha az ő alakjában azt írja meg Závada, hogyan is válhatott ez a fiatal ember vadállattá. (A per során azzal védekezett: „Az akkori korszellem hatása alatt állt.”)

A regény másik fájó hiányossága, hogy nem tud olyan központi figurát teremteni, aki mozgásba hozná a regény nagy alapossággal megteremtett szerkezeti mechanizmusát. Ez bizonyára Janka lehetett volna, de hiába ő a legérzékletesebben ábrázolt szereplő, még így is fakónak hat, szinte passzív részese csak az eseményeknek, hallgatója a politikai vitáknak, mintha

befelé nagyon is sok mindent gondolna, de hogy mit, ez többnyire rejtve marad az olvasó előtt. Mennyivel gazdagabb Emma és a férje, Gábor Dezső levelezése, ahol a kötelező és monoton ismétlődő fordulatokból is érezni, milyen is ez a két ember, nem éppen rossz, de semmiképpen nem szerelmi házassága.

Túlságosan nagyszabású kortörténeti keresztmetszetet szeretett volna az írónak a negyvenes évek magyar középosztályáról, és bár szerkezetileg sokkal tökéletesebbnek érzem, mint A FÉNYKÉPÉSZ UTÓKORÁ-t, ugyanakkor esztétikailag nem éri el az előző regény sok-sok feledhetetlen részletének szépségét. Itt hiányzik az „a *transzcendens fény*” (Keresztesi: i. m.), amely AZ ÉRZELMEK ISKOLÁJÁ-ból az egész történetre jótékonyan rávetül. Ott alapvetően a három különálló anyag (a népiesek ideológiája, a hatvanas években játszó ifjúsági regény és a Flaubert remekére hajazó szerelmi regény) össze nem illése, egymást kioltó szellemisége miatt maradt el a várt eredmény.

Feltűnő az is, hogy mennyire szegényes itt a regény lélektani háttere. Némi féltékenység, egy kevés irigység, olykor egy kis önbizalomhiány, mintha az emberi lélek mélyebb rétegeibe itt nem merészkedne az ábrázolás. Nehéz elképzelni, hogy Jakab, Johanka és Imre mi a csodát is keres egy társaságban, mikor kimondottan semmi közük egymáshoz. Csak az író számára fontos ez a három oly különböző ideológiát képviselő karakter. Hiszen nem személyiségekről szól a regény, hanem politikai nézetekről vagy inkább téveszmékről.

Hogy az utolsó fejezetben jelen vannak még, és mind ott vannak, mint az este kezdetén, ez Závada legnagyobb, legmélyebb gondolata. Átcsap rajtuk az idő hulláma, és ők még mindig ott vannak, örökre Janka lakásán. Emmát megölik majd a nyilasok, Johankára kötél vár, másokat börtönbe csuknak. Mégis ez a legszebb a regényben, hogy ott vannak. Már mélyen belátunk minden egyes szavuk mögé, ismerjük az érzéseiket, sorsukat, honnan jöttek, hova mennek. Az idő hulláma átcsapott rajtuk, messze eltávolodott. Jelen vannak, egy más jelenben. Hajnalodik, mint a regény elején, amikor a hajdani Ady-lak, Csucska kastélydombja mögül kel fel a nap. (Már a *Nyugat* Adyja is egész más-ként, a leendő tragédiákat előre sejtő, de a szakadékokat áthidalni akaró mitikus alakként válik fontossá. Értjük, miért is szerkesztette Závada a regény elejére.) A szereplők még min-

dig nem tudják, amit mi tudunk, és naponta látunk: a Nap ugyanaz. A történelem rövid szakaszonként újra és újra megismétli önmagát. Hiszen a regény a múlttal azonos súllyal megidézett felülete a mi jelenünk. A múlt és a ma, ki nem mondott, de közhelyszerűségében is szégyenteljes egygyökerűsége, félelmetes *déjà vu*-je. Hiszen olyan a magyar társadalom elmúlt közel száz évének története, hogy amikor jön a farsang ideje, mindenki felveszi a régi álarcot, ilyen-olyan ómagyar, kisnyilas, vérben úszó szemű maszkot ölt, csontig vetkőzik, lehányja magáról a civilizáció és az európaiság rongyait, és amikor a ceremóniamester beinti a nyitó tánc kezdetét, máris be- és megindul a mocskolódás, a verbális és tettleges bántalmazás. Ezt a szégyenérzetet szerette volna Závada a művészet eszközeivel előcsalogatni. De, gondolom, csak a báli szezont kihagyók olvassák el ezt a könyvet, mások helyett is ők szégyenkeznek, s közben félve pislantanak az ablakon túlra. Ott kint hajnalodik...

Sántha József

BÉKÉS PÁL-OLVASÓNAPLÓ

Úgy emlékszem, Békés Pált 1986-ban ismertem meg. Nyilván mint a Katona József Színház dramaturgjának, odaadta új darbját, a PINCEJÁTÉK-OT. Ebben egy húszas évei végén járó fiatalember a szerelmét várja, de a házban elromlott a fűtés, s amíg a barátja fölmegy a lakásba, ő tüzelőt akar keresni a pincében. A mindenféle limlom mögül, közül alakok bújnak elő, a ház – mind szimbolikusabban Egy Ház – volt lakói a tragikus magyar történelem különböző korszakaiból, hogy mindinkább összefonódjanak a történeteik, fokozatosan lelepleződjenek a kisemberek történelmi bűnei. Persze csak a főszereplő látja őket, barátja, mikor először lejön érte, nem, és végül maga is beolvad a „pincemagyarok” közé, másodsorra a barát már őt sem találja, csak élettelen lomokat lát. A darab nem tetszett, sosem állhattam a dramaturgiai trouvaille-ra épülő, technikás színdarabokat, de fontosabb, hogy huszonöt éves fennállása alatt a Katona József Színháznak sem volt olyan pillanata, amikor vonzódott volna hozzájuk.

A dráma mindig konstruált ugyan, de ha nem hús és vér, hanem csont és bőr, azaz mindig látható a trouvaille és a technika, mely utóbbi általában az információk fokozatos adagolása, ami által pedig az előbbi példázattá válik, úgy a színház dolga nem a darabban rejlő élet kibontása, hanem a konstrukció élettelt való föl-töltögetése, s ez a színház számára kevésbé vonzó feladat. Ráadásul e konstrukciók belül Békés a magyar történelmi bűnöknek szinte enciklopédikus teljességére törekedett, s ez anyagát csupaszága ellenére didaktikusan zsúfolttá is tette. E kendőzetlen véleménnyel megokolt elhárításom nem akadályozta meg, hogy kelles, beszélgetős kapcsolat alakuljon ki közöttünk, s ő gyakran hívta föl a figyelmemet külföldi sikerdarabokra, mindig az angol szaksz színházi világból. Egykori angol szakostól és aktív angol műfordítótól ez természetes is volt, de egyre világosabbá tette, hogy drámai-színházi ízlésünket mély szakadék választja el egymástól, minden javaslatából a „well-made play” különböző modern alakváltozatai és a hollywoodi mozdramaturgia fogásai kedvetlenítettek el.

Több mint egy évtizedig feszélyeztet, hogy a – remélhetőleg – kölcsönös rokonszenv ellenére éppen e mindkettőnk számára oly fontos műfaj/művészet kérdéseiben rendszeresen elmegyünk egymás mellett, sőt: hogy Békés Pál számomra inkább beszélgetőtárs és a *LOLITA* bravúros fordítója, mint önálló író. A 90-es évek végén azonban megütöttek azok a rövid írásai, amelyek az *Élet és Irodalomban* kezdtek megjelenni, majd 1999-re *BÉLYEGGVÜJTEMÉNY* címmel kerek kötetté álltak össze. Persze nyilvánvaló volt, hogy ott vannak mögöttük Örkény István „egyperces novellái”, de a „bélyegek” mégsem utáztatok voltak. Örkény remekei esetében az „egyperces” jelző sokszor csak képletesen értendő, valójában csak a „rövid” érzékletes metaforája, Békés „bélyegei” viszont még csak „egypercesek” sincsenek, a leghosszabb is éppen hogy csak kitölti a karcsú kis könyv egyetlen oldalát. Ehhez képest jó néhányuk nem egy sokatmondó, tragikomikus vagy groteszk eset, pillanat vakuvillanása, hanem egy karakterisztikus *történetet* ránt össze. A kötet két témaköre: család- és személyes élettörténet, illetve történelem és nagyvilág – hol egymás mellett, hol az előbbi az utóbbitól áthatva. Jó és hatásos könyv, és mindig van abban valami szépség és valami

megragadó, amikor azt látjuk, hogy egy határozott tehetség megtalálja azt a frappáns módot, amely a pálya adott pontján minden fontos témájának formát tud adni.

Legközelebb az első nagyregény kötötte le az érdeklődésemet: A BÜNTÁRS 2004-ben. Ambivalens élmény volt. Egyfelől élveztem a történetmondó tehetséget, tetszett a klasszikus regényfogás: a főtörténet egy mellékszereplő nézőpontjából, de ami a leginkább megfogott: a BÉLYEGGYŰJTEMÉNY néhány darabjának (ÁTLAGOS OSZTÁLY 1–3., A CSAJOK, A SRÁCOK, BÉBÉBÉ, talán a MÁKVIRÁG), a „mi lett belőlünk, egykori gimnáziumi osztálytársakból?” kérdésének regénnyé teljesítése. Másfelől elképesztett a regény megszerkesztettsége – ahogy a Thomas Mann Adrian Leverkühnje által elképzelt, szigorúan szerkesztett zenében egyetlen hangnak sem szabad föllépnie, amelynek nincs funkciója az egész konstrukcióban, azaz nincs „szabad hang”, úgy e regényben nincs egyetlenegy cselekmény-mozzanat vagy motívum sem, amelynek ne volna egy vagy több megfelelője, a regény textúrája sűrű szövődék, amelyben csak kapcsolatokban levő elemek vannak. Megjelenését követően egy júliusi éjszakába nyúlóan fejtegettem Békésnek a sziglieti Alkotóház teraszán, hogy ebben a szigorú szerkesztésben pontosan azt a „well-made play” és hollywoodi mozdramaturgiát látom regényben föltámadni, ami kezdettől fogva szembeállítja egymással dráma- és színházesztétikánkat, s ami miatt a regényével sem tudok kibékülni.

Mint a *Holmi* egyik szerkesztőjéhez, került el hozzám 2006-ban egy újabb elbeszélése, a TEJPOR. Az 1956-os újramegszállás napjaiban egy orosz mesterlövész minden mozgó dolgot kilő, így néhány doboz tejport is, amelyet az utca egyik oldalán levő patikából igyekeznek átadni a túoldalra, két újszülött táplálása végett. A kissé anekdotikus és mulatságos alaptörténet mélyén és körül ott hullámszik a magyar történelem egyáltalán nem mulatságos néhány – részben az oroszsal is összefonódott – évtizede. Békés mondta, hogy elbeszéléseket ír, amelyekből kötet lesz. Amikor aztán még ugyanabban az évben megjelent a CSIKÁGÓ, a szójátékos „gangregény” műfaji meghatározással, az utóbbi évek egyik legnagyobb irodalmi meglepetése ért. Mind a hat elbeszélés kerek, és megáll magában, mégis összeszövődnek, nemcsak a hely egysége révén, hanem mert mindegyik-

nek valamely szereplője fölbukkan egy, esetleg több másikban is, aki egyben fő-, az a másikban vagy többen is mellékszereplő. Diszkréttebben ugyan, de megint A BÜNTÁRS-ból ismert kombinatorika, összeszövés, megszerkesztettség, ha úgy tetszik: kimódoltság. De most nem találtam olyan zavarónak a részletek érzékletes realizmusának, sőt kisrealizmusának és az összekomponáltságnak az ellentétét. És egyszer csak megvilágosodott, hogy a hasonló technika mögött van a két regényben valami mélyebben közös: egy-egy zárt világ, egy-egy elveszett világ. Egyrészt a Gimnázium, másrészt a Városrész mint legszűkebb szülőháza: a Csömöri és Aréna út, meg a Rottenbiller és Damjanich utca által határolt négyszög (10. o.), vagy másképp: a hetedik kerületnek a Thököly és a Dózsa György út, illetve a Damjanich és a Rottenbiller utca által határolt szintelen négyszög (94. o.). Mindkét világ emberi összetartozást foglal magában, mindkettő formáló közeg, mindkettőnek eleve van valami mitikus jellege, amelyet az előbbi esetében az érettségi találkozó ritusa is megerősít. A Gimnázium utótörténete a centrifugális sorsoké. A városrész mint szülőháza: események és történetek véletlen összeesésének halmaza. A mindennapi életanyag a realista-kisrealista részletek dimenziójában Békésnél mindkét világban káosz – ezt a káoszt demonstratív írói kötések, összekapcsolások, hálavá szőtt motívumok szervezik kozmosszá. Egyszer csak úgy éreztem, hogy addig rosszul olvastam Békés Pál írásait: realista művekként, amelyek személyes írói vonzalomból fölöslegesen meg vannak fejelve a „well-made play” és a hollywoodi mozdramaturgia eszményével. Pedig lehet, hogy nem realista művek, hogy az átlátszó írói fogások nem járulékosak, hanem éppen hogy *lényeges gesztusok*, amelyek a témában rejlő mitikus lehetőséget demonstratívan megvalósítják, azaz A BÜNTÁRS és a CSIKÁGÓ nem annyira realista regény, mint inkább mítosz, a Gimnázium, illetve a Városrész mint legszűkebb szülőháza mítosza – *kismitológiák*. Nem volna-e érdemes ennek a dimenzióváltásnak a nézőpontjából szemügyre venni az egész eddigi életművet?

Az első könyv, amely a kezembe került: LAKÓTELEPI MÍTOSZOK (1984). Na nem, ez vicc. Vissza a kezdet kezdetéig! DARVAK, regény (1979). Egy gimnáziumi osztály hét tagjának barátsága, akik negyedikben szilveszterkor elhatározzák, hogy

öt év múlva ugyanezen a napon megint összejönnek: mi lett belőlük? Öten maradtak, s a regény az ő nézőpontjukból beszéli el a gimnáziumi múlt, a barátság epizódjait, az eltelt öt év élettörténeteit, az aznapot, a kiábrándító évfordulós összefüggést és az újév hajnali depressziót. A történetek szétszabdalása és a részletek montírozása, ritmizálása, a nézőpontok változtatása és az időjáték bravórosabb, mint fiatal író első regényétől elvárható, csak a „mondanivaló” (à la Karinthy: TALÁLKOZÁS EGY FIATAL-EMBERREL, Aragon: ELÉMBE ÁLLT AZ ÚJHÍDON) explicit kifejtése árulkodik kezdőről. Mi sem természetesebb, vélhetjük, hogy egy fiatal író személyes életének ezt a megrázó eseményélményét írja meg elsőnek. De ha nem síklunk el a fölött, hogy a regény végén 1976–1977 áll keletkezése dátumaként, vagyis az 1956-ban született Békés Pál még egy legkorábban csak 1979-ben esedékes öt éves találkozó előtt három évvel kezdte el írni és kettővel előbb fejezte be a regényt, nem azt tapasztaljuk, hogy a fikció erősebb az élménynél, hanem hogy az élmény erősebb az élettrajzi kronológiánál, mondhatni: *őslmény*. Az ábrázolás szigorúan realista, a nézőpontok és az idők változtatása, a történetek szegmentálása és montírozása ezen mit sem változtat, világos cezúrák nélkül is éppen csak hogy megbolondítja egy kicsit a cselekmény linearitását.

A következő, 1980–1981-ben írt könyv, a SZERLEM, ÚTKÖZBEN (1983) egészében vékony szállal kapcsolódik az előzőhöz, három fejezete viszont annál lényegesebben egymáshoz. Az énelbeszélő mintha egy gimnáziumi szerelem szagatott utóéletét mesélné el, a külföldre szakadt lánnyal hat, majd újabb három évvel későbbi együttlétet, végül a hiányát. Az első könyv idő-problematikájához most Békés egy újabb témája társul, amely majd egyre nagyobb teret kap: az utazás, a nagyvilág. Az első fejezet az elválás után kilencórányi vonatút haza, Budapestre, és lényeges művészi újdonsággal szolgál: a csapongó s nem csak szerelmi emlékek realizmusára (még csak fősorolásban, egyszer kerül elő a Csikágó) egykori osztálytársakat megidéz, fantasztikus, szürrealista képzelgés rakódik, írónak elég kezdetlegesen. A második fejezet két síkot kombinál és változtat, egyrészt az újabb külföldi találkozást egyes szám első személyben elbeszélve, másrészt az elbeszélő kezdő tanárkodását idehaza egy esti iskolában, de

külső nézőpontból, egyes szám harmadik személyben, ezen belül viszont reális találkozást egy egykori osztálytárral. Az énelbeszélés síkján az elmúlás megrázkódtatását fölváltja az elmúlásnak, a visszahozhatatlanságnak, az idő és az élet irreverzibilitásának melankóliája. A könyv egészében pedig új világmodell keletkezik: az itthon szűkössége – határtalan nagyvilág.

És most jön a LAKÓTELEPI MÍTOSZOK (1984). Ami az előző könyv első fejezetében még kezdetleges volt, a szürrealizmus, itt hol varázsos, hol félelmetesen, de művészileg mindig megoldottan lebegteteti a történeteket, a valóságból át a mítoszba. A lakótelep a Csikágó határán van, rálátással. Különös hely, a házakban +6. és -6. emelet, lefelé indított liftek fölfelé mennek és fordítva, éjszakánként kecses, fekete paripák ügetnek magasra emelt fejfel, mézszín hosszú hajú lányokkal lehet találkozni, akik nem laknak sehol, visszanézve levegőben röpködő lakók látják magukat az ablakpárkányon guggolni, égetett gázból vannak a falak, a lépcsőházak egyszer csak labirintussá változnak, hatalmas vasoszlop nő ki a földből. De ebben a szürreális világban ott a legötöményebb valóság. Vadnai néni, akihez a fiatal fordítót – a szerző irodalmi alteregóját – eltartási szerződés köti, a családja és a maga súlyos sorsával, szenilitásával és okkult tudásával, az injekciót adó nővér által már nem értett tetoválásával, elhagyott temetésével – alakmása visszatér majd még két színdarabban (A NŐI PARTÓRSÉG SZEMELÁTTÁRA, PINCEJÁTÉK). Viszont a szürrealizmus azóta nem.

A következő kötet, a TÖRZSI VISZONYOK (1990) írásai nem egy pont köré kristályosodnak ki, inkább élettörténeti szakaszok rendje szerint csoportosulnak, mint majd a legutóbbi könyvnek, az elbeszélések reprezentatív válogatásának darabjai: gyerekkor, általános iskola, nyári munka utána és a középiskola előtt, középiskola (de, mintha még halogatná, *nem* A Gimnázium!), egyetem, „kint az életben”. Kis ciklusok, bennük néhány erős, megőrzendő, majdani válogatott kötetbe okvetlenül fölveendő írás. A kötet címe most is rájatszik a mitikus aurára, de a tartalma túlságosan heterogén ahhoz, hogy beburkoljon maga köré is indukálja.

Ha az elbeszéléskötet csak címével játszott rá a mítikusra, úgy a gyorsan utána megjelenő regény, az ÉRZÉKENY ÚTÁZÁSOK KÖZÉP-EURÓPÁN ÁT (1991) nem is más, mint nagy, játékos, szóra-

koztató mítoszparádé a belterjes irodalmítól (a címmel kezdődően és az utolsó, félbeszakadt mondattal záródóan) a leggyökeresebbig (Gólem), közbül egy egészen vad ötletnek tűnővel, egy fejüknél összenőtt prágai ikerpárral, amely dekódolva már nem is olyan vad: a mitizált jelenség a mesterségesen Csehszlovákiává egyesített Csehország és Szlovákia allegóriájaként lepleződik le – a regény 1987-ben, még a függetlenné válás előtt született.

Legközelebb 1999-ben jelenik meg Békés-könyv, kettő is: a BÉLYEGGYŰJTEMÉNY S AZ ÉS VÉRY, VÉRY A DOBOT A RÓZSASZÍN PLÜSSELEFÁNT. Az előbbi, egyik legmegoldottabb műve, tarka mozaikkövekből levegősen, ökonomikusan elrendezett, formás *összefoglalása* mindannak, ami az eddigi írói pályán számára lényeges téma és mondandó volt. Még nem lehetett tudni, hogy csak egy kristályosodási pont: nemcsak összefoglalás, hanem kiindulópont is. A másik kis kötet szintén összefoglalni látszik, de csak tematika, nem megformáltság és fajsúly tekintetében. A SZERELMEM, ÚTKÖZBEN fejezeteiben megjelenő utazás, úton levés, az az élmény, hogy „nem lesz megérkezés soha, csak utazások és utak, végeérhetetlenül kanyargó országutak és dűlők, sztrádák és ösvények”, s a közben kinyíló nagyvilág, ami ott még az önértelmezés szimbolikájának a része volt, két évtized alatt valóságos tapasztalatokkal, mindennapi úti élményekkel telítődött, de a valóság, az „epikai hitel” egyelőre még csak akkumulálta az életanyagot, nem mélyítette-koncentrálta-érlelte olyan egzisztenciálisan megéltté, amilyenből publicisztikánál, tárcánál magasabb irodalom nőhetett volna ki.

2003-ban megint egy vékony elbeszéléskötet: A BOGÁRNAK MINDEGY. Nem erőltetendő, nem is erőltethető a pálya lineáris logikájába, s az írásoknak nincs közük egymáshoz. Azaz valami mégiscsak van: bár többségük magyar történelmi életpaszlatokon alapul, és azokra reflektál, ez nem kitüntető sajátosságuk, mert ez az érdeklődés és ábrázoló reflexió kezdetől fogva jelen van Békés műveiben, más egyiséggé összeáll írásainak belső motívumaiként vagy az ilyen kerek egységek körül keletkezett önálló írások tartalmaként – közös újdonságuk az írások meghatározhatatlan *levegője*: a *rendszer váltás utániság*. Lehet, hogy a novellák témáját tekintve az ÉRZÉKENY ÚTÁZÁSOK-kal egy időben is megszülethetett volna ez a kötet, még olyan írásokkal is, mint A DADOGÓS IGOR, a TA-

LÁLKOZÁS EGY SZOVJET EMBERREL, az 56-os ÁRIA PARLANDO, a TEMETŐI ELÉGIA, de nem így, mégpedig nem annyira cenzurális, mint inkább öncenzurális okokból: nem ebből a perspektívából, nem ezzel a belső felszabadultsággal, ezzel az elfogulatlansággal, amely mind nem az ábrázolás radikalizmusában, hanem a hang nyugalmasában, a részletek gazdagságában és a megjelenítés plaszticitásában érvényesül.

A következő lépéssel visszajutok A BŰNTÁRSHOZ (2004), de most már nem mint realista regényhez, hanem mint a Gimnázium: a valahai otthonos, formáló közösség, majd „a célegyenesre való ráfordulás”, végül a centrifugális sorsok mítoszához. Most már nem a „well-made play” és a hollywoodi mozi kísértésének látom, hogy nincs benne szabad részlet, motívum, hanem a mitizálás egy cseppet sem rejtett, inkább hivalkodó, egyszersmind élvezetes eszközeinek, viszont föltűnik egy másik probléma. A regény-cselekményt két összefonódó történet alkotja: az Éberfy Ottilia körül keringő Liktör Vince és Bokor „háromszögének” tragédiájából kinövő Éberfy–Liktör-kapcsolat alakulása, illetve a fikatív elbeszélőnek az övékkel újra meg újra keresztelkedő életútja. Az előbit írói remeklések látom. A gimnazista kislányból egyszer csak őrjítő nővé változó Éberfy Ottilia izgalmas aurája és sugárzása; a két fiú egész személyiséget fölfokozó összebilincseltsége és halálos versengése, a végén a végzetes mutatvánnyal a pécsi Dzsámi kupoláján; majd az Éberfy–Liktör-pár és most már fölbonthatatlan -kapcsolat kiégyése, a férfi rendkívüli és a nő talán csak látszólag rendkívüli személyiségének eljelentéktelenedése, hétköznapivá süllyedése – miközben a nem naiv olvasó persze tudja, hogy végül robbanáshoz fog vezetni, és hajlandó belemenni a feszültségfokozás írói játékába –; végül az eredeti Liktör patológikus föltámadása és a szükségképp bekövetkező hármas tragédia végzettségére – mindez erős és művésziileg hiánytalanul, sőt inkább túlságosan is megoldott, amennyiben van benne valami korszerűtlen, tudniillik *romantikus*. De ez kedvemre van, viszont a másik történetet ma sikerületlenebbnek látom, mint annak idején, első olvasásakor. E másik történetben összekapcsolódik Békés egy korábban többször is alkalmazott technikája, az énelbeszélés és egy szintén nem előzmény nélkül való, sőt úgy érzem, régóta készülődő témája: az utazás, az úton levés, a nagyvilág tapasztalása. E témában most hatal-

mas tényanyagot halmoz föl és mozgat, és a leírás föltűnően, majd egyre gyanúsabban *flott*. Erősen fogalmazva: mind az empíria, mind a mögötte tudott összefüggésrendszer olyan távlatból és stílusban-beszédmódban van leírva, mint Rejtő Jenő légiós regényeinek a figurákat körülvevő világa, mozgásrendszere. Csak-hogy ami ott rendjén van, mert csak staffázs, olyan kis helyzeteket teremtő nagycselekmény, amelyekben a figurák maszkszerű karaktere és az előadás sajátos humora megnyilvánulhat, az itt, ahol az élet- és világljelenségeknek személyiségépítő, *megélt tapasztalatoknak* kellene lenniük, kevés. Az énelbeszlő nem azért súlytalan, mert mellékszereplő a főtörténetben, mert alacsonyabb, szűkebb perspektívából látja és látatja a számára sok vonatkozásban titokzatos figurákat és fejleményeket, hanem mert a saját világának az anyaga nincs annyira megmunkálva, az ábrázolása nincs azon az irodalmi színvonalon, nem olyan hiteles, mint Liktör és Ottilia világáé.

Békés következő s tán legeredetibb koncepciójú könyve a novellaregény, a CSIKÁGÓ (2006) egyfelől olyan megoldott, mint a maga fejlődési fokán a DARVAK, a LAKÓTELEPI MÍTOSZOK, a BÉLYEGGYŰJTEMÉNY volt, másfelől még fontosabb, hogy magasabb fejlődési fokot képvisel azokénál: érett, harmonikus alkotás és zárt *kismítosz*. Realizmus és mitizálás optimális egyensúlyban van; nemcsak hogy van benne „szabad hang”, azok uralkodnak, az írói mitizálás nem a részletek-motívumok olyan kénszerességig fókuszáló kapcsolásának az eredménye, mint A BŰNTÁRS-ban; az élet káoszából – amelyben most arányosan vannak jelen plasztikus és egydimenziós figurák – észrevehető, de nem kirívó keresztszálak teremtenek kicsiny, mégis mitikus kozmoszt. Mintha Békés Pál sajátos írói világa: valamilyen volt, közös otthonhoz kötődése, időmelankóliája, történelmi érdeklődése, erendő realizmusa és mítoszszükséglete, erős komponálójáhlama, a körülmények ilyen vagy amolyan alakulása következtében itt eljutott volna mai lehetőségeinek csúcsára. A tárgy természetéből következően egyetlen nagy, még mindig úgy tűnik: csak készülődő témája maradt kívül a könyv világán: a *megélt* nagyvilág.

A következő évben SEMMI BAJ (2007) címmel megjelent novelláinak válogatott kötete. Addigi munkásságában bőven megvolt egy ilyen summázó gyűjtemény minőségi fedezete, s e summázatnak az volt a dolga, hogy mintegy

megkoronázza három évtized írói működését. Különös könyv született. Valamennyi írás, amely belekerült, érdemes arra, hogy egy reprezentatív válogatás darabja legyen. A kötetnek megvan a maga rendje: az írások, keletkezési koruktól függetlenül, témájuk szerint élettörténeti időben követik egymást, azt a logikát nagyban, amelyet annak idején a TÖRZSI VISZONYOK kicsiben. Ez kétségtelenül rend, de nem kompozíció. A különbségnek Békés esetében azért van jelentősége, mert novelláskönyveinek többsége erősen *komponált*: a SZERELMEM, ÚTKÖZBEN, a LAKÓTELEPI MÍTOSZOK, a BÉLYEGGYŰJTEMÉNY szövegei együtt alkotnak egységes és kerek világot, amelyben az egyes írások rokon szelleműek, és erősítik egymást – saját irodalmi életkörükből kiszakítva és egészen más szellemű írásokkal keveredve veszítenek az erejükből, túlságosan eredetiek és karakterisztikusak ahhoz, hogy új művészi kapcsolatokba kerüljenek egymással, s így a kötet furcsán heterogénnek láttat egy munkásságot, amelyben egyrészt nem annyira élettörténet, mint inkább problémátörténet érvényesül, ám ezen belül művészileg – mintegy szigetekként – homogén egységek záródnak össze és kerekednek le. A kötet valóban *válogatott*: sok közül kiválasztott legjobb, legkiválóbb, legértékesebb egyedi írásokat tartalmaz, de Békés Pál eddigi írásai közül nemcsak a három regény: a DARVAK, A BŰNTÁRS és a CSIKÁGÓ emelkedik ki közülük, hanem mint *könyv*, a SZERELMEM, ÚTKÖZBEN, a LAKÓTELEPI MÍTOSZOK és a BÉLYEGGYŰJTEMÉNY is varázsosabb. De azért „semmi baj”; s hogy a *megélt* utazások, a nagyvilág mint téma készülődik-e még a Gimnázium és a Városrész mítoszával egyenrangú irodalom-má válni? – az olvasó ne adjon föladatokat az írónak!

Fodor Géza

ÖRDÖGÖT A FALRA

*Grecsó Krisztián: Tánciskola
Magvető, 2008. 303 oldal, 2790 Ft*

Három évvel Grecsó Krisztián első regénye, az ISTEN HOZOTT után megjelent a többszöri cím-változtatást követően TÁNCISKOLÁ-nak kereszttelt második nagyobb lélegzetű prózai műve.

A könyv megjelenését az előző mű alapvetően pozitív fogadtatása miatt jelentős várakozás előzte meg, amelyet fokozott a kiadás halogatása is. A végeredményről megoszlanak a vélemények: lelkes dicséretet, indulatos ledorongolások láttak napvilágot; a kritikákból kirajzolódó összkép azonban inkább kedvezőlen. A korábbi kötetekben – az elbeszéléseket tartalmazó PLETYKAANYU-ban és az anekdotikus elbeszélői hagyományhoz szintén közel álló ISTEN HOZOTT-ban – ugyanis a szerző olyasmint mutatott, ami a kortárs irodalom közegében frissnek, sőt merésznek hatott. Nemcsak plasztikus és emlékezetes figurákat teremtett, hanem humorról és lendületes mesélőkedvvel járta körül a falu témáját, amelynek megmosolyogtató abszurditásait, színes mítoszait, kívülről értelmezhetetlen öntörvényűségét szellemes ironiával mutatta be. Az ISTEN HOZOTT gerincét képező, nemegyszer szaftos adomák pedig többé-kevésbé kiegyensúlyozottan találták meg helyüket a novellák láncolatából felépülő epikus formában, amely végső soron egy mágius-realista vonásokkal színezett fejlődésregénynek nyújtott keretet. Az ISTEN HOZOTT arányos szerkezetéhez képest viszont kevésbé tűnt megoldottnak a főhősben zajló identitáskeresés-problematika, amely néha talajt veszve billegett a Klein-napló nyomozástörténete révén bekerülő zsidó tematika kulisszái között.

A TÁNCISKOLÁ-ban Grecsó részben más utakon jár, mint előző könyveiben. Eltávolodik a falutól, és az új regény színterét kisvárosi környezetbe helyezi, a Békéscsabáról megformált Tótvárosba, ami nemcsak egyszerűen tartalmi átrendeződést jelent, hanem azt is, hogy a jól belakható és belátható falusi tér történeteivel, mítoszaival együtt elvész, és bizonytalanság marad utána. Megváltoznak az anekdotikus elbeszélésformához illő kispikái formának és a regényműfaj vonásainak arányai is, mivel a szerző igyekszik a korábnál kevésbé széttagolt szerkezetet létrehozni. Az áradóan mesélő narráció visszaszorításával a mű felépítése egyenletesebbé válik ugyan, és bár az új regény szerkezetét néhány kitérő színesíti, mégis úgy érezzük, hogy a szerzőnek nem sikerült betöltenie azt az űrt, amely a tágas és bőbeszédű elbeszélésformától való eltávolodás miatt támadt. Ennek ellensúlyozására Grecsó túlszólja a regény szűkös cselekményidejét; akár egyetlen napba képes egy hétre való élményadagot és

cselekményt tömöríteni, nem is beszélve a tényleges regényidőről (négy hónapról van szó), amely jó néhány évre elegendő történetet sűrít magába. Mintha csakis az állandó pörgésnek lehetne szerepe egy regényhős fejlődéstörténetében, a cselekmény- és időbeli hiátusoknak nem.

Akadnak ugyan ebben a környezetben is mesélhető történetek, amelyek viszont összehasonlíthatatlanul „vértelenebbek” az előző regényben olvashatóknál, talán azért is, mert nincs megfelelően eltalálva a közeg, amelyben elhangzanak. Nem marad más hátra, mint olyan eszközhöz nyúlni, amellyel valószínűleg úgy tűnt, nem lehet túl nagy bakot lőni: nagy és klasszikus történetek regénybe emeléséhez (Oidipuszhoz, Fausthoz, Don Quijotéhoz, Szindbárhoz stb.). A szöveget megemelő intertextusok ráerőltetése az egyszerű, lapos tótvárosi miliőre azonban esetlen fordulatokat hozott. Ha Grecsó két korábbi prózakötete mellé helyezzük a mostanit, azt kell mondanunk, hogy a továbblépések nem túl szerencsések, hiszen a szerző előző regényének erényeiről sokszor nagyvonalúan lemondva megismétli annak gyengeségeit, sőt újjakkal tetézi azokat.

Az új regény első munkacíme, a DOKTOR URAK, amely Molnár Ferenc hasonló című színdarabja mellett móríci áthallásokkal is bír, valószínűleg a két központi regényalak kiemelése miatt is kézenfekvő választásnak tűnhetett. Ha jól számolom, a regény fő cselekményszála – a két hős Tótvárosba érkezésétől számítva – jóformán napjainkban játszódik: 2007¹ szeptemberének elsejétől (az iskolakezdet, vagyis a nevelődési folyamat megkezdését jelképező dátumtól) december 24-én éjfélig. Hozzáteszem, a már említett sűrítés miatt a cselekmény idejét hosszabbnak érezzük négy hónapnál. Másfelől azt, hogy a huszonegyedik század első évtizedében vagyunk, csak néhány esetleges kellekkel – például a SZEK ÉS NEW YORK című „kultuszszorozat” említésével, néhány köznyelvi fordulattal – érzékelteti az elbeszélő. Többnyire azonban egy korábbi időszak atmoszférája idéződik meg, köszönhetően első-

¹ Voith József egy évvel az ezredforduló után (2002) fejezte be gimnáziumi tanulmányait (12.), feltehetően tizennyolc évesen; a regény cselekménye pedig öt évvel ezután játszódik, amikor a fiú huszonhárom évesen már végzett jogászként áll előtünk.

sorban a ruszti és anakronisztikusnak ható díszletezésnek.²

Dr. Voith Józsefet – Jocót –, a frissen diplomázott, „tohonya” jogászyereket, akinek jól láthatóan semmiféle terve sincs a jövőjét illetően, bohém, minden lében kanál, nőcsábász nagybátyja, Szalma Lajos protekcióval benyomja egy fogalmazói állásba Tótváros ügyészségén. A jellegtelen, komplexusokkal küzdő fiú nem túl nagy lelkesedéssel lép állásba megkeseredett és hisztérikus főnöknője, özvegy Fejér Antalné Zsuzsa irányítása alatt, különösen mivel két fiatal kolléganőjével – Ildikóval és Angélával – szemben is rendre alulmarad az állandó versenyhelyzetekben. Jocó hivatali munkájáról a közös menzai ebédeken, a lányokkal és a főnöknővel való évődéseken kívül semmi konkrétat nem tudunk meg, mint ahogy marginális szerepet játszik az is, ahogy a fiú a karrierépítés részeként helyét keresi a kisvárosi elitben. Az alpolgármester és a helyi előkelőségek társaságában átdorbézolt vacsorajelenet, amelybe teljesen véletlenül csöppen bele hőszünk, visszasugároz ugyan valamit a Móricz-regények hangulatából,³ és jól mutatja azt is, hogy Grecsónak van érzéke a kisvárosi erőviszonyok és kapcsolatrendszerek fülledtségének árnyalt ábrázolásához, de a jelenetnek önmagában nincs túl nagy jelentősége sem a fiú életében, sem a regény egészének szempontjából. Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az alig huszonnégyszáz órát felölölő fejezetben a szerző erősebbnél erősebb történeteket versenyeztet egymással, ami miatt ez az epizód nem játszik túl fontos szerepet. Annál is inkább, mivel közvetlenül két – Jocó és az olvasó számára emlékezetesebb – esemény közé ékelődik be, amelyek elnyomják a jelentőségét: a Méhkerékre való kiruccanás során a román vendégmunkásokkal való irracionális kaland és a főnök lányával, a mozgássérült Judittal való első találkozás közé.

A beavatás és a nevelődés, mely szeptember elsejével kezdődik, így nem a „közéletbe” való bevezetést, a *homo politicus*szerű nevelést jelen-

ti Jocó számára, hanem valami egészen mást. A fiú mestere – aki a hagyományos nevelődési regények mintájára beavatja őt, mint tanítványt az élet titkaiba – Szalma Lajos, az élvezteteket két kanállal habzsoló, lassan ugyan kiöregedő (hiszen ajzószerre szoruló), testnevelés–biológia szakos tanár nagybácsi. Az ő démonikus maszkirozott, ugyanakkor roppant könnyen kiismerhető alakja a regény egyik – halovány – színfoltja, mivel az egyetlen olyan szereplő, akinek legalább valódi arca és személyisége van. A múltjáról megtudhatjuk, hogy egy baleset miatt kettétört ígértes élsportolói karrierje, és az így támadt úrt misztikus mesékkel (a harmadik szemről, a szférák zenéjéről) és különböző narkotikumokkal pótolja, sőt erre az életformára egész pedagógiát és teológiát épít. Az unokaöccse, Jocó, mondhatja az ő doppelgängere, aki egyszer fennhangon is ki mondja – amikor az egyik Angélával való civódás után a lány a fejéhez vágja, hogy „lazítson, legyen egy kicsit önmaga” (106–107.) –, hogy fogalma sincs arról, mit is jelent „önmagának lenni”. Jocó minden kényesebb helyzetből kihátrálna, de még erre sem képes, Lajos pedig úgy cipeli magával a fiút a különböző kalandokba, ahogy éppen kedve tartja. Jocó alakjának megformálásakor Grecsó egyrészt arra törekedhetett, hogy az ISTEN HOZOTT kamaszkori nevelődéstörténetétől egy életkori lépcsőfokkal továbblépve a fiatal felnőttkor beavatástörténetét mutassa be. Másrészt ahhoz is ragaszkodott, hogy hőse egész személyiségében (testben és lélekben), mint egy tiszta lap, érintetlen és tapasztalatlan legyen, ami egy huszonhárom éves felnőtt ember esetében nemcsak nevetségesen hat, hanem sokszor valószerűtlenül is.

Míg Jocó idegenül áll a tótvárosi környezetben, a nagybátyjának hatalmas udvartartása van, sőt mintha keze a város minden szegletébe elérne, mindenhol ismerik a nevét. Közeli baráti körének tagjai nem rendelkeznek különösebben karakteres vonásokkal. Míg az ISTEN HOZOTT-ban Gallér Gergely körül a „kalibereknek” jól megkülönböztethető személyiségük volt, a TÁNCISKOLÁ-ban Csicsely, Kucsera vagy a Pedró kocsma többi törzsvendége – akik elvileg Tótváros egészét „személyesítik meg” (40.) – összetéveszthetők. Csupán a körük szőtt történetek (például a kacsá- és libafejek mániákus konzerválása) maradnak emlékeztetésekk;

² Lásd még erről Bedecs László írását: NINCSEK MÁR TÖBB MÓKA. *Műút*, 2008/007. 78.

³ Benyovszky Krisztián egyenesen a VIDÉKI HÍREK, az ÚRI MURI vagy a FORRÓ MEZŐK világához hasonlítja a jelenetben kirajzolódó erőviszonyokat a kisvárosi elit és a közéletük törekvő fiatal Jocó között. (A HAGYOMÁNY KÍSÉRTÉSE. *Műút*, 2008/007. 72.)

vagy egy-egy jelentősnek feltüntetett gesztusok, amelyek azonban valamiért kifulladásnak a történet folyamán, mint Csicselynek az a képessége, hogy ki tudja találni Jocó gondolatait, aminek végül semmi szerepe sem lesz a történetben. De Jocó két munkatársnője is összetéveszthető karakter, sőt azt is mondhatnánk, hogy a harmadik fiatal nőt, Juditot is csak az különbözteti meg a másik két – szintén nagyszájú és feledhetően csinos – lánytól, hogy a fiú „fejlődéstörténetében” etikai jelentőséget kap az a tény, hogy egy baleset következtében nem tudja mozgatni a lábát.

Ami a szerelmi szálakat – a regény egyik legkínosabb rétegét – illeti, úgy tűnik, Grecsó nem tudott hőse életében hiteles, tétel bíró választásokat felmutatni: elsősorban naiv, a női lapok szókészletével és logikája szerint legyártott kliiséket halmozott össze kevés fantáziával. Példaképpen hadd álljon itt egy rövid idézet abból a jelenetből, amelyben Jocó és Judit – akárcsak egy parodisztikus Platón-átiratban⁴ – meztelenül fekvé egymás mellett érintetlenül sóhajtozzák át az éjszakát: *„annyira kívánta a lányt, hogy sírni, zokogni lett volna kedve, a szenvedély felkúszott a hasfalából, és összeugrasztotta a gyomrát, fájt, kízóan sajgott benne a vágyódás, átjárta az egész testét [...]. A fiú úgy érezte, széthasad, minden sejtjében durva vágyakozás volt, elég lett volna egyetlen mozdulat, és minden kirobban, de ahogy emelkedni kezdett, Judit tekintetén megint átsiklott valami”*. (246–247.) Kis engedménnyel invenciózus szerelmi jelenetnek számít az, amikor Jocó Ildikó tudatába kerülve önmagával szeretkezik, de ténylegesen ennek az ötletnek sincs etalálva a helye, mivel a két szereplő további kapcsolatát nem befolyásolja érdemben. Ildikó a kellemetlen tapasztalatok után továbbra is Jocó körül legyeskedik, a fiú pedig ezt követően sem utasítja vissza egyértelműen a kínálkozó helyzeteket.

Nem is beszélve arról, hogy a szerelmi tematika vonatkozásában sematikus formulák tárháza a regény. Jocó nők iránti vágyakozásának

mértékét például – mint ahogy már láttuk is – legtöbbször abból lehet pontosan lemérni, hogy éppen mennyire kezd el fájni a fiú hasa a testi közeledésekkor; hogy Jocó és Judit rövid ismeretségük alatt – egymástól teljesen függetlenül, hiszen alig néhányszor találkoznak a történet folyamán – mennyi szenvedésen estek át, az jelzi, hogy hány kilót adtak le, és milyen vonzóvá váltak a nyomorúságok miatti fogyás révén. (244.) A TÁNCISKOLA világképe láthatóan roppant egyszerű, menthetetlenül közhelyes, ráadásul suta artikuláltsága miatt sokszor igen lapos szinteken mozog. Az eseményekre való látványos előkészületek, maguk az étkezések vagy a különböző extrém szerelmi együttlétek arra utalnak, hogy Grecsó a testi-fizikai létezés poétizálásával kísérletezik, amit próbál összefüggésbe hozni a regény spirituálisabb („ördögös”) szintjével. A baj az, hogy a testiség cselekményeinek ritualizálásához Grecsó nem mindig találja meg a megfelelő gesztusokat és az alkalmas nyelvet sem. A lángossal való áldozásjelnet – egyáltalán az áldozás visszatérő motívuma – éppen ennek a próbálkozásnak a kudarcát mutatja. Az egyszerű, végiggondolatlan teológiai fejtegetéseknek és párhuzamok erőltetésének a legtöbbször gyerekes okoskodás a vége, mint például a regény elején Jocó nagybátyjának teremtéskoncepciója (18.) vagy a demonológia és teológia kapcsolatáról (137.) mondott véleménye esetében.

Lajos bácsi hedonista szemléletű pedagógiájának a célja egyébként az volna, hogy kizökkentse tanítványait az unalmas (kis)polgári létformából, és felnyissa titokzatos harmadik szemüket a mélyebb metafizikai tudás befogadására. Az egyik ilyen „beavatási szertartás” – amelyben Jocónak többször is része van Tótvárosba érkezése után – Lajos hobbikertjének burjánzó kábítószor-ültetvényéhez és a kisházban zajló szeánszokhoz kötődik, amelyek alkalmmal olykor az ördög is tiszteletét teszi. Innen a regény második, később ugyancsak elvetett *Ördöglugas* címváltozata. A Szalma Lajos-féle „filozófia” sokkal ügyesebben etalált formában nyilvánul meg akkor, amikor Lajos tornacsapata „edzést” tart a sportpályán. Mintha mítikus jelenetet látnánk nimfákkal vagy még inkább önfelédet bacchánsnőkkel, akik nekiindulnak a folyóknak és mezőknek, hogy végrehajtsák istenük titkos parancsait. A Dionüszosz-kultusz ironikus kifordítása az, ahogy Lajos bácsi ta-

⁴ Nem véletlen a hasonlat, mivel a szöveg antik kulturális hivatkozásai közül a thébai mondakör egyes részletei mellett Platón-utalások is előkerülnek még elvétve, mint például a teljesen váratlanul felidézett barlanghasonlat az utolsó fejezet elején. (281.) Ezek az „intertextusok” azonban – beleértve a Szophoklész-utalásokat is – sokszor egyszerű díszítőelemek (mint Judit idéetlen szóvicce az ANTIGONÉ-ról [214.]).

nítványai a tátott szájú sportolók között len-
gén és öntudatlanul szökdécelnek, míg Lajos,
a mámor tótvárosi istene (vagy inkább *szatiro-
sza*) irányítgatja őket. (123–124.)

A beavatások közül kevésbé sikerült a már
említett, Méhkerékre történő kirándulás. En-
nek az eseménynek, amely teljesen kilóg a re-
gény testéből, a szereplők valamiféle mélyebb
értelmet és rendkívüli fontosságot tulajdoní-
tanak. Az epizód azonban – hiába a tragikus és
megrendítőnek szánt ábrázolásmód – számos
megoldatlan pontot tartalmaz. Követhetetlen
például Lajos bácsi szándéka azt illetően, hogy
milyen mélyebb tudást akar közvetíteni uno-
kaöccsének azzal, hogy a gépszerűen vegetá-
ló, érzéketlen lényeknek ábrázolt román ven-
dégmunkásokat *l'art pour l'art* megveri és me-
galázza. De motiválatlan az is, ahogy a három
barát – Jocó, Csicsely és Lajos – a munkások-
kal együtt a razziázó rendőrök előtt egy gödör-
be menekülve szorong, és az a démonikus pil-
lanat is, amelyben az albínó férfi Jocó szeme
láttára kifakad. Grecsó egy kényes téma beve-
tésével láthatóan nagyon erős helyzetet akart
teremtteni úgy, hogy a lehető leghidegebb re-
alizmussal próbálja megjeleníteni az emberi
szenvetések. A szituációból azonban itt nem
tud kihozni hiteles és valódi történetet, mivel a
teljesen szürreális jelenet átgondolatlansága
miatt nem megrendülést, inkább bosszúságot
okoz.

A TÁNCISKOLA tovább akar lépni a *Bildungs-
roman* keretein, és sűrűre szőtt hálót emel ma-
ga köré az irodalmi hagyomány különböző törté-
neteiből, amelyek nem tudnak szervesen be-
lesimulni a regény alaprégeibe. A szövegbe
leglátványosabban „benyomakodó” intertex-
tust a Faust-monda különböző előfordulásai al-
kotják, mindenekelőtt Thomas Mann DOKTOR
FAUSTUS-ának szó szerinti idézetei és allúziói.
A TÁNCISKOLA ördögregénynek avanszálása egy-
általán nem problémamentes. Az ördög meg-
jelenésének – legalábbis a regény logikája ezt
sugallja – jelentős eseménynek kellene lennie,
amit több tényező is lehetetlenné tesz. Először
is felfoghatatlannak tűnik az, hogy az ördög
választása éppen Jocóra esett: mi kedvére va-
lót találhatott ebben az unalmas és gyerekes fi-
gurában, ami értékes és nélkülözhetetlen vol-
na a pokolban? Az ördöggel folytatott első pár-
beszédben a fiú alakja mindenképpen túlmérete-
zettnek tűnik. Nincsenek előkészítve és meg-

alapozva például az olyan kijelentések, hogy
„*ne tedd magad, mintha nem vártál volna régen.
Viszonyunk megköveteli az őszinteséget*” (52.), hi-
szen Jocó a regény végén sem lesz olyan nagy
formátumú személyiség, hogy el lehetne kép-
zelni róla az ördöggel való kacérkodást, nem-
hogy a regény elején. A ördög kétszer is el-
hangzó jellemzése pedig („*Tehetséges fiú vagy.
Éppen ez az, amit idejekorán felismertünk, s amiért
régóta szemmel tartunk.*” [54., 274.]) első és má-
sodik előfordulásakor is sántít. Az olvasó előtt
ugyanis Jocó jelentőségének oka rejtve marad,
és fel is merül a gondolat, nem lehetséges-e,
hogy az ördög téved. Hiszen nyilvánvalóan nem
paródiáról vagy valamilyen szubverzív poéti-
kai fogásról van szó. Akkor miről? A TÁNCISKOLA
irodalmi utalásainak problematikusa volta
többek között abban áll, hogy Grecsó nem tud
mit kezdeni a beemelt irodalmi anyaggal. Nem
érez rá arra, hogy egy vendégszöveg mikép-
pen hat az alapszövegre: hogyan erősítheti vagy
olthatja ki egyik a másikat. Ebben az esetben
sajnos az utóbbi történik. Emiatt válhat értel-
mezhetetlenné a Jocónak felkínált szerződés
célja és tartalma is,⁵ hiszen az ördög koncepció-
talanul lebeg a történetben, csakúgy, mint az
irodalmi hagyomány többi eleme, melyek nem
nyernek új értelmet a TÁNCISKOLA-ban.

Mint ahogy a túlcsavart Oidipusz-történet
szereplői sem találják meg mindig a helyüket
a regényben. A mítoszpárhuzam túlerőlteté-
sével találkozunk például akkor, amikor Jocó
bevallja nagybátyjának, hogy a cigány lánnyal
kapcsolatba kerülve elkövette azt a bűnt, ami-
ért az apja már korábban megbűnhődött. A fe-
lelőtlen és felszínesen ábrázolt kaland és kö-
vetkező szöveghely: „*Jocó nem akart valami ostoba,
freudista szöveggel előállni, de legalább olyan
mocskosnak érezte magát, mintha az apját eltéve láb
alól az anyjával hált volna, és akkor ez az ügynek
még csak az egyik oldala. Milyen lélekre vall, hogy
elkövette a bűnt azok után, hogy az apja gyakorla-
tilag ártatlanul már megkapta érte a büntetést?*”
(83.) Nemcsak azért kirívó ez a párhuzam, mert
Jocó épp azt éri el, amit nem akart (ostoba, freu-
dista szöveggel áll elő), hanem azért is, mert
más helyen a történet értelmezése ugyanilyen

⁵ Keresztesi József: FAUSTUS MINT KISÉRTŐ. [http://www.
revizoronline.hu/article.php?cat_id=1&id=336&first=60](http://www.revizoronline.hu/article.php?cat_id=1&id=336&first=60), utoljára megtekintve: 2008. július 31.

sekélyes reflektáltsággal a pogány mítoszról átcsúszik keresztény közegbe. Méhkerékre tartva például útközben a három barát történetesen misét hallgat az autórádió, amikor egy roma asszonyt látnak meg az autóból, aki kenyeret majszoló gyereket visz a karjában. (149.) Az asszociáció természetesen rögtön Jocóra és történetére irányítja a figyelmet, mintha a cigány lány egy személyben Iokasztét, Máriát és még ki tudja, kiket olvaszthatna magába gond nélkül. Túl erős a különböző történetek konnotációja, ami kuszává, következtelenné, máskor – például az elhibázott befejezéskor a Juditot választó Jocóval a karácsony éjféle misén – feleslegesen túltelítette, giccssé teszi a szöveg metaforikáját.

A TÁNCISKOLA olyan könyv, amely talán éppen azért zuhan nagyon gyakran alacsony régiókba, mert erején felül vágyik túl magasba. Grecsó hiába kísérletezik az európai irodalmi hagyomány jól ismert történeteivel és mondataival, nem tud köréjük új, érvényes összefüggést és kontextust teremteni. A legjobban az ördög példája mutatja meg ezt: a szerző ördögöt helyezett egy világba, amely úgy van berendezve, hogy nehezen hihetjük azt, hogy érdeklí az ördögöt. Más szóval: meglenne ez a regény ördög nélkül, mi pedig meglennénk *regény* nélkül, mert jobban jártunk volna, ha a szerző a könyv némelyik jelenetét novellának írta volna meg.

László Emese

ÍRÓNÉ ÉS ÍRÓNÓ KÖZÖTT

Fehér Judit: Asszonyok. Bródy Sándor feleségének története és írásai

Sajtó alá rendezte Kurta Zsuzsa, a bevezetőt, az összekötő szöveget és az epilógust írta Alexander Brody, szerkesztette Hovanyecz László
Ulpius-ház, 2007. 302 oldal, 3480 Ft

Fehér Judit a múlt század eleji, mostanában (újra)felfedezett nőírók – azért nem túlságosan népes – „sorába” illeszkedik. Az Ulpius-ház gondozásában megjelent kötet egyik legfőbb különlegessége és erénye, hogy jóval töb-

bet tartalmaz a címlapon szereplő ASSZONYOK című novelláskötetnél: a novellákat számos kísérőszöveg veszi körbe, amelyek nagyban hozzásegítenek ahhoz, hogy közelebb kerüljünk szerzőjük (a „Bródy Sándor felesége”-ként pozicionált személy) világához. A korabeli levelek, kritikák, nekrológok és a kortárs szerzőktől származó – különböző műfajú és mélységű – értelmező szövegek a szokásos elő/utószóknál jóval bővebb kontextusba helyezik az elbeszéléseket. És ez szükséges is egy olyan szerző esetében, mint Fehér Judit (eredeti nevén Rosenfeld Izabella – az írói nevet *A Hét* adta első, névtelenül beküldött novellája megjelenésekor, 1900-ban), aki aligha lehet túlzottan ismert az olvasók számára. Az újraolvasás, újrafelfedezés gesztusa így válik igazán teljessé és tartalmassá. Megismerkedve Rosenfeld Bella történetével, Bródyval való kapcsolatának színezetével többet olvashatunk ki az író Fehér Judit szövegeiből is. Ez akkor is így van, ha a két alak nem vetíthető egy az egyben egymásra, és ha ez a jobb megértés az írói teljesítmény *értékelésén* nem változtat – amint ezt Márton László érzékeny tanulmánya érinti.

Rosenfeld Izabella 1869 és 1908 közé eső rövid életéből az utolsó negyed, abból is leginkább a Bródy-házasság utáni öt év telt az írás jegyében, ez sem eléggé intenzíven ahhoz, hogy valódi életműről beszélhessünk. Ami a kezdeteket illeti: a nagyváradi zsidó gazdálkodó apa, majd a hevesi járásorvos nevelőapa és a társadalmi életben hangadó anya jó anyagi körülmények, könyvek, nyelvtanító kisasszonyok között nevelték egyetlen lányukat. Családi, társadalmi-kulturális értelemben tehát Bella erősebb indítást kapott, mint az elszegényedett egri kereskedőapától korán elárvult Bródy. Huszonegy évesen lett a már többkötetes és egygyermekes író felesége. Szerelmi házasságukban rövidesen felszínre kerültek az alapkonfliktusok. Az egyszerre hagyományos és modern kapcsolatot kettejük karakterének, nemük által is meghatározott helyzetének alapvető és egymást felerősítő különbözősége determinálta. Feszty Árpádné Jókai Róza (a kötetben többször idézett) szavai tökéletes képet adnak a kapcsolat jellegéről: „A házasság nagyon boldogtalan lett. Mind a kettőnek. És mind a kettőnek igaza volt – és mégis egyiknek se. A fantáziának, szélsőségek, gyerekes önzésnek, bogarának, pazarlás-

nak ez a hihetetlen mennyisége az egyikben – és viszont annyi józanság, egyenesség, rend, takarékoság, lelki és fizikai pedantéria egész a ridegségig fokozása, annyi nyárspolgári erény a másik részen [...]. Nem elég a szépség, a szerelem, az akarat, nem elég az intelligencia, zsenialitás ahhoz, hogy két ember boldog legyen, és meg tudjon maradni egy szűk kis lakásban együtt – ha nem összeülők se hibáik, se jó tulajdonságaik, se szokásaik, se létfeltételeik.” „Nagyon sokat kellett szenvednie a művészet nevében” – ez a sejtetően saját élményből született mondat pedig az ÉVA című novellában hangzik el. Bella nem tudott, nem akart bohém, egyszerűsmind alárendelődő művészfesleg lenni; következetes józanságával feltehetőleg épp férje művészlétmódját kellett ellensúlyoznia, hogy ne essen szét teljesen az évek során héttagúvá bővült család élete. (És talán Bródyknak is az ő földönjárását? Ki tudja, ki kit ellensúlyozott?)

Az ütközésnek része volt Bródy (és kora) szerelemfelfogása, nőkhöz való viszonya, narcisztikus szerelme követeléssel és kalandozásokkal (bár sokszor mély empátiával is); minderről Hovanyecz László írása ad körképet Bródyművek (EGY FÉRFI VALLOMÁSAL, JEGYZETEK A SZERELMÉRŐL, HÓFEHERKE, AZ EZÜST KECSKE) segítségével, a kamaszkori sóvárgásoktól, majd a prostitúáltak világától Hunyady Margiton és Rosenfeld Bellán át Erdős Renée-ig, hogy csak a közismertebb neveket említsük. Kár, hogy nem említi A DADA VAGY A TANÍTÓNŐ című drámákat, amelyek részvételi hangja, ön- és nőismerete tovább árnyalja a képet. A nők és a szerelem „természetrájáról” alkotott Bródy-gondolatok jellemző (későbbi) dokumentumai A SZERELM ÉLETTANA címmel 1922-ben megjelent „stúdiumok” is. A természetesnek tartott kettős nem morálról beszédesen tudósít Bródy egyik levele Bellához: „...míg maga remete életet él, én meglehetősen világi módra éltem és élek. Magának így kell, de nekem nem lehet így. Amelyik percben nem így élne, otthagynám, ez az én érzékenységem – nem tagadom – túlzott és felette önző”. Rosenfeld Bella vállalta ezt a szerepet, de nyilvánvalóan sérült is benne. Az ő levelei sajnos nincsenek meg, és bár részben kikövetkeztethetők, mégis hiányoznak a történetből; a kötet csak Bródy (utóbb visszakért) szerelmes és szakítóleveleit közli. A kapcsolatot végül első leánygyermekük halálának traumája rombolta szét végleg.

(Mintha Kosztolányi A ROSSZ ORVOS című elbeszélését látnánk realizálódni...) A választ 1903-ban mondták ki.

Eddig az írófeleség, Bródy Sándorné története. Az íróé, Fehér Judité valahol a házasság kudarcának tudatosulása körül kezdődhetett, és a válasz után kapott rendszeres formát és némi nyilvánosságot. Az írás egyfajta megoldást jelenthetett a kudarc feldolgozására, formába öntésére, egyszerűsmind csatornát kínált valami addig szunnyadó szükséglethez: a nyelvel való munkához és az ezen keresztüli nyomhagyáshoz. Noha Fehér Judit első novellája (saját bevallása szerint) szerelme buzdítására született tizenkilenc évesen, Bródy később már némi aggodalommal figyelte benne az írni tudó nőt: „...föltékeny vagyok arra, s félek attól, ami azelőtt elragadott – az írótól, magában”. Rendkívül tanulságos Rosenfeld Bella levele a Budapesti Napló szerkesztőjéhez kötete megjelenésekor, 1906-ban. Ez a szép és jellemző nőírói ars poetica, amely túl is mutat saját személyén, sokat elmond énképéről, választásairól, az íráshoz való közel kerüléséről. Saját tapasztalatából valami nagyon fontosat fogalmaz meg arról, hogy „honnan jön” az író, legalábbis, ha nő: „[N]agy író, fájdalom, rütkán pattan ki [...] Jupiter fejéből [...], előbb él, növekszik, virágzik [...], leggyakrabban akkor fedezi fel magában a művészi hajlandóságokat, amikor elementáris emberi vagy asszonyi vágyódásai bizonyos csődhöz jutottak.” Nézetek szerint tehát a nő számára az írás szinte soha nem „létszükséglet”, inkább egyfajta megküzdési csatorna, a magánéleti kudarcok ellensúlyozásának, egy másfajta énkiterjesztésnek az igénye, amely azonban a „természetes” állapot áthágását jelenti: „Író, rést vágtam a természet rendjén, hogy ne kelljen rögtön elmúlnom, amint behunyor a szemem.” Úgy látja viszont, hogy férfíróknál létezik ez a fajta „elemi”, a priori, körülményektől független tehetség, amely a kevés nőíróelődnél hiányzik. A nő esetében ez az „elemi ösztön” az asszonyi-anyai kiteljesedés irányába mutat. Hogy mindebben a társadalmi lehetőségek, minták, normák is szerepet játszhatnak, az nem fogalmazódik meg a levélben, melyet ironikus ötleértékeléssel zár: „...nagy tragédiák ily csekély eredményeket szülnék. Tíz rossz novella az egész!”

Nos, állíthatjuk, hogy a novellák nem rosszak, sőt, ahogy Márton László írja a bennük

reljő további lehetőségekről elmélkedve: meghaladják a korai *Nyugat*-novellisztika átlagszínvonalát. A kötetet egyébként a korabeli kritika is méltatta, persze a nőírókkal szemben szokásos kitételekkel („*filigrán pszichológiai munka*”, „*a női elme finomsága*” stb.). Fesztyné viszont épenséggel „*nagy, férfias tehetségnek*” tartja a szerzőt (bármit jelentsen is ez).

A párkapcsolatban szerzett élmények irodalmi feldolgozása Bródy és Fehér Judit műveiben egyaránt megtalálható, sok önismerettel, öniróniával. Bródy a már említett *HÖFFÉRKE* és *AZ EZÜST KECSKE* című regényeibe írta bele leginkább Bellát és önmagát. Fehér Judit kötetében a *PAULA VÁLTOZÁSAI* és az *EKSZTÁZIS* művészférfi iránt szerelembé eső hajadonja, az Éva józan művészelesége és rafinált barátója vagy a *KIÁBRÁNDULÁS* elhidegülő fiatalasszonya mögött érezhető legközvetlenebbül a személyes tapasztalat.

A novellák nagyobb része polgári otthonok kulisszái mögé vezet be. Kisebb részük falusi vagy vidéki közegben játszódik, de itt is az emberi viszonyok, sajátos élethelyzetek érdeklik a szerzőt. Fehér Judit a privát szférában, a mikromilőben van leginkább otthon: remekül érzi és érzékelteti az intim kapcsolatok dinamikáját, mai szóval játszmáit, azon belül is elsősorban a férfi-nő viszonyban keletkező feszültségeket, harcokat, meg nem értéseket. Tökéletesen képes felvenni és kifejezni mind a női, mind a férfiszereplők nézőpontját, gondolkodásmódját, oly gyakran nem találkozó vágyait. Ami a pontos lélektani ábrázolás, karakter- és atmoszférateremtés képessége mellett igazán modern a szövegekben, az a női tekintettel megfigyelt férfítést nyílt ábrázolása. („*Minden férfi közül, akik ismert, ez volt az első, aki eszébe juttatta, hogy a férfinak teste is van a ruhája alatt.*” [PAULA VÁLTOZÁSAI.]) Nagyon érdekes, ahogyan a férfiíró nőábrázolása, reprezentáció és valóság bonyolult egymásra hatása mint téma felbukkan a szövegben: „*Oly sok magához hasonló leányt ösmerek. [...] Sőt, [...] azt merem állítani, hogy maguk az én gyermekeim: nagyravágásuk nőietlen józansága az én erkölcsbomlasztó iskolámból táplálkozott leginkább. Maguk az én antiideáljaim. Hogy elretentsem magukat, azért írtam meg a maguk típusát*” – hangzik el az író szájából a *PAULA VÁLTOZÁSAI*-ban. A művész férfi és a (rajongó/elhidegülő) nő ismerkedésének (PAULA VÁLTOZÁSAI), testiség-

től idegenkedő szerelmének (EKSZTÁZIS), házasságának (KIÁBRÁNDULÁS, ÉVA) témája négy elbeszélésben is visszatér, nyilván nem véletlenül.

Időnként megcsillan a szerző humorérzéke, karikírozóképesége is (például a *CECIL NÉNI* vagy *A RUHA* című novellákban). Egy-egy szövegben pedig megjelenik valami metafizikus-melankolikus hang, az idő, a halál motívuma (KOPORSÓ, *AZ ARANYFÜSTÖS CSIPKE*). Kevésbé sikerültek a zárások, a történetek „kifutása” sokszor hiányérzetet hagy az olvasóban, amint ezt Márton László is megállapítja kitűnő elemzésében. A szövegek narrátora pedig kicsit mint ha „túl sokat” tudna, időnként túlmagyarázza, kommentálja a jeleneteket.

Olvashatjuk az eredeti kötetből kihagyott novellát, a felzúdulást keltő *A BÍRÓ ELŐTT* címűt is, amely az igazságszolgáltatás intézményének vitriolos kritikája egy tömören felvázolt szituáció és plasztikus figurákon keresztül. (A királyi ítélőtábla elnöke *A Jog* című lapban adott hangot felháborodásának, Ady pedig okos védőbeszédet írt irodalom és Jusztícia, fikció és valóság viszonyáról a *Nagyváradi Napló*-ban.) A novella mellett olvasható John Lukács kissé távolról kapcsolódó levele a benne felvetődő aktuális kérdésekről, az (akkor még egymással szóba álló) irodalmi táborokról.

Vajon kiket olvashatt Fehér Judit a korabeli nőírók közül, és kik olvashatták őt? A később jelentős életművet hagyó írók közül kortársai Czöbel Minka, Erdős Renée és az induló Kaffka Margit. Ők feltehetőleg ismerték a kötetet, és Fehér Judit is ismerhette az ő korai munkáikat. Czöbel Minka *PÓKHÁLÓK* és Kaffka Margit *A GONDOLKODÓK* című elbeszéléskötete egy időben jelent meg az *ASSZONYOK*-kal. Hogy mennyire lehettek egymásra irodalmi hatással, azt alaposabb filológiai elemzés tudná eldönteni.

Márton László „*írói elszántságnak*” nevezi azt a készséget, amely (egy hosszabb élet mellett) leginkább hiányzott Fehér Juditból ahhoz, hogy termékenyebb szerzővé váljék. „*Az írói tehetséghez nemcsak a szövegformáló képesség tartozik hozzá, hanem az írói életforma kialakítása és – akár áldozatok árán való – fenntartása is.*” Ez valóban nem valósult meg, főleg ha például Kaffka Margit kivételes akaratall és tehetséggel létrehozott életművéhez hasonlítjuk. Rosenfeld Bellát helyzete, választásai vagy kényszerei afelé

vitték, hogy elsősorban mint feleség és anya akart kibontakozni és „teljesíteni” (és ez egyáltalán nem volt kis teljesítmény). Íróként csak a pályakezdésig jutott el.

Csányi Vilmos rövid írása az írók természetéről, a „férfi” és „női” gondolkodás irodalmi szövegekben is tükröződő különbözőségről elmélkedik (absztrakció kontra „*finom rezdülések*”), adottnak tételezve ezeket a különbségeket. Ugyanakkor mégis arra jut, hogy nincs külön férfi- és női irodalom, „*kiemelkedő tehetségek meghaladják nemük korlátait*”. Bródy és Rosenfeld Bella kapcsán pedig „*férfi- és női szereprekonstrukciók*” ütközéséről beszél, ami arra utal, hogy mégsem csak természetadta nemi minőségeink határozzák meg tulajdonságainkat, hanem valami más is konstruálja ezeket a szerepeket.

Rosenfeld Bella verselt és fordított is spanyol és angol nyelvből; egy igen halvány, Petőfi-epigonos saját dal és két Dante Gabriel Rossetti-vers fordítása szerepel a kötetben. (Az egyiket – állítólag tévesen, de jellemzően – Christina Rossetinek tulajdonítja bevezető cikkében.) Révai Mórhoz írt levele tanúsága szerint franciából is szívesen fordított volna (fordítói ízléséhez Anatole France, Maupassant, Zola állt közel). Saly Noémi kapcsolódó személyes írása a kultúraértő polgárcsalád tipikus jegyeit, az erős művészerdeklődés és affinitás hátterét, az életmű torzójellegét boncolgatja érzékenyen.

Nem hagyható említés nélkül a könyv külalakja – Hübner Teodóra könyvtervező munkája –, amely magasan kiemelkedik nemcsak az Ulpius-ház, de a magyar könyvpiac általános külszínvonalából is. A lapok minőségétől a fénykép-, festmény- és kézirat-reprodukciókig, a tördeléstől a fejezetek elrendezéséig, fejléctől láblécig érvényesül a gondos profizmus – a vizuális réteg tökéletes előkészítés és csomagolás a tartalmi esztétikum számára.

Névmutató helyett egy jóval informatívabb név- és portrétár zárja a kötetet (igaz, oldalszámok nélkül), amely egyszersmind megrajzolja azt a sokszálú hálót is, amelyben a könyv főszereplője elhelyezhető.

A kötetben többen, többféle minőségben és úgy tűnik, összehangoltan dolgoztak: A Bródy-hagyatékok következetesen ápoló-közreadó unoka, Alexander Brody, aki a bevezetőt és

az összekötő szövegeket írta; Kurta Zsuzsanna, aki a hagyatékok sajtó alá rendezte; Hovanyecz László, aki a könyv anyagát szerkesztette. Az összmunka eredménye átgondolt és értékes hozzájárulás egy töredékes élet és életmű rekonstrukciójához.

Borgos Anna

SZEMÉLYES OLVASAT

Menyhért Anna: Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom
Anonymus–Ráció, 2008. 237 oldal, 2800 Ft

„*Trauma és irodalom kapcsolatáról van szó ebben a könyvben, arról, hogy irodalmi szövegek hogyan hoznak létre traumatikus eseményekről történeteket: hogyan foglalják nyelvre a törést*” – írja széles körű műveltségről tanúskodó tanulmánykötete bevezetőjében a szerző. Tiszta beszéd, úgy is fogjuk taglalni.

A nem túl szerencsés (mert kissé közhelyes) címre felelhet az olvasó Nemes Nagy Ágnes közismert soraival: „*Ne mondd soha a mondhatatlant, / mondd a nehezen mondhatót!*”, különösen, ha a még ügyetlenebb kézzel megválasztott Kertész-tanulmány címére gondol: A KILÁTÁSTALANSÁG BELÁTÁSA – A BELÁTÁS KILÁTÁSTALANSÁGA. És belegendolhat, hogy az irodalomban voltaképpen nem is létezik olyasmi, mint elmondhatatlanság, mert ha létezne, akkor az semmiképpen sem lenne közvetíthető (vagyis nem lenne irodalom); ha meg közvetíthető, hiszen (többek közt éppen e kötet próbálja bizonyítani) igenis léteznek traumaszövegek, akkor már nem beszélhetünk kimondhatatlanságról, legfeljebb olyasmiről, ami nehezen mondható. Tzvetan Todorov remek sorai ide is vágnak: „*A lehetséges és a lehetetlen kibékítésére irányuló tevékenység révén megalkothatjuk magának a »lehetetlen« szónak a meghatározását is. De mégis, az irodalom van, és ez a legnagyobb paradoxonja.*” A kötet ebből a szempontból egy kicsit fából vaskarika, és Menyhért Anna, amikor mintegy (latens módon) megalkotja a „kimondhatatlan” szó jelentését, olyasmiről állítja (persze dialektikusan), hogy nincs, ami nagyon is

létezik. És hogy a kimondhatatlan éppenséggel nagyon is kimondható, szerencsés csillagállásnál ráadásul szerfölött sikeresen (a szó esztétikai és praktikus értelmében egyaránt), arról egyebek mellett Kertész Imre Nobel-díja tudna beszélni.

De úgy tűnik, a trauma fogalmának értelmezése, meghatározása, mibenléte meglehetősen homályos, az irodalomban használatos definíciójának határai cseppfolyósak, és a dolog parttalan lesz, mint Garaudynál a realizmus, mert hát mindig egy adott mű (és kor?) dönti el, hogy mi az éppen aktuális trauma a számára. És nehéz, noha csábítóan logikus kijelenteni, hogy éppen a XX. század lenne a trauma fénykora. Mert aligha kétséges például, hogy Oidipusz király óriási traumát élt át múltja feltárásakor, és hogy Tolsztoj és az orosz társadalom számára a napóleoni háború traumatikus élmény volt, valamint az is, hogy Andrej Bolkonszkij herceget ugyancsak hatalmas sokk érte az üres ég alatt haldokolva. Magyarán: erős a kísértés, hogy a traumát általában is az irodalom (a művészet?) általános alapjaként érzékeljük, olyasvalaminek, amely mintegy szükséges feltétele, küszöbe úgyszólván a művészet létrejöttének, és ennek csak egy speciális esete lehet talán a XX. századi (trauma-)irodalom. Éleesebben fogalmazva: úgy tűnik, a XX. század traumatikus világa csak azért kaphat kitüntetett szerepet a traumát a centrumba helyező művészetfelfogásban, mert századunkba eddig talán nem tapasztalt mértékben érte totális trauma az egész világot és kultúrát, ráadásul ez egybeesett magának az ábrázolás lehetőségeinek egyetemes traumájával – legalább Hofmannsthal híres Chandos-levele, azaz 1902 óta tudjuk, hogy a század elején az íróhoz sokkolóan hűtlenek lettek a szavak, továbbá, hogy „minden Egész eltörött”. Ebben a világállapotban nemcsak a világ, de az irodalom is – eljutva saját nyelvi lehetőségei végéhez – kezdi felszámolni önmagát. Az igazi trauma nem a sokkoló tematika, hanem a kínzó kérdés: ha az irodalom teljes mértékben irodalom lett, lehetséges-e még egyáltalán irodalom?

És akkor most arról kapunk hírt, hogy létezik traumairodalom. Ám legyen. De akkor léteznek – kell, hogy létezzen! – annak értelmezése, közvetítése is; Menyhért Anna kötetének éppen ez az egyik fő téje. A kritikus ebben az

esetben amolyan médium lesz, vagy a dívány mellett ülő pszichoanalitikus, aki mintegy megkönnyíti az olvasónak a díványon olvasott traumaszöveg átélését; és – amennyiben ezzel az értelmezéssel megszólítja az olvasót, és javaslatot tesz valamiféle befogadásra – persze segít a traumaszöveg szerzőjének is, hogy traumatikus műve eljusson oda, ahová szánta, nevezetesen az olvasóhoz. Menyhért Anna felfogásában a traumairodalom kritikusa, értelmezője amolyan platóni bába egy kicsit, aki dialogikus kapcsolatba lépve a művel, hozzásegíti az olvasót a párbeszédhez. Feltehetően nem teljesen pontos hasonlattal élve: az ekként felfogott elemző, a traumakritikus az olvasóval és a szerzővel együtt szüli meg a gyermeket, azaz az értelmezést, és ezzel magát a művet is, hiszen – és ez az állítás is beleérthető a teóriába – értelmezés, azaz „megfagyott”, megformált befogadás nélkül nem létezik műalkotás. Persze ebben az aktusban maga az értelmező, pontosabban az ő értekező szövege is része lesz a traumairodalomnak. „A könyvben többször idézem azt a gondolatot, hogy a trauma olvasással is átadható, a traumaszöveg olvasója az olvasott traumát átélheti. A traumaszövegről szóló elemzések tehát érthetők tanúskodásként is, másodlagos traumaszövegekként, amelyek az olvasónak közvetítik a traumát, s emellett a trauma értelmezhetőségének tapasztalatát is nyújtják.” Ezzel a kritika visszahelyeződik abba a szerepbe, amelyet – úgy tűnik – kissé elvesztett a közelmúltban, ismét a „társadalmi tudat” részeként funkcionál, közösségi szerepet visz, a közösség gyógyítójának, jó ügyek ügyvédjének szerepét. Mintegy arisztotelészi (vagy horribile dictu: kései lukácsi!) esztétika keletkezik így. Mert ha már átélte a traumát, változtasd meg élted, ugyebár. Ez kétségkívül etikus magatartás, és etika és esztétika itt egy, ahogy Hofmannsthal kortársa, Wittgenstein említette. Ennek a jelentősége óriási, mivel a XX. század egyik kulturális ismertetőjegye, hogy – elsősorban a leghatalmasabb traumákat okozó totalitarizmus révén – éppen a trauma kibeszélhetőségét igyekszik folytonosan meggátolni. Míg Szophoklész nem tiltotta, hanem egyenesen támogatta az athéni társadalom abban, hogy eldalolja Oidipusz kínjait – addig a mi korunkban a trauma elbeszélése gyakran tiltás alá esik, és ez a tabusítás – mely a szerző oldaláról gyakran egyébként ön-

kéntes, és a szubjektum önvédelmét szolgálja többféle értelemben is – éppoly totális trauma, mint maga az eredeti sokk. „*Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van*”, nemdebar. Ennyiben valóban érvényes és használható kategória a traumairódalom. Hogy aztán a tabu sorozatos át-törése és végül megsemmisítése után a trauma elbeszélése a totális társadalomban hogyan válik tömegessé, sőt egyenesen kívánatosá, azaz a tömegkultúra részévé, azaz a kultúripar nivelláló és neutralizáló működése által hogyan válik sikeressé, majd divatosá, és lassan hogyan giccsecsedik el (parádés példája ennek a filmre vitt SORSTALANSÁG), az már újabb elemzés tárgya lehetne. (Bár aki ebben a kérdéskörben akár csak csenevész hangon megszólal is, emlékezzünk Martin Walserre, aki az irodalmi iparban egyenesen „*Auschwitzbetrieb*”-ről beszélt, az könnyen elnyerheti az antiszemita nevet, és akkor még olcsón megúszta.) Kertész Imre fogalmaival szólva, a traumairódalom olyan siker, melynek voltaképpen kudarcnak kellene lennie.

De legyen bárhogya is, teorémájából következően Menyhért Anna számára nem kérdés, hogy az olvasás e módja sokkal személyesebb, mint korábban: a kritikus nem hűvös kívülálló, nem tudós, hanem maga is részben traumatizált személy, és funkciója csak annyiban kitüntetett, hogy képzettsége, műveltsége okán fogalmi módon képes a trauma irodalmi feldolgozásának a feldolgozására. „*A kötet másik fontos témája ezért annak az olvasásmódnak a keresése – ezt nevezem személyes olvasásnak [kiemelés az eredetiben] –, amely képes arra, hogy a traumairódat a irodalomtudomány keretein belül értelmezze. [...] Ez az olvasásmód személyesebb, s így személyesebb nyelvet is igényel, mint az irodalomtudomány ma bevett nyelve.*” Persze nem az impresszionizmus fecsegéséről, nem semmire sem kötelező narcisztikus esszéizmusról van szó: „*ezt a személyességet nem elsősorban stílári értelemben, a tanulmányok beszélőjére, az ő személyes megnyilvánulásaira vonatkoztatva gondolom el, hanem inkább az olvasás és az írás érzelmi értelemben is vett dialógikusságában, a másokra való nyitottságában és teherbírásában tartom megfoghatónak*”.

Ennek a szemléletnek a nevében elemzi Menyhért Anna Kertész Imre műveit, Esterházytól a JAVÍTOTT KIADÁS-t, Németh Gábor Zsidó VAGY? című prózáját, Stephen Greenblatt

Shakespeare-könyvét, Benjamin Wilkomirski memoárját, a József Attila életében jelentős szerepet vitt nők visszaemlékezéseit, valamint (és bevallom, elsősorban nyíltan személyes, szinte önvallomásos hangja miatt engem ez fogott meg a legjobban, noha ez az irodalmi anyag csak erőszakoltan kerülhetett be a traumairódalom emlékei közé) az 1945–1956 közötti „*magyar agitatív antológiaköltészet*”. E felsorolásból is kiviláglik talán, hogy túl tág a traumairódalom mibenlétének értelmezése, ráadásul a teoretikus előfeltevés amolyan Prokrasztész-ágyba szorít sok mindent, olyan éjszakába csábít, amelyben minden tehén fekete, vagyis traumatizált. Egyszerűbben szólva, mindenekelőtt a teoretikus vagy teremtő képzelőerőt hiányolhatja az olvasó az elemzésekben, a szellem trauma nélküli szabadabb szárnyalását, a divatoktól függetlenül. Ráadásul nem teljesen alaptalan a feltevés, hogy a trauma ábrázolásának eltömegesedése, elgiccsecsedése magát az értelmezést sem hagyja érintetlenül, maga a kritikai analízis – persze legjobb szándéka ellenére – is hajlik rá, hogy a tömegkultúra részévé váljon; első fellépésekor a traumairódalom merész, aztán pedig divatos téma lesz, előbb a legelitesebb, később az erősen közepes egyetemeken is, végül pedig leszivárog majdnem egészen a bulvársajtóig. A traumairódalom értelmezője egyszer csak azon veheti észre magát, hogy – mivel értelmezésének tárgya a tömegkultúra meglehetősen giccsecs része lett, a kudarcra ítélt vállalkozás hirtelen fényesen sikeressé vált – immár nincs mi körül bábáskodnia; hovatovább nincs mit közvetítenie, és nincs is kinek. A folyamatos traumában egy árva trauma nem sok, annyi sem maradt. Menyhért Anna könyve – természetesen a szerző legjobb szándéka ellenére – nem egészen mentes ettől a felhígulástól, vagy akaratlan és feltehetően öntudatlan szerepvesztéstől, ezt legkivált a JAVÍTOTT KIADÁS, illetve a Kertész Imre tollából származó K. DOSSZIÉ, no meg a FELSZÁMOLÁS elemzésekör érzékelttem, hiszen itt éppen olyan művekről van szó, amelyek már a traumairódalom dialmenete korszakában keletkeztek, és – különösen Kertész munkái – erősen magukon viselik annak minden nyűgét s bajait. (És noha – amint írja – „*nem stílári értelemben*” véli megvalósíthatónak a személyességet, egy kicsit színebb nyelvel, egy kicsit több autonómiával ta-

lán többre jutott volna fő céljában, a köztívítésben, a trauma kibeszélésének megbeszélésében.) E fenntartásokkal együtt is értékes, megkapóan nemes szándékú, alapos munka, amelyből sokat tanulhat az újabb irodalomtudományi eszmék iránt érdeklődő olvasó. Én legalábbis sokat okultam belőle e téren, és ennyi személyiség ebben az esetben talán megengedhető.

Bán Zoltán András

„KÖLTŐ, AKI ECSETTEL ÍRJA ÁLMAIT”

*Szabadi Judit: Gulácsy Lajos
Fekete Sas Kiadó, 2007. 334 oldal, 3900 Ft*

Mindmáig a vitatott, nehezen megfejthető magyar művészek közé tartozik Gulácsy Lajos. Kanonizációját nehezíti elhelyezhetetlensége a XX. század elején kibontakozó magyar és nemzetközi művészeti forradalom (forradalmak) térképén, festői, grafikai munkásságát is érintő betegsége és az az ellentét, amely akadémiai iskolázatlansága és hatalmasra törő alkotói ambíciója között feszül. Befogadása javul, nézőinek, ismerőinek száma és tudatossága növekszik. Képeit külföldön is bemutatatta Keserű Katalin, s amikor ezeket a sorokat írom, sikeres kiállítása van a KOGART Házban. Szabadi Judit mégis abból indul ki, hogy Gulácsy életműve ma sem „a művészeti köztudat integráns része”, „nem vált nemzeti kulturális közkinccsé”, „még nem nyert polgárjogot”. Hatásos érve a kortárs Csontváry Kosztka Tivadar átütő hazai és nemzetközi sikere. Szóvá teszi a hamisítások és a művek azonosítását megnehezítő pontatlanságok ártalmát. Legfontosabb argumentuma mégis talán az, hogy „a korból éppen kivonuló egyéniség” egy olyan modernista hullám diadalának idején jelentkezett, „amelyhez a felszínen semmi köze sem volt. [...] akadályozhatta Gulácsy megértését, hogy a magyar művészettörténetben előtérbe került a modernebb vagy korábban tévesen értelmezett irányzatok – Európai Iskola, neoklasszicizmus, neósok, a »Magyar Vádak« és más mesterek kutatása”. A monográfus a „szuverén és magá-

nyos személyiség” mellé áll. A művészi közmegegyezés normáinál többre tartja a világkép (legyen akár „anakronisztikus”) belülről fakadó szerves egységét, besorolhatatlan szövevényességét. A „trendek és irányzatok” manifesztumainál jobban érdeklik „a képzeletet és a hallucinációt mozgósító alkotói metódus” törvényszerűségei. A monográfia ihletett vezérgondolata és összegező tétele már a bevezetésben elhangzik: „Gulácsy Lajos látomásos művészetében – az ösztönvilág, a lélek és a szellemi valóság megismerése által – az emberi szellem erőfeszítéseinek egyik legmegrendítőbb és egyben leghitelesebb tanúságtétele ment végbe.”

A Gulácsy-életmű évtizedek óta foglalkoztatja Szabadi Juditot. Megírta az idegen nyelveken is megjelent standard monográfiát, összegyűjtötte és kiadta Gulácsy kritikái, művészettörténeti és szépirodalmi műveit (A VIRÁG-ÜNNEP VÉGE, 1989). Azért is utalok e korábbi kiadványokra, mert bőségesen tartalmaznak színes illusztrációkat – sajnos a mostaniban le kellett mondani erről a „luxusról”. – Szabadi Judit indokoltan részletes életrajzot ír. A szülői otthon, a tanulmányok, az édesapa betegsége és korai halála után természetesen az anya szerepe nő meg Gulácsy lelki és szellemi életében, vele kell konzultálnia pénzügyi helyzetéről, képei eladásáról, sikereiről és letéréseiről: alkotói terveiről, művészi kapcsolatairól is. Az 1900-as évek második fele a külső felélés éve, da, többek között nagyváradi művészeti és irodalmi barátságoké, szövetségeké. Együtt szerepel Rippl-Rónai Józseffel, gödöllői mesterekkel, valamint Czigány Dezsővel és Fényes Adolfal. Emberi és szellemi közelségbe kerül a Nyugatot alapító nemzedék legjobbjával. „Az 1908 tavaszán fellépő holnaposok, akiknek Holnap című antológiája még az év őszén megjelent Ady Endre, Juhász Gyula, az akkor még ismeretlen Babits Mihály és Balázs Béla verseivel, támogatták a kiállítást, és maga Ady Endre is megemlékezett róla.” (Egy közös szereplésük alkalmából 1909 júniusában – Gulácsy tárlatát Bölöni György rendezte – Ady versfelolvasása annyira meghatotta Gulácsyt, hogy sírva fakadt.) Ekortájt vált bensőségessé Juhász Gyulához fűződő barátsága is „a rokon lelkek találkozásának egyszeri csodájaként”. Meghitt kapcsolatuk rajza a könyv megható lapjai közé tartozik, ide sorolva a fájdalmasan groteszk végső jelenetet, az elmebe-

tegség kínos tünetét is: „*amikor megemlítik, hogy Juhász Gyula költeményt írt hozzá, nem reagál rá*”. Ez rímel azzal az adattal, hogy Lehel Ferenc róla szóló monográfiáját végiglapozva nem odaillő, értetlen, összefüggéstelen megjegyzéseket tett.

Patográfiáját Szabadi Judit hozzáértően és érzékenyen tárgyalja. Gulácsy esendőségének voltak szubjektív és családtörténeti előzményei, de végzetessé az első világháborúnak a boldog békeidők naiv értelmiségét megbénító riadalmá változtatta a helyzetet. Tragédiája elől Gulácsy „*a téboly lárvojá mögé menekült*”, idézi Juhász Gyula ihletett szavait a monográfus. „*Dalolva ment az örvénybe, és virágokat hintett a habok közé.*” Ez a Hamletre és Ophéliára utaló hasonlat érzelmesnek hat, de a szentimentális ellágyulás is lehet maszk vagy álruha. Meggyőző fejezet szól a könyvben az álarcos Gulácsyról, a maszkírozott megjelenésről, amely „*egy másik szférában, a saját belső életében való intenzív jelenlétet engedett meg neki*”. Szívesen ábrázolta magát (fényképezkedett is) jelmezekben, az olykor játékosan, máskor démonikusan torzító stilizáció egy narcisztikus egyéniség gazdagságát, színváltó sokféleségét vetíti elénk.

Az irodalom- és művészettörténészek mindmáig kísértő előítélete, hogy fejlődésrajzban gondolkoznak, egymást követő és lehetőleg fölülmúló periódusok időrendiségében képzelik el a művészi pályát. Ezúttal üdítő kivétellel találkozunk: Gulácsy változik és alakul, de nem feltétlenül fejlődik, és hanyatlásként sem ábrázolható az életmű grafikonja. Az útkeresés technikai nehézségei és a szellemi hanyatlás élettani hatása között változó, egyenetlen, de mindvégig igényes, teljes szellemi életet élő ember erőfeszítése áll előttünk. Vannak korszakai, egy-egy formatanulmányt, stílusterkölést kidomborító periódusai, ezeket az értekező feladatához képest megkülönbözteti, de szétválasztásukban kellőképpen óvatos. Az időben későbbi kísérlet nem feltétlenül jobb a réginél, a megvalósított érték akkor is érvényes, ha a hozzá vezető experimentum már elvesztette időszerűségét. Ez nem relativizmus, hanem öntörvényű kritikai gondolkodás és ítélőerő jele. Olyan szempont, amely egyedül hagyott, magányos kísérletezésre kényszerített tehetségeknél – amilyen Gulácsy is volt – gyakran nélkülözhetetlen a méltányos bírálathoz.

Gulácsynak számottevő költői-írói életműve van, fölfedezése és kiadása nagyrészt Szabadi Judit érdeme. Ebben a könyvében is sokat foglalkozik vele, és indokoltan bőven idéz belőle. Érdemes legalább két részre osztanunk a pályának ezt a sokáig alig ismert terrénumát: a művészeti író és a költő-szépíró produkciójára. Ösztönössége, autodidakta képzettsége ellenére jó érzékű kritikus és megalapozott ízlésű esztéta volt. Sokat köszönhetett az intuíciónak, de találóan meg tudta fogalmazni, amire törekedett és amit csinált. Törekvéséhez kulcsot ad például a következő ars poetica: „*...a művészet a természetben elrejtve látszó egyszerű, de fennkölt magasztos lényeknek feltárása, ismertetése, másokkal való megértetése. Ezen lényeket kell a művészek éreznie s feltűntetnie, más dolog őt ne érdekelje, mert az aprólékos semmik mellett elvész azon mag, melynek már régen gyümölcsös fává kellett volna fejlődnie teremve a szeretet, szelídség, jóság s minden magasztos tulajdonok boldogító gyümölcseit*”. A KÁPRÁZAT FESTŐJE: HITVALLÁS A MŰVÉSZETRŐL című fejezet az önismeretnek, a világos öntudatnak, a harmónia, a fantázia, a játék, a káprázat fogalmainak nem csak szubjektíve érvényes megközelítéséről győz meg. A „*kivüeti formákban túltökéletesített művészet*” spekulációi helyett Gulácsy a Raffael előtti primitívekhez keres visszautat, akár kisebb mesterekhez, de akiknek „*lelkük és érzékük vibrálása és művészetük esszenciája meggyőzőbb a divatos nagyságokénál*”. Kora magyar művészetében szinte hibátlanul tájékozódott: becsülte Munkácsyt, Paál Lászlót, Székely Bertalant, fölsimerte Mednyánszky László, Ferenczy Károly, Szinyei Merse Pál, Csók István és Kernstok Károly jelentőségét. Rippl-Rónait jellemezve a neoimpresszionizmust meghaladó XX. századi magyar művészet látomásos vágyképét önti szavakba: „*Az ő színeit szavak nem közelíthetik meg, vonalai gazdagságához kevés az irodalmi forma. [...] semmi szimbolizmus, határozott tagadása a naturalizmusnak, megvetése egy felületes impresszió kisigényű izgalmának és leginkább eltérés minden neoimpresszionisztikus egyoldalúságtól.*” Kassákkal való rokonszenvezésük, közös vállalkozásaik jelzik, hogy „*a jövő iránti bizalom, a csoda befogadására*” való készenlét tömöríti „*egyetlen homogén minőség*” Gulácsy életét, művészetét, ars poeticáját.

Szépirodalmi munkáinak bemutatását a japán rajzok analógiájával és a selyemszálsterű-

ség metaforájával kezdi Szabadi Judit. A cselekmény „*vérszegénnyé halványodik*” bennük, a hagyományos prózában megszokott jellemek nem léteznek. „*A szavakból jelenések formálódnak, és ezekben a jelenésekben a gyönyör, a nosztalgia, az erotika, az emlékezés, a mámor, a kacagás, a fintor, az inádság és az ábránd egyszerre pendül meg, hogy hol izgató és buja, hol légies és áhítatos asszociációk felé nyisson utat.*” Minden korábbi hagyományal szaktító prózát akart írni Gulácsy, „*amelynek nincsen közvetlen morális indíttatása, és szokványos értelemben vett morális célja sincsen, amely valamennyi ismert törvényen és irodalmi szabályon kívül áll, és saját, önálló életét éli.*” A CEVIAN DIDO című regénytörredék elemzése kiemeli „*a tudatosság és az intuición egymást fölerősítő*”, egymást átfényesítő jelenlétét az elbeszélésben. A kommentár Oscar Wilde és Babits (Bergson hatását is tükröző) játékközpontú-konceptióját említi Gulácsy tájékozódásának szellemi környezeteként. Természetesen hozzátartozik ehhez a háttérhez az előző századvég és századelő művelődéstörténete, itt jelesen a korszak kiemelkedő magyar novellairódalma. Általában is jellemző Szabadi Judit kritikái korrektségére, józan körültekintésére, hogy nem túlozza el hőségének rangját és művei esztétikai értékét, de rámutat újítására, egyéni leleményére: „*nem nagy elbeszélő, sőt így fogalmazhatunk: kisebb író, mint itt említett vagy említhető pályatársai. Mégis: találmányával, az úgynevezett impresszióval írónak is kivételes egyéniség, olyan, aki új megszgyét vágott a magyar szecesszió prózairódmába.*”

Kitűnő fejezete a kötetnek A FANTASZTIKUM TARTOMÁNYA: NA'CONXYPAN. Szabadi Judit óvja az olvasót, hogy Gulácsy művészetét Na'Conxypanra szűkítse, de ugyanakkor félreértés lenne megfélemedkezni róla és mint patológikus jelenséget lebecsülni. „*Gulácsy ki-be sétál a képzelet és a fantasztikum, az asszociációk bonyolult dzsungelé és a meghökkenítő, kacagató naivitás direktsége között. [...] dacos, dévajkódó kedélyének egy elvarázsolt kastély görbe tükreiben tükröződő képei*” – írja találóan. – Egyenrangú, netán nála nagyobb géniusokat is inspirált Gulácsy egyszerre irodalmi és festői leleménye. Kastély és vidék, nyelv és város, varázslatos történelem tartozik hozzá, meg „*a jövő regéje*”. A mesei képzelgés háborzongató izgalmakkal és derűs naivitással elegyedik, az (ál)tudományos sci-fi is megkapja a magáét. A sziporkázó ötletek, az

irreális, de vaskos súllyal emlékezetünkre nehezéd életképek és jelenetek, a „fekete történetek” és reflexiók lenyűgözik a kortársakat és az utókort. Már Juhász Gyula híres verse megemlíti Na'Conxypan, Böllöni még korábról ismeri a képzetet. Nem csoda, hogy látomásos, jelképes, a valósággal való kapcsolatát is őrző és tőle függetleníthető toposz vált belőle. Néhány költő ihletett változatát és reminiscenciáját említem a termékeny eszme és előkép hatásának példázására: Weöres Sándor, Kormos István, Takáts Gyula saját mondandójuk kifejezésének alkalmára találják rá a rokon lelkű festő motívumában. Az élmény intenzitását és a rezonancia határfokát Szepesi Attila verséből vett idézettel próbálom érzékeltetni: „*Köszálnak álomkergetők, / egy utcalány, egy hullarészeg. / Az édenkertet elfeledhetők, / nem sejtik, útjuk hova téved. // Rongybabák, fantomfigurák. / Mind csetlik-botlik száz alakban. / Olykor köztük magadra ismersz / egy-egy megnyakló, hős balekban.*” (GULÁCSY-PASZTELL.) Hiteles Gulácsy-élményt sugalmaz a szép vers: a távlattalanság, az emléktelenség lidércfényes álombeli pótlékával ajándékoz meg.

Szerkezeti megfontolásokból és koncepciója szuverenitását hangsúlyozandó Szabadi Judit aránylag kevesebbet idéz a megelőző szakirodalomból (illetőleg a lelkiismeretesen összeállított bibliográfiában hivatkozik rá). Lehetséges kiegészítésként jegyzek ide néhány adatot Gulácsy és a művészetfilozófus Fülep Lajos kapcsolattörténetéről. Először 1904-ben, a Múcsarnok novemberi Téli tárlatáról szóló beszámolóban említi meg Fülep Gulácsy Lajos nevét. Tartósan érvényes jellemzést sűrít néhány célzatos, a konzervatív „múcsarnoki” művészet elleni oldalvágást is tartalmazó mondatba. „*Finom, nemes költészet művelője Gulácsy Lajos. Különös poézis: szimbolikus, keserű, fájdalom minden képe, régiek és feketék, mint sárga, fakult fóliánsok egyszerű, titokzatos meséi. A titok, a hangulat könnyen fellebbenthető, egy kis érzés, szívbéli melegség, s az ember együtt érez az álmodó művésszel. Technikája agyafúrt, roppant öntudatos, s bizonyos kiforrottságnak jele, hogy nem kiabál, hogy megmarad technikának, a művész magasabb céljai szolgájának.*” 1906-ig még vannak elismerő megjegyzései a „*modern akadémiával*” szemben álló táborba sorolt Gulácsyról, de azután a Nemzeti Szalon kiállításáról írott bírálatában csalódottan kijelenti: „*Gulácsy Lajos a modorosság fe-*

lé evez, gyorsan, de biztosan.” Elmarasztaló kritikájában megerősítheti fiatalkori barátja, Erdői Viktor festő véleménye és figyelemre méltó szempontja: „Gulácsy hibái, így együtt látva képeit, elviselhetetlenek: [...] különösen, mert mindenkor eszünkbe juttatja a régi mestereket, kik ugyancsak mesterek voltak a képfestésben.”

A húszas években Fülep a MŰKEDVELŐK BŐVEDJE című pamfletjében nyers hangon ledorongolja Lehel Ferenc művészettörténészt, többek között Csontváryról és Gulácsyról írott köteteit szedve ízekre. Utána rábírta Pogány Kálmánt, az *Ars Una* főszerkesztőjét, hogy ne közölje Lehel tiltakozó filippikáját, s így magát is megkímélte a viszonzás kényelmetlen kötelezettségétől. Pogány Kálmán rokonszenves, önértékes reflexiójáról és az egész ügyről az F. Csanak Dóra szerkesztette Fülep Lajos-levelezés második kötetében tájékozódhatunk. 1928-ban ismerkedik meg és köt barátságot Fülep Keleti Artúrral, az akkor már régóta elmebeteg Gulácsy bizalmasával, hagyatéka gyűjtőjével és megőrzőjével. Ez sem változtat azonban Gulácsyról alkotott értékítéletén. A későbbi adalékok között föltűnik Németh Lajos Csontváry-disszertációja bírálatának elméletileg és módszertanilag tanulságos passzusa: „...az olyan párhuzamosítások cáfolata, amilyen a Csontváryé Henry Rousseau-val és Gulácsyval, igen hasznos. Ezek ilyen szillogizmusból születnek: minden festmény rokona egymásnak, mert festve van; minden bolond festő festménye rokona egymásnak, mert bolond festő festménye; Csontváry és Gulácsy bolond festő volt: ergo Csontváry és Gulácsy művésze rokona egymásnak”. Világos eligazítás ez a művészek közötti felületi párhuzamosságok kezelése és az alkotóerő meg a patológia kötelező megkülönböztetése dolgában. Szabadi Judit is osztozik ezekben az elvekben, bár másképp, differenciáltabban értékeli Gulácsy teljesítményét, mint Fülep.

A 2007-ben megjelent kötet legnagyobb novuma A GULÁCSY-MŰVEK UTÓÉLETE című zárófejezet. Egy olasz festőbarát, Silvio Sartori Gulácsy édesanyjának küldött leveléből eddig is ismertük a festő elmezavarának, üldöztetési tüneteinek és öngyilkossági kísérletének a világháború kitörésével egybeeső eseménysorozatát. De „évtizedekig kiderítetlen maradt, vajon az elmeegógyintézetben töltött idő alatt, 1914 augusztusa és 1915 májusa között festett-e Gulácsy, [...] ma-

radtak-e fönn művek ebből az időből”. Az idevágó dokumentumok tanulságát, „a nyomozás során kiderített legfőbb mozzanatokot” Gegesi Kiss Pál orvos és műgyűjtő hagyatékából teszi közzé a monográfus az örökösök jóváhagyásával. Nagyszerű fényképfelvételeket láthatunk az Ospedale Civile-ről, ahová sürgősséggel szállították Gulácsyt, mint „ön- és közveszélyes beteget”, valamint a San Servolo szigetén épült elmeegógyintézetéről, ahol hazatéréséig kezelték (és ahol édesanyját viszontlátta).

Olasz eredetiben és magyar fordításban is olvashatjuk a San Servolóban készült kórrajzot, benne olyan megrendítő mondatokat, mint ezek: „a háborúról nem akar tudni, nyugtalan, mert régebben egyszer valamit írt, és fél, hogy most emiatt baja lesz...” „Konfúzus módon magát vádolja azért, hogy Magyarország belesodródott a világháborúba.” Gulácsy kezelőorvosának, a már elhunyt Tancredi Cortesi professzornak szintén orvos leánya információiban gazdag levelekben válaszolt Gegesi Kiss kérdéseire, noha nem is élt még Gulácsy olaszországi tartózkodása és tragikus összeomlása idején. Anyja is emlékezett a háború kitörésekor kétségbeesetten kiáldozó magyar művészre. Az apjától örökölt két Gulácsy-festmény fényképmásolatát megértő szívéllyességgel küldte el Magyarországra.

Szabadi Judit könyvében ez a két utolsó reprodukció, LÁTOMÁS A SAN SERVOLOBAN I. és II. FANTÁZIA címen. Az első „látomás” interpretációjából idézünk néhány sort: „A kompozíción a szépség sugárkévéjének fénye mellett erősebb a mulandóság-élmény csaknem horrorisztikus megjelenítése, és egyáltalán a világ mozaikszerű szétesettségé a maga szorongást keltő, baljóslatú sugallatával. Mindezt úgy is értelmezhetjük, mint a Nő és a Halál archetípusának a betegség lázalmában felszínre lökött darabjait.” Kiragadott szép példája ez a részlet a művés értekező prózában, az olyan esszéisztikus nyelvezetnek, amelyben a stílárís érzékletesség és a szakszerű fogalmi pontosság összefonódva növeli egymás hatását.

1922-ben (amikor Gulácsy már az elmeegógyintézet lakója), Kosztolányi Dezső megrendítő hasonlatba torkolló szavakkal fest róla portrét: „Arcán a kedves, színpadias mosoly. Szája, ez az érzéki, festői száj, most is olyan bíbor, mint valami késsel vágott, vérző seb.”

Csűrös Miklós

GULÁCSY ÉS A MŰVEI

*Marosvölgyi Gábor: Gulácsy Lajos
Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008.
372 oldal, 14 990 Ft*

Gulácsy Lajos művészetéről idén megjelent egy album, amely a KOGART Ház Emlékkiállításának katalógusa is egyben, és mint monográfia azzal hívja fel magára a figyelmet, hogy a mester munkásságáról korábban megjelent könyvek szemléletmódjával radikálisan szembefordul. Szembenállása abból a felfogásból fakad, hogy Marosvölgyi Gábor a monográfia műfaji követelményeit illetően is a korábbi szerzőktől eltérő felfogást képvisel. A biográfia és a művek egymásra vetítése Gulácsy Lajos elmebetegségének provokációjában szinte elkerülhetlenné teszi, hogy az életműre mint egy élet történetének a dokumentumaira tekintsen az értelmező.¹ Ez az eljárás azonban azt a következményt vonja maga után, hogy a monográfus nem a műveket akarja érteni, hanem az embert, mert a műveket a személyiség megnyilvánulásaiaként fogja fel, a szorongás, a másság, a kívülállás, a téboly tünetegyüttesét állítja össze, láttelepet készít. Ezzel a megoldással az értelmező a művek számára nem tudja biztosítani azt a lehetőséget, amit a pszichológus megad páciense számára a feltárás során, a dialógus, a válaszadás jogát, ha már azt a beteg számára a történeti távolság okán úgysem kínálhatja fel.² Marosvölgyi Gábor el akarja kerülni a szakirodalomnak azt a hagyományát, amely Gulácsy elmebetegségét az egész életművére kiterjeszti. Ebből az alapállásból tesz kísérletet arra, hogy a műveket esztétikai elemzés alá vesse, és megszabadítsa őket a patológus értelemadástól, amely az esztétikai normákon kívül adott helyet számukra. Bevezetőjében hangsúlyozza, hogy monográfiájában együtt kívánja tárgyalni az esztétikai és a történeti elemzések tanulságait, ugyanakkor elismeri, hogy szemléletmódját meghatározza befogadói horizontja és kutatásának célkitűzései. Azokat a Gulácsy műveinek megközelíthetőségét nehezítő körülményeket, melyeket a szakirodalom hangoztat – mint magányossága, művészetének besorolhatatlansága, a képzelet és a hallucináció mint módszer bizonytalan megítélése³ –, Marosvölgyi könyve egytől egyig cáfolja. Magányossá-

ga ellenében a művészbárátok visszaemlékezéseit, a közös műtermi szeánszok dokumentumait sorolja, a besorolhatatlanság ellenében a stílus hatásokat egyenkénti, részletes elemzést állítja elének, a képzelet és a hallucináció mint módszer nehezkes elfogadottsága ellenében annak a modernitásban betöltött szerepét és jelenbeli aktualitását hangsúlyozza. Egyedül az életmű szétszóródását, részleges gemmissülését és a hamisítás gyakoriságát ismeri el nehezítő körülményként, de hermeneutikus módszeréből következően ezt a felbukkanó vagy átértékelendő művek nyomán az újraértelmezés katalizátorának tekinti.

Monográfiájának felépítése emez elvek szerint sajátosan alakul. A könyv tulajdonképpen három részre tagolódik, *biográfiára, pályaképre* (ez tartalmazza a Gulácsy művészetében fellelhető stílus hatásokat és párhuzamok taglalását), illetve *motivumkutatásra*. Ez a felosztás azután azt eredményezi, hogy kutatási tárgyát háromszor járja körül, ám az ebből eredő ismétlések korántsem bizonyulnak unalmasnak, sőt, inkább érdekes a felbukkanásuk egy-egy újabb aspektus felől. A szöveg ezáltal töredezetre bontása csak fokoz. A biográfia alfejezeteit címként kiemelt évszámok képviselik, amelyek az életrajz jelentős pontjaira mutatnak rá, a pályakép az egyes stílusok neveivel tagolódik, a harmadik rész pedig a motivumok elkülönítésével. Ez a jegyzetszerű didaktika tovább erősíti azt – a szerző által célként megfogalmazott – tételt, miszerint az értelmezés nem végleges, a megállapítások kiegészíthetők, felülbírálnak, sőt a könyv egyenesen felszólítja olvasóját a kiegészítésekre, ahogyan a szerző magát is felszólítja egy majdani nagyobb volumenű oeuvre-katalógus elkészítésére. Az első rész biográfiája egyúttal korrajz is, írásos és képes dokumentumok bőséges használata jellemzi összeállítását, amely nem pusztán Gulácsy személyes történetének a megrajzolását eredményezi, hanem tanárainak, pályatársainak fotóival, az élettörténet helyszíneinek képeivel, az általa küldött levelezőlapok, korabeli plakátok közlésével a kutatás izalmába is bevonja olvasóját. Szemléletmódjának elevenségét tükrözi, hogy – a vizuáliskultúra-kutatás és a képkutatás szempontjaival egybehangzóan – a biográfiát követő pályakép felvázolásakor (a festmények elemzését előkészítendő) nem pusztán

a képzőművészetre korlátozva vázolja fel azt a vizuális világot, amelyik körülvette hőseit. Utal a korabeli Pest jelentős kiállításaira, a kiállítási módszerek sokféleségére, az utcaképet meghatározó kirakatok berendezési elveinek változására, a képes magazinok, albumok jelentőségére, a közlekedési eszközök keltette új vizuális élményre, de beszédessé válik ebben a gondolatmenetben a M.I.É.N.K. 1909-es 2. kiállításáról készült karikatúrák közlése is.

Marosvölgyi egy messzire vezető, téves forráskezelést is javít a képdokumentumok tárgyalása kapcsán. Régi adóssága a szakirodalomnak, hogy a Gulácsyról készült kosztümös fotókat ne előítéletek vagy a „beteg mester képe” koncepció alapján, hanem az életműben betöltött szerepét meghatározva és fotótörténeti szempontból is értékelje. Bár kortársak visszaemlékezései vallanak arról, hogy Gulácsy némelykor történelmi öltözetben jelent meg Párizs vagy az itáliai városok utcáin, a fényképek olyan egyszerű megítélése, mint e források hitelesítői, már csak abból az okból sem lehet kizárólagos, hogy a képek a korszak legjelentősebb fotográfusainak (Pécsi József, Székely Aladár, Rónai Dénes) műtermében készültek.⁴ A képek kuriózumjellege megjelenik már Kosztolányi ESTI KORNÉL-jának abban a fejezetében is, amely hosszas, meglehetősen ironikus jellemzést ad a kávéházak művészeiről. Nehéz a következő szakaszt nem összefüggésbe hozni a Gulácsyról készült fotókkal. „*Itt volt Arácsy, a festő, aki firenzei lovagruhában fényképezette le magát, tőrrel az oldalán, amint zongorázik.*”⁵ Az ironikus megjegyzés azután megbélyegzéssé gyűrűzött a szakirodalomban, amely – amint azt a 2002-ben kiadott, a magyar művészet történetét két kötetben összefoglaló munka is mutatja – az életmű téves megítéléséhez vezetett.⁶ Marosvölgyi a fotók értő elemzését nyújtja, amikor a keletkezésük körülményeiről szóló vagy azzal kapcsolatba hozható forrásokat közli, a képeket mint műalkotásokat elemzi, összefüggésbe hozza azokat Gulácsy festett portréival, és felveti azt a kérdést, hogy mennyiben tekinthetők ezek a művek a fotográfusok és mennyiben Gulácsy Lajos alkotásainak.

A kötet legbővebb és a Gulácsy-kutatásban leginkább új szempontot érvényesítő része a motívumkutatást alkalmazó fejezet. A szerző meglehetősen röviden tér ki azonban annak

magyarázatára, hogy mi is az a módszer, amit alkalmazni kíván, módszertani hivatkozásokat egyedül a képi kontextus értelmezésével kapcsolatban alkalmaz, ott is másodlagos idézet formájában.⁷ A motívumot a legkisebb önálló, zárt képi egységként határozza meg (tegyük hozzá a pontosság kedvéért: amelyik szemantikai értékkel bír). Gulácsy életműve esetében ez a kutatási irány – úgy tűnik – mégis telitalálnak bizonyul, hiszen az oeuvre-ben az ismétlődő, transzformálódó motívumok központi jelentőségűek. A szimbolizmus kitapintható hatása miatt a szimbólumok jelentőségének hangsúlyozása, valamint az ismétlődő témák (önportré, nőportré, bohóc stb.) már eddig is előkerültek a szakirodalomban, ám talán éppen az ismétlődés zavarbaejtő hasonlóságképzete miatt nem kerültek szisztematikus elemzésre. Pedig a Marosvölgyi által megrajzolt mátrix alapján elrendezett képek a katalógus lapjain csupán a lapozgatás közben is aprólékos tanulmányozásra szólítanak fel, a szerző sorait olvasva pedig a motívumok rendszerébe kapaszkodó finom, részletes műelemzések relevatív erővel hatnak. Rendszerének egyik tengelyén a *tájkép*, a *jelenet* és a *portré* műfaja helyezkedik el, ezeket jelentéstani értelemben fogja fel, míg a másik tengelyen az *időhöz*, a *spiritalitáshoz való viszonyuk* áll, valamint a *groteszk látásmód*. A megdöbbenő az, hogy a képtípusok e rendszerbe való beillesztésével a motívumok története sorstörténeté válik. Vagyis anélkül kapja meg a szerző az egyes művek jegyében a pszichopatológia tüneteit, hogy az elsődleges célja lett volna. „*1914 körül az életmű addigi több szálon futó linearitása megváltozik, oda-vissza mozgásba kezd: a korábbi témák átértékelődnek egy szürrealis ábrázolásmódnak megfelelően.*” (92.) A tudatos motívumkezelés allegorikus, szimbolikus, metaforikus, szürrealis analógiára építő módja lassan kaotikus öntörvényűségbe torkollik, minden teret kitöltő, súlytalan, lebegő alakjaival az ösztönvilág formáit veszi fel, míg a régi módszerrel készült művek átfestésre, feldarabolásra kerülnek, hogy beteljesíthessék az új szerkesztési elvet. (92.) A művek motívumok szerinti sorba állítása (a stiláris szempontok figyelembevétele mellett) néhány esetben átdataláshoz vezetett. A motívumok előtérbe állításával a – Gulácsynál egyébként is lényeges és a szakirodalom által eddig is kiemelt jelentőségű – képcímek ismételten a

figyelem középpontjába kerültek. A motívumok mentén létrejövő értelmezések alapján – a képcímek irodalmias jellegének megállapítása helyett – a szerző címet ajánl a több képcímen emlegetett művekhez, források alapján pontosítja a Gulácsy által használt címekeket, az újabb címadások helyett a kép tartalmának megfelelőbb változatot ajánl, leírásokból azonosít elveszett vagy elveszettnek hitt képeket a címükkel. Vagyis egyszerre igazi hermeneutika és – a művészettörténet mint rendszerező tudós értelmében is – igazi művészettörténetmunkát végez. Elemzése nyomán történetek bontakoznak ki az addig hangulatokként értett művekből, egyes művekhez többféle értelmezés is társul, hogy ezáltal is erősödjék nem kizárólagos voltak.

A motívumkutatás azért is szerencsés választás Gulácsy esetében, mert ennek révén a képzőművészeti alkotások együtt tárgyalhatók az életmű szintén jelentős részét kitevő irodalmi munkássággal, amely jórészt a képzőművészettel azonos motívumokból áll össze. Ezen a téren illethető némi kritikával Marosvölgyi munkája. A különböző művészeti ágak összehasonlító vizsgálata kedvelt téma a kettős tehetségű művészek esetében, hiszen az összevetés alapját itt az a kézzelfogható tény adja, hogy a különböző médiumok alkalmazója egy és ugyanaz a személy. Helmut Schvey a különböző tapasztalati elemek együttes jelenlétét Koszochka, Klee és Kandinszky néhány művét áttekintve a vizionáriusság fogalmával ragadja meg, amelyet Gulácsynál Marosvölgyi a spiritualitás kategóriáján belül vizsgál.⁸ A különböző médiumok által hordozott műveket Schvey a stilisztikai hasonlóságok mellett – a motívumkutatáshoz hasonlóan – tematikai egyezések, sőt festett / megnevezett színek és szimbólumok jelenléte alapján állítja egymás mellé, egységes szimbólumnyelvet mutat ki a különböző műformákban létrejött munkák között, majd arra a következtetésre jut, hogy ezeknél az alkotóknál az egység tapasztalata iránti vágy húzódik meg az alkotásmód mögött.⁹ Ha azonban mindez igaz lehet is, ott lebeg a kérdés: Van-e értelme a különböző művészeti ágakban született művek mögé egységes művészetkonceptiót feltételezni? Kell-e egységes szerzői identitást társítanunk a különböző típusú művekhez? És ha igen, felderíthető-e ez? Marosvölgyi munkája tehát ebbe a logikai közegebe il-

leszkedik, bár a motívikus háló megrajzolásával az egész életműre kiterjesztett módon. A fenti kérdéseket azonban nem teszi fel elemzései közben.

Noha a motívumrendszerbe gondosan beilleszti az oda vonatkozó szöveghelyeket is – a képek részletes és értő értelmezése mellett a szövegek elemzése látványosan elmarad. Eljárását egyedül az indokolja, hogy a motívumtár bemutatása érdekében csupán demonstrálják a rövid irodalmi részletek a hasonlóságokat, hiszen egy alapos interpretációhoz az egész szöveg kontextusába kellene helyezni őket, ami talán szétfeszítené a fejezet kereteit. Megoldása mégis azt a benyomást kelti, mintha a szerző úgy gondolná, hogy az irodalmi idézet – szemben a képi idézettel – önmagáért beszél, ezért nem szorul további magyarázatra. Az életmű két különböző mediális kibontakozásának egyenlőtlen megítélését némiképp tompítja, hogy a pályaképféjezet képzőművészetet bemutató, stílári bontású tárgyalásához hasonlóan a szövegek irodalmi párhuzamait is tárgyalja – a többféleképpen értelmezhető SZÖVEGEK A MARGÓN cím alatt.

Bár olyan, az irodalmi művek státusát megkérdőjelező hibába Marosvölgyi nem esik, mint (az egyébként Gulácsy irodalmi munkásságának a köztudatban való elültetése területén elvitathatatlan érdemeket szerzett) Szabadi Judit, aki több írásában, több helyen az irodalmi idézeteket Gulácsy személyes vallomásának, az egyes szereplők mondatait a szerző ars poeticájának könyveli el,¹⁰ néhol Marosvölgyi is problémamentesen azonosítja a Gulácsy szövegeiben többször felbukkanó Louis Gaulois-figura mondatait szerzőjének vágyaival és véleményével (77.). Pedig Gaulois is részévé válhatna a motívumtárnak a szerepönarcképek között, mivel nem csupán szépírásaiban bukkann fel többször, ahogyan például regényében, a PAULINE HOLSEEL-ben, hanem képsznígnóként is találkozunk vele. Ez a szerep éppen az életmű és a modernitás kapcsolatának problematikájához szolgálhat adalékként. A név és hasonlósága a szerző nevével egyszerre utal a regényalak és a személy közti összefüggésre és a köztük levő szükségszerű távolságra. A szerző saját nevének alkalmazásával elidegeníti azt önmagától, ugyanakkor az erre a szereplőre való emlékezés gesztusaiban, illetve a regényben halálának említésével a szerzői személyazonosság

kérdését veti fel. A narratíva jelene ott kezdődik, ahol „*a hang elveszti eredetét, a szerző belép a saját halálába*” – ahogyan ezt Barthes írja alapvető tanulmányában.¹¹ A PAULINE HOLSEEL írója és a Gaulois szignó festője a barthes-i értelemben vett modern író és festő, aki saját szövegével és képével egy időben születik, elemelve a szerzőt történeti jelenétől, amely általa válik hangsúlyossá, hogy a mű emlékezetszerű, vagy a szerző halála bele van írva a szövegbe. A szerző az alteregóképzéssel annak ellenére, hogy az értelmezés számára megszabadítja a művet önmagától, névvariációjának beírásával a mű genezise felől fenntartja jogait.

Az írásművek vizsgálatakor nem mehet el a mellett a tény mellett sem egy, a Gulácsy munkásságát összegző munka, hogy azok egy jelentős része az ún. művészpróza műfajába sorolható vagy a PAULINE HOLSEEL a művészregények közé, amelyek sajátja, hogy a művészetre vonatkozó alapvető kérdéseket tematizálják, ahogyan Gulácsy több írása is a szerző, a mű és a befogadó kapcsolatát modellező szöveg.¹² Gulácsy műveinek a modernitáshoz való szerves kötődését bizonyítja ez, valamint az a szempont, amely a századforduló művészregényeinek a magyar irodalom történetében betöltött szerepét abban látja, hogy hozzájárultak a XIX. század realizmusában kételkedő modernség regénypoétikájának kialakításához.¹³ Ezek a művek szabadulni igyekeznek a mimézis kényszeréből, hogy felhívják a figyelmet fiktív voltukra, hogy cselekményük bonyolításánál feladják az oksági elvet, hogy a cselekmény szerepét csökkentse, hogy szakadozott, nyitott szerkezetet alakítsanak ki, hogy a köznyelvi kommunikáció automatizmusait megakasszák, és hogy más művek felidézésével vagy megnevezésével szövegközi helyzetet teremtsenek.¹⁴ Az említett szempontok közül mindegyik jellemzője lehet Gulácsy Lajos művészettematikájú szövegeinek.

Képzőművészeti és irodalmi szempontból külön tárgyalva jelennek meg Marosvölgyinél a na'conxypani képek és történetek, helyesebben együtt a motívumok tárgyalásakor csupán a groteszk városképeknél és jeleneteknél bukannak fel, de itt is szinte kizárólag a képeket említve. A motívumok rendszerezése okozza, hogy ez így alakul, pedig Na'conxypan világgal kapcsolatban különösen érdekes lenne a különböző művészeti ágakba sorolható művek

együttes elemzése. Kiemelném itt a világ szót, hiszen Gulácsy művészi világán belül teremtődik meg egy másik, határozottan elkülönített terület, amelynek mesés elemei hangsúlyozottan a fikció birodalmát építik. Marosvölgyi a képzelet tematizálásaként értelmezi ezt a tartományt, amelyben képi vonatkozásait illetően a groteszk mellett az irónia és a karikatúra-jelleg a domináns, és mint világ „*hangsúlyosan nyelvi szinten is létezik*”. (L. például a Na'Conxypani szótárt.) A halandzsafeliratok a védjegyei, amelyek jelzik, hogy milyen szemantikai mezőben értelmezhetők. (82.) Ezek a felismerések kapcsolhatók a művészpróza modernségéhez fűzött megjegyzéseimhez, és kiegészítik azt a felfogást, amely az alkotó Gulácsyt immár nem mint intuitív, ösztönös művészt tekinti, hanem tudatos, műveire és a művészetre reflektáló művésznek. Na'Conxypan egy ilyen értékelésben a művészet autonómiájának komplex programban való bemutatására tett kísérlet lehet, korai példája a magánmitológiai létrehozásának, az egész életműveket végigkísérő vagy kitevő összefüggő fikcióalkotásnak, mint amilyenek később konceptuális projektekben valósulnak meg.¹⁵

Noha Marosvölgyi könyve előszavában áttekinti a Gulácsyról szóló korábbi monográfiákat, használja az eddig felgyülemlett róla szóló szakirodalmat, és ezzel felvázolja valamelyest a Gulácsy-recepciót, úgy vélem, érdemes lenne ezt több szempontból bővíteni. Fontos rész Marosvölgyi írásában az a szakasz, amelyben a századforduló betegségre való viszonyát, a pszichés betegségek és az alkotás kapcsolatának korra jellemző felfogását mutatja be, bevonva Gulácsy erre vonatkozó nézeteit. Egy, a Gulácsy-kultusz alakulására koncentrálnó kutatás feladata lenne, hogy ezt a betegség-felfogást Gulácsy megítélését és műveinek befogadástörténetét illetően részletesen elemezze. Egy ilyen munkának – véleményem szerint – magában kellene foglalnia a szakirodalom vizsgálatán túl a Gulácsy alakjához köthető irodalmi említéseket, kezdve Juhász Gyula híres versével, amely Na'Conxypan és a téboly birodalmának azonosításában talán a szakirodalomra nézvést is döntő fontosságú lehetett.¹⁶ De érdemes lenne számot vetni a festői és irodalmi világra hivatkozó művészettel is, Na'Conxypan továbbélésével, a Gulácsy-festmények műkereskedelmi értékének változásával,

azokkal a kiállításkonceptiókkal, amelyek a műveket szerepeltették, és talán hamisításának történetével is.¹⁷

Jegyzetek

1. Főként igaz ez a kortárs, Lehel Ferenc monográfiájára: Lehel Ferenc: GULÁCSY LAJOS DEKADENS FESTŐ ÉLETE, Bp., 1922; de igaz Szabadi Judit 1983-as monográfiájára is, amely 2007-ben átdolgozott, bővített kiadásban jelent meg. „*Gulácsy életformája, esztétikai hitvallása, életbölcselete egyetlen homogén minőségé áll össze: az életévé. Így tehát az a mód, ahogyan festett, nem lehetett intellektuális spekuláció vagy művészeti teória, de nem lehetett a divat követése vagy egy festői irányzatba való beépülés sem. Hiszen az volt, ami: életfeltétele.*” Szabadi Judit: GULÁCSY LAJOS. 2007. 156.
2. Vö. Alexander Plato: TÖRTÉNELEM ÉS PSZICHOLÓGIA – ORAL HISTORY ÉS PSZICHOANALÍZIS, PROBLÉMAVÁZLAT ÉS SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS. Ford. Hidas Zoltán. In: *Korall*, 21–22., 2005/nov. 31.
3. Vö. Szabadi, 2007. 7. kk.
4. Szabadi Judit így értékeli ezeket a képeket: „*Ahogy a »gyöngéd almazöld Watteau-kabátkát« öltött magára »olvadékony selyemből«, olyan természetességgel ült oda reneszánsz ruhában a harmóniumhoz, vagy Szent Lajosnak maszkírozta magát, vagy Hamlet-kosztümben merengt – ezekről a tényekről fényképek vallanak az utókor-nak.*” Szabadi, 2007. 145.
5. Kosztolányi Dezső: ESTI KORNÉL, I., 2000. 76.
6. Meglepő, hogy ez a tankönyv jellegű összefoglaló munka csupán egy mondatot szentel Gulácsynak, és az sem műelemző, hanem inkább pszichologizáló. „*Eber álmokban élte életét Gulácsy Lajos, a reneszánsz kosztümökbe öltöző [kiemelés a cikk szerzőjétől], magát különböző korokba és a saját maga teremtette mesevilágba, Naconxipánba képzelő szimbolista festő.*” Beke László: A 20. SZÁZAD KÉPZŐMŰVÉSZETE. In: Beke László, Gábor Eszter, Prádfalvi Endre, Sisa József, Szabó Júlia: MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZET 1800-TÓL NAPJAINKIG. Bp., 2002. 311. A kötet két képet közöl illusztrációként Gulácsy tárgyalásához. Az egyik a róla készült Hamlet-kosztümös fotó (Pécsi József műterméből), a másik Gulácsy ceruzarajza Hamletről. A józanság és a téboly határán egyensúlyozó hős kapcsán a párhuzamba állított képek témája sem mellékes üzenet a kötet szerkesztőitől. I. m. 310., 312.
7. A szűkszavú módszertani megalapozást betudhatjuk talán annak, hogy a kiadó az albumot a nagyközönség számára kínálja elsősorban, bár sorozattevők (Acropolis Artium), amelyben a XX. századi magyar képzőművészetet kívánják monografikus munkákkal bemutatni, a művészettörténész-szakma számára jelent elsődleges szakmai kihívást, amely a tudományos megalapozottság bizonyításának és a közönség felé való nyitás egyensúlyának egyik próbaköve lehet.
8. Gulácsy életművében a színek és a szimbólumok festett és írott előfordulásainak kutatásához kiindulópontként szolgálhat még Eisemann György 1991-es írása, amelyben a színek szimbolikus jelentőségére hívta fel a figyelmet a szerző irodalmi műveivel kapcsolatban. Eisemann György: A SZÉPSÉG MÁGIÁJA. In: *Új Művészet*, 1991, 7. sz. 65.
9. Schvey, Henry: DOPPELBEGABTE KÜNSTLER ALS SEHER: OSKAR KOKOSCHKA, D. H. LAWRENCE UND WILLIAM BLAKE. In: LITERATUR UND BILDENDE KUNST. Szerk. Weisstein, Ulrich. Berlin, 1992. 79. 82–84. Ehhez hasonlóan gondolkodik Szabadi Judit is, amikor Gulácsy metaforáit a belső látás kivételéseinek nevezi, és úgy véli, ez az összefüggés párhuzamba állítható a mester egységes művészetről vallott nézeteivel. Szabadi, 2007. 140.
10. L. pl. e cikk 4. jegyzetében a Szabadi Judittól vett idézetet. Ill. Szabadi Judit: GULÁCSY. 1969. 8.; Szabadi Judit: A MAGYAR SZECCESSZIÓ MŰVÉSZETE. Bp., 1979. 67.
11. Roland Barthes: A SZERZŐ HALÁLA. Ford. Babarczy Eszter. In: A SZÖVEG ÖRÖME. Bp., 1998. 50.
12. Györffy Gabriella: SZÓ- ÉS KÉPVISZONYOK GULÁCSY LAJOS PRÓZÁJÁBAN. In: <http://www.c3.hu/~prophil/profi052/gyorffy.html> (2008. 05. 10.)
13. Bodnár György: A MŰVÉSZREGÉNY MINT AZ INTERTEXTUALITÁS KORAI FORMÁJA. In: *Literatura*, 1991. 225.; hasonlóan: Gyarmati Krisztina: ESZÉTIZMUS ÉS INTERMEDIALITÁS A SZÁZADFORDULÓ PRÓZÁJÁBAN. In: A KÁNON PEREMÉN, AZ IRODALMI MODERNÉG ALAKVÁLTOZATAI A XIX–XX. SZÁZAD FORDULÓJÁBAN PRÓZÁJÁBAN. Szerk. Eisemann György. Bp., 1998. 61.
14. Bodnár, 1991. 225.
15. Például Gellér B. István NÖVEKVO VÁROS projektje.
16. „*Bohókás agyszüleményei betelhetőkkelé váltak egy valóságtól – de káprázattól is! – merőben eltérő koordináta-rendszerű világba, melyet Na'Conxypánnak keresztelt el, és Na'Conxypán lakói számára mindazt a szabálytalanságot megengedte, illetve természetiüké tette, ami miatt ő maga a józanok szemében gyakran komikussá vált.*” Szabadi J., 2007. 194. Illetve: „*Na'Conxypán teremtője és uralkodója így válik egyszersmind népe áldozatává...*” Szabadi J., 2007. 209. A kérdésről: Szepesi Attila: HOL VAN NACONXPÁN? In: *Hitel*, 1997/2. 90–94.
17. Szabadi Judit könyvének két utolsó fejezete címeivel azt sejteti, hogy a fent felvetett problémákkal foglalkozik (ZÁRSZÓ HELYETT: SORS, SZEMÉLYISÉG ÉS LEGENDA, valamint A GULÁCSY-MŰVEK UTÓÉLETE), ám az előbb említett – a monográfia kiindulásának megfelelően – elsősorban a művész személyiségét kutatja, a másik pedig két műről készült fotóról szól, amelyeket Gulácsy velencei kezelőorvosának leszármazottján keresztül ismer a magyar kutatás.

Csanádi-Bognár Szilvia

NÉMETH G. BÉLA EMLÉKÉRE

1925–2008

A hetvenes évek legelején magyar–német szakos hallgatóként ismertem meg Németh Géza tanár urat – ahogy őt akkor mindenki nevezte. Erről a találkozásról már akkoriban úgy éreztem, hogy tudományos és tanári pályám egyik legfontosabb meghatározó eseménye. Ebben a tekintetben Németh Géza mellett csak Klaniczay Tibort és Szilágyi János Györgyöt tudnám még megemlíteni. E három diákéveimre visszanyúló kapcsolat azonban alapjaiban különbözik egymástól. Klaniczay Tibor szenvedélyes szakmai megszállottsága, munkabírása, európai látóköre és műveltsége, sugárzó életszeretete, nagyvonalúsága ma is közeli hálával tölt el. Németh Géza tanár úr emléke azonban egészen mást követel meg. Távolágtartást, objektivitást, mérlegelést, reflektáltságot sugározott egész lénye, s úgy gondolom, nem illik a róla való emlékezéshez a túlzottan személyes hang, az érzelem, valamiféle olyan közelség, amely idegen lenne az ő személyiségétől.

Ezzel a tiszteletteljes távolsággal emlékszem tehát vissza arra az időre, amikor jószerével mindazok a bölcsészhallgatók, akik a hetvenes évek derekán az irodalomban mélyebb intellektuális tapasztalatot, életet formáló eseményt vagy még inkább értelmiségi iránymutatást, orientációt kerestek, tudtak az óráiról, és ökörré gyűltek. A történeti pillanat is inkább kedvezett már az ilyesféle csoportosulásnak, hiszen, ha harcok árán is, de ekkor már lehetett mindarról beszélni, amiről Németh Géza akart és tudott nekünk tanítani. Visszatekintve azt is megállapíthatjuk, hogy tudományos pályája talán éppen ekkor ért a delelőre. Ebből persze mi akkoriban elsősorban a szellemi kihívást érzékeltek. Lelkesen olvastuk késő éjszakáig olyan korábban sosem hallott szerzők értekezéseit, mint például Péterfy Jenő vagy Böhm Károly, vagy éppen Asbóth János regényének, az *ÁLMOK ÁLMODÓJÁ*-nak egyetlen sikeresen föllelt példányát adogattuk kézzől kézre az Egyetemi Könyvtár olvasótermében. Az ő előadásai nyomán egy teljesen más magyar irodalomtörténeti vonulatot ismertünk meg, amely lényegesen különbözött a 70-es évek irodalomtörténeti kézikönyveitől, mondjuk a diáknyelven csak „spenót”-nak nevezett monstrumtól. Az ő előadásain új irodalomtörténeti kánon is formálódott, mely nemcsak más esztétikai szempontok, ízlésítéletek alapján állt össze, hanem az irodalmi műben megmutatkozó igazságról is alapvetően másként gondolkodott. Míg a hivatalos irodalomtörténet főképp olyan műveket vonultatott fel, melyek akkoriban is már porosoknak tűntek, s nem váltották ki a legtöbb magyar szakos hallgató lelkesedését, Németh Géza esztétikai érzékenysége, sőt az általánosan is rá jellemző valóságos minőségérzék révén még olyan szerzőket és műveket is értékesé és izgalmassá tudott tenni a hallgatósa előtt, amelyeket én ma már nem tekintenék olyan feltétlen esztétikai vagy gondolkodói minőségnek. Velünk együtt azonban nyilván az olvasás mikéntje is sokat változott az elmúlt harminc évben.

A szemináriumain igen feszült légkör uralkodott: emlékszem, mennyire megszégyenítő volt, ha valakit valamely felfedett műveltségi hiányossága miatt egyszerűen ignorált, noha amúgy általában nemigen jutottunk szóhoz az óráin.

Nem arra törekedett, hogy dadogásunkat javítgassa, inkább mindig ő maga beszélt. Feltételezem, hogy ez részben azért volt, mert szigorú, fecsegést nem tűrő intellektusa nem tudta elviselni suta megnyilvánulásainkat. Másrészt viszont ő maga is láthatóan a saját magával folytatott beszélgetésben az óráin gondolkodott, s e hangos monológokban érlelődtek ki előttünk az akkori években készült legfontosabb tanulmányai, verselemzései, melyeket utóbb a LÉTHARC ÉS NEMZETISÉG (Magvető, 1976) vagy a KÜLLŐ ÉS KERÉK (Magvető, 1981) tanulmányköteteiben olvashattunk. Minden képnél, arcánál minden egyes vonásánál élesebben él bennem a hangja, ahogyan egy Arany-, Babits- vagy Kosztolányi-verset felolvastott. Ez a „versbeszéd”, a dikció iránti érzékenysége volt az, amelyből kibontotta a „költemény logikáját”, a beszélő életérzését. Számára a költészet nem pusztán szöveg – illetve ahogyan ő írta –, nem nyelv volt, hanem elsősorban beszéd, mely személyesen minden egyes olvasóhoz szól. Legjobb tanulmányai éppen a lírai beszédhelyzeteket tárták fel, mint például az önmegszólító verstípusról írt, ma is klasszikusnak számító tanulmánya, s ezekhez a megfigyeléseihez kapcsolódott olyan irodalomtudományi fogalmaknak a versinterpretációi során történő megvilágítása, mint amilyen a dikció, a modalitás, a lírai megnyilatkozási formák, a vers retorizáltsága. Azt hiszem, ezek a szemináriumok formálták többünkben, így bennem is, a költészet iránti érzéket, ha verset olvasok, ma is sokszor azt kérdezem magamban, hogy vajon ő hogyan olvasná éppen ezt a költeményt.

Autoritása, tanári távolságtartása, mindig érzékeltetett intellektuális fölénye ellenére is érezni lehetett a tudósi pályáját átízítő szenvedélyt, azt a Nietzsche-től, Heidegger-től tanult gondolkodói magatartásformát, hogy elevenbe vágó kérdések mentén kívánta olvasni az irodalmat. Olyan szélsőségesen ellentétes versvilágokat akart átfogni, mint Nietzsche ECCE HOMÓ-ja és Arany székspszisztól, bizonytalanságtól gyötört kései lírája. Ma sem értem, hogyan tudta egyaránt közel érezni magához a kései Babitsnak a szenvedés miéртjére kérdező kétségbeesett költészetét és a vele diametrálisan ellentétes Gottfried Bennt, a maga provokatív, minden eszmeiségből, minden humanizmusból gúnyt űző expresszionista beállítottságával. Később ötödéves hallgatóként látogattam a ZARATHUSTRA-előadásait, melyek jeleztek egyetemes műveltségre törekvő hajlamát, polihisztor beállítottságát s ennek határait is.

Nem a vaskos, már külsejükben is fajsúlyosnak mutakozó opusok tudósa volt: legjobb írásai a fentebb említett verspoétikai kérdésekkel foglalkoznak, műinterpretációk. Ezért talán nem volt igazán alkatára szabott az a fordulat, melyet pályája a nyolcvanas években vett. A művelődéstörténeti kutatások összefogására tett erőfeszítéseire gondolok, és az Egyetemi Könyvtár vezetésére, melyek növelték presztízsét, de egyre inkább elvonták a modern kori irodalomtól. A tudományszervezéssel eltöltött évekből több tudományos műhely is előlépett, és ez kompenzálja azt a hiányt, hogy a túlvállalt feladatok nemcsak korlátozták az alkotó munkában, de talán nem is feleltek meg igazi tehetségének, és ezért idő előtt szakadt meg pályájának fentebb említett legértékesebb vonala. Maga a tanári személyiség, az értő olvasó s a vidéki jellegzetességektől sem mentes retorikával előadó tanár személye fontosabb volt a tanítványai számára a műveinél. Sok mindent a személye iránti tisztelet tett igazán értékesé, s azt majd csak később fogjuk meg tudni, mit fogad el maradandó értéknek az utókor.

Amikor szeptember 23-án a Farkasréti temetőben ott álltak barátai és tanítványai a koporsója mellett, hálával gondolhattunk arra, hogy noha egész életében súlyos betegségekkel küzdött, mégis 83 évig velünk volt. Ellentmondásos személyiségéhez a szertartás is híj maradt. Míg tanár kollégái legfőbb érdemként a lázadó intellektust, a folyamatos kételyt és szkepszist, a semmivel szembenező gondolkodót méltatták benne, a temetési liturgia paradox módon az örök élet dimenzióját nyitotta fel, illeszkedve Németh tanár úr gyermekkori, dunántúli hagyományaihoz, tradícióisztelő magatartásához. Búcsúszavak helyett hadd idézzek emlékére egyik legkedvesebb költőjének, Gottfried Benn-nek egy olyan verséből, mely már önmegszólító versformája miatt is közel állhatna hozzá, a SZAVAK-ból:

*Csak éveid szakadoznak,
Mind más módon fakul,
Az álmokig ér le: szótag –
De elmúlsz szótlantul.*

Kocziszký Éva

HANTAI SIMON

1922–2008

A Simon Hantai néven ismert Hantai Simon 1982 nyarán a velencei Madonna dell'Ortóban lemásolta a Jacopo Robustiként született Tintoretto sírfeliratát. A szöveg utolsó sorai lemaradtak ugyan, de Tintoretto temploma Hantai egy 1962-ben festett képén újra felbukkant. A Madonna köpenyéről eredetileg MARIALES-nak nevezett és az MD2 szám alatt is ismert hajtogatott vásznat a festő Tintoretto és a velencei utazás emlékére 1997-ben MARIALE DELL'ORTÓ-nak nevezte el.

Hantai 1982 nyarán azért járt Velencében, hogy a Biennálé francia pavilonjában állítsa ki a TABULAS című sorozatának vásznait. A biai svábkötények mángorolt, hajtogatott, préselt rácsmintáit monumentális dekorációba fordító képek Hantai *pliage* néven ismert, a batikolással rokon festői módszerével készültek. Az 1960 óta alkalmazott módszer során Hantai a gyúrt és csomózott vásznat befestette, majd kihajtotta és kisimította, és így a festékekkel nem érintkező fehéren és üresen maradt részek, valamint a festett felületek együtteséből véletlenszerűen összeálló mintákat hozott létre. A festett színes felület és a nem festett fehér egymás mellé rendelése láthatóvá tette a színérzékelés viszonylagosságát, és ahogy Mallarmé KOCKADOBÁS-ában, a látszólag jelentés nélküli fehéret tevékenyvé, a kép felületének szervezőelemévé tette.

Röviddel a velencei kiállítás után Hantai a párizsi Galerie Jean Fournier-ban mutatta be TABULAS LILAS elnevezésű fehéren-fehér képeit. A hét nagyméretű vászon a fehér poliszémiáját a festetlen vászon sárgásfehérje és a festett titánium fehér különbségeként mutatta meg. A TABULAS LILAS a festészet folytathatatlan-ságának és a festett kép halálának Kazimir Malevicstől Ad Reinhardtig és Daniel Burenig ívelő hagyományának része, ugyanakkor Hantai *pliage*-ának nagyon is valóságos záró darabja. A TABULAS LILAS bemutatását követően a festő visszavonult a művészeti élettől, és csak 1997-ben, amikor képei egy részét a Musée d'art moderne de la ville de Paris-nak adományozta, állított ki újra. Az ajándékozott festmények egyike az a MARIALES vagy MD2 vagy MARIALE DELL'ORTO, melynek címe a velencei utazás emlékét őrzi. Mi a köze Jacopo Robustinak Tintorettohöz, Simon Hantai-nak Hantai Simonhoz és a MARIALES-nak az MD2-höz vagy a MARIALE DELL'ORTÓ-hoz? Mi köze Tintoretto dell'Orto-beli, a teret fényes, sötét rétegekbe gyúró UTOLSÓ ÍTÉLET-ének Hantai 1962-ben festett fénylő piszkoszöldjeihez, a gyúrt vászon felületén ülő festék vastag kidudorodásaihoz? Mi köze a falképnek egy csomózott absztrakt festményhez? Elképzelhető-e, hogy a nevek sokasága nem a genealógia és a történetmondás rendjében, hanem az egymásmellettség rendtelenségében él együtt?

Hantai deleuziánus festő volt, a történeteket és neveket nem az egymásra következés hierarchikus és vertikális rendjében, hanem a földön heverő és terjeszkedő rizómatikus rendtelenségben képzelte el. Mint csupa fehér párizsi műtermének padlóján, az egymást fedő könyvek, szótárak és füzetlapok mélyrétegei, úgy Hantai festészete is a felülírások és visszatérések, késleltetett találkozások és

felismerések összevisszaságában bomlik ki. A *pliage*, ahogy talán a nyugati festészet egész története, az ismétlések története, a sírfeliratok másolásáé, a befejezettedett képek újranézéséé, az időn átívelő *philia* nevében létrehozott társulásoké. Ahogy Manet és Velázquez, Cézanne és Poussin, Bacon és Rembrandt, úgy Hantai és Tintoretto. Tudva, hogy a névadás, a megfeleltetés már mindig és eleve utólagos, Hantai nyitottá tette saját életművét – képeit és életét – a folytonos retrospekcióra, a jelentések eltolására. Így lehetséges az, hogy az emlékezés és a festés palimpszesztjében a svábkötény gyerekkori emléke és a késő modernista absztrakció mintája – mint Proustnál az öltözékek optikája – egyszerre és egymást kioldva, de ugyanakkor láthatóvá téve, elfedve, de megidézve jelenik meg. A festészet története Hantai felől nézve a folytonos jelenben, a jelenre hozás aktusában van jelen. És innen, a folytonos jelen felől nézve válik érthetővé a *pliage* Matisse-től öröklött színe, amely sohasem valaminek a színe, hanem a tér kitágításának, végtelenítésének az eszköze. Hantai *pliage*-a saját történetét minduntalan felülírva az idő, a tér és a festészet kapcsolatait is újramodellezi.

Maradt-e más választása Hantai Simonnak, mint hogy a festészet történetének tudatában, de azon kívülől változtassa meg a képek történetét? Lehetett-e Duchamp *ready made*-jei, Matisse papírkivágásai és Pollock csurgatott képei után a festészet történetének függőleges rendjét tudomásul véve festeni? A képfestés és a mángorlás munkáját festészetté emelő Hantai a háború utáni modernizmus zsákutcáit megkerülve olyan módszerre talált, amely az *idiota de sapientia* mintájára a kézművesmunka felől gondolta újra a festészet praxisának és médiumának képességét a gondolkodásra. Ha a festő buta, ahogy Marcel Duchamp gondolta (*bête comme un peintre*), de a festészet gondolkodik, ahogy Leonardo szeretete hinni (*cosa mentale*), mi más tehet a festő, mint hogy a falvédőt és a kötényt kérdésekre méltó képpé és teoretikus tárggyá teszi?

Hantai Simon 1922. december 7-én Bián született, és 2008. szeptember 12-én Párizsban, álmában halt meg.

Berecz Ágnes

ZOLTAI DÉNES

1928–2008

Életének nyolcvanegyedik évében elhunyt Zoltai Dénes. Személyével a magyar esztétika és zenefilozófia kiemelkedő képviselője távozott, de ránk hagyományozott életművének az önálló opusok mellett meghatározó részét képezik azok az esztétikaelméleti munkák is, amelyeknek szakavatott és példaértékű fordítójaként vagy éppen kommentáló szerkesztőjeként, közreadójaként Zoltai Dénesben a magyar esztétikai nyelvezet formálóinak egyik meghatározó alakját kell látnunk.

Miután előadó-művészi karrierje egy balszerencsés betegség folytán félbeszakadt, érdeklődése, ahogy többször maga is megjegyezte, mintegy kényszerűségből fordult az elmélet felé, hogy aztán e kényszerűséget szenvedélyes elköteleződéssé és elhivatottsággá nemesítve valódi filozófként ápolja és mélyítse a művészet, legfőképpen a zene iránti rajongását. Rá hárult a megtisztelő feladat, hogy mestere, Lukács György esztétikájának alapelveit alkalmazza és kidolgozza a zene jelenségterületén: Zoltai Dénes a Lukács-iskola zenefilozófusává vált.

Egy teljes életmű korrekett áttekintése mindig kényes feladat. Mindenekelőtt történeti távlatot igényel, a tárgyhoz fűződő tiszta intellektuális viszony körvonalazását, melybe az életművet övező szellemi környezet, a lehetőségek és kényszerek ismerete éppúgy beletartoznak, mint az összegző reflexió kielégítő kategoriális apparátusa és adekvát teoretikus keretei. Ma jórészt még csak kérdések megfogalmazására futja, a magyar esztétikatörténet alap kutatások sorára vár (nem beszélve a magyar zeneesztétika történetéről). Ezért is, hogy az alábbiakban csak néhány, a Zoltai-életmű lehetséges megközelítéséhez elkerülhetetlennek látszó kérdés felvetésére vállalkozom. Azért is választom ezt az utat, mert Zoltai Déneshez, egyetlen találkozást és beszélgetést leszámítva, nem fűzött személyes ismeretség, nem voltam a tanítványa sem, a róla bennem élő képet elsősorban és mindenekelőtt olvasójaként alkottam meg.

Az ímént úgy fogalmaztam, Zoltai Dénes zenefilozófiai működésének alap-egyenletét a lukácsi esztétikának, pontosabban annak a hosszan kiformalódó esztétikai koncepciónak az alkalmazása jelölte ki, amely végül *AZ ESZTÉTIKUM SAJÁTOSÁGÁ*-ban manifesztálódott. Ebből a teljesítményből és alapállásból Zoltai számára a *filozófiai esztétika világfogalma* volt a döntő, azaz egy olyan esztétika eszméje, amely a hatósugarába eső jelenségeket annak a szolgálatába állítja, hogy „*az emberek konfliktusaik tudatára jussanak, és azokat végigharcolják*”. Egy reflexív tudat rendszerező mozgását jelenti a művészet jelenségeinek kapcsán, esztétikatörténetileg pedig a „*mindenkor objektív történeti folyamatok belső törvényszerűségeinek rekonstrukciójára irányul*” (BARTÓK NEM ALKUSZIK, AVAGY AZ ÚGYNEVEZETT ESZTÉTIKAI KOMPROMISSZUMRÓL, 1976. 278.). A vizsgált jelenségek egy totalizált értékmező spektrumában nyerik el helyi értéküket, mégpedig egy „*világtörténeti összefolyamatba ágyazódva*”. Ennek a világtörténelmi folyamatnak az alanya a harmonikus embereszmény, amely a történelem egyes stációiban mindig mint társadalmi élet-

tény manifesztálódott. Csakhogy, lévén eszmény, többnyire részlegesen, tökéletlenül, mely részlegesség a jövő (bevallatlanul utópikus) perspektívája felől volt érzékelhető. Ebben az utópikus perspektívában Lukács nyomán Zoltai számára szerepet játszott egyrészt a klasszikus német idealista filozófia antropológiai víziója, az egyénnek környezetével (közösség, külvilág), valamint saját belső képességei, a „fakultások” között kialakított összhangja, másrészt egy társadalompolitikai célokkal együtt járó „kombattáns” jövőre vonatkoztatottság, a *kritikai realizmus* formáját öltő harc az eszmény kiteljesedését gátló társadalmi és politikai tényezők ellen.

Mindez, talán mondanunk sem kell, sajátos következményekkel járt az esztétikatörténeti értékítélet-alkotás konkrét eseteiben. Egyfelől Zoltai esettanulmányai mögött a forrásismeret és a szakmai erudíció csodálatra méltó háttérzuga áll. Másfelől ez az alapállás az értékítéletek sajátos sematizmusát eredményezte. A „félmegoldás”, az „álesztétika”, az „irracionalista” vagy egyszerűen csak „polgári” jelző sokszor megjelenő értékítéletei mögött többnyire e „kombattáns humanizmus” perspektivikus torzulása rejlik, hiszen a művészet- és esztétikatörténet egyes szereplőinek megítélését alapvetően e kritikai realizmusnak nevezett szempont visszakeresése motiválta. Ez a „kettős látás”, a rendkívüli élesség az anyag kezelésében, feldolgozásában és az ideológiai prizma által keltett homályosság valószínűleg igen izgalmas elemzések tárgyát fogja alkotni egykor, például a szövegeződés retorikai technikáinak vagy az érvelésstratégiának a vonatkozásában.

Zoltai Dénes zenefilozófiai öröksége elsősorban a kései Lukácshoz fűződő viszonyából közelíthető meg. A zeneesztétika történeti feldolgozására irányuló „Wollen” ebből igyekezett meríteni legfőbb legitimáló erejét. Az a szintéziskísérlet azonban, mely e területen próbálkozott tárgyainak a filozófia „világfogalma” mentén történő megragadásával, nem minden tanulság nélküli „törést” mutat az életmű egészén belül. A törésvonalon Hegel „zenefilozófiája” áll, melynek elemzése zárja az ÉTHOSZ ÉS AFFEKTUS lapjait. Ez a munka a nemzetközi irodalom máig idézett és megbecsült darabjává vált, s a jövőbeli kutatás feladata lesz többek között annak elemzése, hogy az ezredforduló táján elvégzett (az Esztétikatörténet-et is érintő) átdolgozás mennyiben halványította el az eszme fennhatósága alatt kibontott rendszer jelenlétét, és erősítette fel a mű kézikönyv jellegét.

Mindenesetre a zenetörténet és a zeneesztétika különböző konstrukcióinak filozófiai igényű megragadására tett kísérlet mint elméleti összegzés elakadt a hegeli küszöbnél. Talán nem is olyan erőltetett az a gondolat, hogy A MODERN ZENE EMBERKÉPE, részben a BARTÓK NEM ALKUSZIK és mindenképpen az idén napvilágot látott ZENÉBEN GONDOLKODNI című kötetek újabb és újabb kísérletet jelentettek ugyanennek a küszöbnek az átlépésére. Figyelemre méltó az ÉTHOSZ ÉS AFFEKTUS negyedik, revideált kiadásának előszavában olvasható kétely, miszerint a folytatáshoz „*úgy tűnik, az elméleti alapvetés nem volt eléggé teherbíró*”. Vagyis a zenefilozófiai életmű minden jel szerint lezárult 1976-ban, az ezt követő harminckét év a rendszer kiteljesítésével folytatott küzdelem nyomait viseli magán. A második nagy munka megírását óhajtó szerző maga is a „*jelenkori esztétika Siegfriedjeinek*” sorába lépett, akik „*sehogyan sem tudják kialakítani a széttört kardot – s hol az elméleti pengeél, amely egykor gordiusi csomók szétvágására biztatott?*” Az életmű kései da-

rabjai rövid esszékre, legtöbbszörre (kiváló) fordításokhoz készített előszavakra, bevezetőkre korlátozódnak, fölerősítve az életmű jókora részére, bár korántsem egészére jellemző értelmező-kommentáló jelleget.

A ZENÉBEN GONDOLKODNI című kötet, különösen, ha egyfajta „hagyatéknak” tekintjük, szignifikánsan jeleníti meg a zeneesztétikai életmű második felének teoretikus problémáit. A kötet valódi tárgya az előszó útbaigazítása szerint „*a modern zeneértés kialakulástörténete, a Kanttól Adornóig terjedő zeneesztétika*”. Talányos utalásokba botlunk ugyanitt, amelyek Hanslick, Combarieu, illetve Bartók és Schönberg nevének említésével a „*zenében, hangokban való gondolkodás*” eszményét idézik, miközben a kötet tanulmányai mégis metaforikus értelmet kölcsönöznek e szintagmának. Különösen tanulságos, hogy e kései, minden bizonynyal reprezentatívnak szánt válogatásba nem került be az 1962-es Adorno-vita nagy tanulmánya, sem az 1970-es Adorno-kötet nyitóösszéje. A Zoltai-életmű kritikai méltatása nem kerülheti majd el a Lukács-tanítvány Adornóhoz fűződő viszonyának érdemi elemzését sem. Mert kétségtelennek látszik, hogy a „*Kanttól Adornóig terjedő zeneesztétika*” áttekintése, különösen a XX. századi avantgardizmus tárgyalása során Zoltai meghatározó inspirációs forrását Adorno zenefilozófiája jelentette. A 60–70-es évek Zoltaija egyfelől kimagasló zeneesztétát látott Adornóban, aki képes szembefordulni a magas művészet alkotásait övező fetisizmussal és illúzióval, aki igyekezett feltárni a műalkotások „igazságtartalmát”, vagyis az objektív összefüggéseket szellemi alkotások és társadalmi gyakorlat között. Másfelől „rossz” nyugati marxistát látott benne, aki végül is maga sem lát át a művészet fetiszizációjának ködfüggönyén, aki művészet és társadalom, műalkotás és valóság viszonyát nem tiszta visszatükrözésként határozza meg, ráadásul értékítéleteit zavarosan vegyíti a „*freudista mélypszichológia álobjektivitásával*”, és aki „*történelmi távlathiánya*” okán visszaretten a társadalmi-politikai változtatástól, és pszichologizáló rezignációba menekül. Az idős Zoltai mégis éppen a FRAGMENT fordítása és rövid kommentárja mellett döntött, ahogy kicsit korábban Dahlhaus alapművének magyarítására esett a választása. S hogy ebben szerepet játszott-e valamiféle distancia a lukácsi örökséggel szemben, megválaszolhatatlan.

A filozófiai, esztétikai modellek mellett a zene hangzó valóságának, a zene-történet meghatározó paradigmáinak beható ismerete éppoly fontos részét alkotta Zoltai Dénes zeneesztétikai gondolkodásának, melyben, mondhatni, a nagy kedvenc, Wagner zenéje minden mást megelőzött. Különösen szép dokumentuma e rajongásnak a MESTERDALNOKOK-ról írott nagy tanulmánya, de szenvedélyes elköteleződését Wagner zenéje iránt bizonyítja az is, hogy figyelmének mindvégig kitüntetett tárgyát alkotta a Wagner-recepció alakulása.

A „Zoltai-örökség” pontos és korrekt értékeléséhez mindezen túl egy sor egyéb, olykor valószínűleg nem könnyű feladat is hozzá fog tartozni. Így többek között a tanítvány mesteréhez fűződő viszonyának, a tanszékalapító és iskolateremtő tanár tevékenységének, a lukácsi örökség és a hazai esztétikai kultúra külföldi közvetítőjének a megítélése. Ezek a feladatok, zenefilozófiai örökségének átfogó méltatásával együtt nemcsak egy nagyformátumú tudósi teljesítmény, de szellemi örökségünk és történelmünk egy szeletén keresztül önmagunk megértésének is fontos állomásai kell, hogy legyenek.

Csobó Péter György

CSIKI LÁSZLÓ

1944–2008

Pár nappal azelőtt, hogy végleg eltávozott, telefonon keresett, barátilag, de kurtán, tárgyilagosan újságolta, hogy október elsején délután az Írók Boltjában tartják új regénye könyvbemutatóját. Te is ott leszel – kérdeztem óvatosan –, vagy dedikáljak helyetted? Az évődés, bár kínos tapasztalatok sugallták, utólag kissé rosszízűnek tűnik, mert a közeli végzet képe rémlik föl benne. De hát végül tényleg nem ment el saját könyvének bemutatójára. Mint ahogy kapcsolatait mellőzve jó ideje baráti találkozásokról, szakmai rendezvényekről is ígérete ellenére rendre távol maradt. Egy idő óta már semmiben nem kívánt részt venni, sehol sem kívánt személyesen megjelenni, és jelét sem adta, hogy magánya titkos szféráiból, ahova konokul becsukta magát, bárhova is kikíváncskoznék. Senki nem értette, örök talány marad, miért.

Úgy ment el bizony, mint aki már régóta nem közöttünk élt.

Pedig élete sokáig nem volt talány. Erdélyi évtizedeink alatt neve fiatal szerkesztő korától fogva fogalommal vált, mint aki a legnyitottabb, legmegbízhatóbb, legkiegyensúlyozottabb pályatársaink közül. Írt verset, prózát, tanulmányt egyaránt azonos színvonalon, személyiségében is egy ígéret többletével, azzal, hogy talán valamivel több is rejlik benne, mint amennyit minden mesterségbeli tudásával értékeiből éppen közvetíteni kíván. Tisztelni, szeretni való volt mint irodalmár, szerkesztő és barát egyaránt, ismétlem: józan, megbízható és kiegyensúlyozott.

Egészen addig, amíg egyszer csak mintha már nem lett volna az. Mintha megbillent, elpattant volna benne valami. Ki tudja, micsoda, és ki tudja, miért?

Alakja elmosódottá, személyisége megközelíthetetlené, baráti mivoltában elérhetetlené vált. Kiegyensúlyozott legfőbb annyi maradt, hogy a magára szabott vesztegzárban kiegyensúlyozott konoksággal kereste az elviselhetőség könnyű mámorát, míg nem a mindennapok ismétlődésében a kellemes fuvalat lassacskán puszító örvénnyé vált. Régi-új szokásait jóhiszeműen a túlélés gyakorlatának szánta, pedig tudhatta, a megoldásnak hitt kísérletbe mások is rendszerint belepusztulnak. Hacsak titokban nem éppen erre számított.

Valami kibékíthetetlen baja támadhatott a mindenséggel, benne saját magával, hogy végül már nem bírt vagy nem akart szót találni a világgal. Nem lévén szenvedélyekkel megáldott mozgékony ember, e végzetes nézeteltérés szorításából nem volt hova, mibe menekülnie. Csak mindig ugyanoda, szokásai, betegségei és személyisége nehezekei közé, a fekete lyuk szingularitásába, ahonnan – ha szeretetünk néha el is érte ott a mélyben – jó ideje már halk üzenetek sem érkeztek el hozzánk.

Leszámítva utolsó könyvét, amelyet ki tudja, mikor volt ráérése, kedve megírni, talán túl a létező időn, a nap titkos huszonötödik órájában, újfent átlát-szatlaná téve alakja körül a talányok burkát. Belőle már hiába is várnánk kérdéseinkre kései válaszát.

Bodor Ádám

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Szerencsejáték Zrt.
és a Tiara Rt. támogatásával jelenik meg

nka
Nemzeti Kulturális Alap

TIARA